

ОПОВІДАННЯ ПИСЬМЕННИКІВ В'ЄТНАМУ

ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА

Книжка тридцять дев'ять

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»
1981

**TRUYỆN NGẮN
CỦA NHÀ VĂN VIỆT NAM**

**ОПОВІДАННЯ
ПИСЬМЕННИКІВ В'ЄТНАМУ**

ЗБІРНИК

Переклад з в'єтнамської
МАЙҀ КАШЕЛҀ

И(В'ст)ЗБ
О-61

В сборник вошли лучшие рассказы современных вьетнамских писателей: Нгуен Конг Хоана, Нгуен Туана, То Хоая, Тю Вана, Нгуен Динь Тхи, Ань Дыка и многих других.

Глубоко правдивые, разные по стилю и тематике рассказы представляют широкую и яркую картину жизни и борьбы талантливого, трудолюбивого и мужественного вьетнамского народа, который на освобожденной земле строит новую жизнь.

Упорядкування,
довідки про авторів
Майї КАШЕЛЬ

Передмова Миколи *НИКУЛІНА*

Рецензенти *І. Зимоніна, М. Нікулін.*

70500—245 БЗ.20.11 81. 4703000000
О М205(04)—81

© Упорядкування,
український переклад,
передмова і художнє оформлення,
видавництво «Південь», 1984 р.

ПОДИХ ЖИТТЯ І БОРОТЬБИ

Машина, вибираючись із дельти Червоної річки в передгір'я, швидко бігла по шосе повз білі з чорними ієрогліфічними написами старовинні храми, повз витонченої архітектури браму, повз пірамідки на братських могилах. Разом з вітром у машину вривалися з полів солодкі й щемливі пахощі зжатої рису, пахощі землі, що прагнула миру і спокою. Ішов суворий 1971 рік. Раз у раз ми бачили спалені вагони й автомашини, купи металевого брухту обабіч дороги. І серед усього цього, зберігаючи мужність, організованість, дисципліну, діловито й спокійно працювали люди. Ось удвох на одному велосипеді проїхали, поспішаючи на зміну, дві дівчини з гвинтівками за плечима. Помітивши радянських людей, вони весело, по-дружньому усміхнулись нам. І письменник Нгуєн Хонг, який люб'язно погодився супроводити нас у цій поїздці, палко й переконано заговорив про оспівані в легендах і піснях, поемах і романах, оповіданнях і нарисах давні традиції визвольної боротьби в'єтнамського народу, про його патріотизм, незламність і тверду волю до перемоги. На шляху нам трапився зруйнований ворожими бомбами міст через річку Батьданг, а поряд, немовби наочно демонструючи стійкість в'єтнамського характеру, вже перекинувся над червонястими від мулу водами новий міст. Нгуєн Хонг нагадав про те, що біля річки Батьданг двічі протягом довгої історії країни в'єтнамські війська здобували блискучі, вирішальні перемоги в битвах з ворогами. Сама назва річки стала символом кровопролитних, але переможних битв. Поети присвятили їй багато творів, у яких

любов до рідної природи поєднується із спогадами про великі звитяги. Нгуєн Хонг процитував поета XIV століття Чан Міп'я Тонга:

Дивлюся на води ріки
В багряних відблисках сонця;
Здається, ще видно кров
Воїнів, що загинули в битвах!

Нгуєн Хонг, як і більшість письменників сучасного В'єтнаму, головним пафосом своєї творчості зробив художнє дослідження в'єтнамського національного характеру в роки докорінного соціального перевороту й невимовно тяжких випробувань у боротьбі за свободу і єдність країни, за нове життя на землі багаторазово страждального В'єтнаму. Новела Нгуєн Хонга «В залізних лабетах», написана в рік Серпневої революції (1945), перемога якої відкрила нову еру в історії в'єтнамського народу, розповідає про мужність і стійкість комуністів — справжніх патріотів країни.

В'єтнамська революційна література, як і сама перша в Південно-Східній Азії держава робітників і селян, розвивалася в особливо складних умовах майже з моменту зародження — в умовах безперервних антиколоніальних та антиімперіалістичних воєн. Ідейно-емоційна атмосфера визвольної боротьби, яка вимагала від в'єтнамського народу надзвичайного напруження сил і виняткової самовідданості, значною мірою визначила головний напрям творчих пошуків письменників.

Зрозуміло, що воєнна тематика посідає в літературі В'єтнаму провідне місце, а патріотичні мотиви, національна самосвідомість дістали тут своє яскраве втілення. Довгі роки воєнних випробувань вплинули на в'єтнамський національний характер, на формування людини нового, соціалістичного суспільства в цій країні і на відображення її в літературі: біографія майже кожного героя сучасної в'єтнамської прози,

його духовний світ так чи інакше пов'язані з війною, її суворою життєвою школою, втратами. Війна часто є морально-героїчним тлом твору, вона диктує зразки поведінки, з якими герої зв'язують свої вчинки в мирні дні.

Роки воєнних випробувань, суворі умови війни, її атмосфера визначили також і перевагу певних жанрів у літературі: легко помітити, що роль новелістики у воєнний час різко зросла. Звернення до неї диктувалося життям, сповненим яскравих вражаючих епізодів, специфікою праці письменників у ці роки.

1945—1954 роки були раннім етапом розвитку нової в'єтнамської літератури, народженої Серпневою революцією. Ця література звернулася, кажучи словами славнозвісної лєнінської формули, не до «верхніх десятих тисяч», а до масового читача: вже за перші десять пореволюційних років була ліквідована майже суцільна неписьменність населення — тяжка спадщина колоніального гніту. І якщо раніше тиражі книжок і газет були мізерні, то тепер становище докорінно змінилося. Іншим стало співвідношення жанрів у літературі, зумовлене важливими соціальними процесами. Крутий історичний поворот у долі в'єтнамського народу дав літературі нового героя і нового читача, поставив перед письменниками нові завдання. Нові обрії, перспективи майбутнього відкривали для в'єтнамської літератури оповідання і нарис. Перед письменниками постало завдання освоїти засобами художньої літератури нову революційну дійсність, осмислити її під політичним кутом зору з позицій цілковитої підтримки революції і вірності високим ідеалам всенародної визвольної війни. Жанром-першопрохідцем стало поряд з нарисом «невигадане оповідання», в основі якого лежала якась реальна подія.

В роки війни Опору проти французьких колонізаторів (1946—1954) навіть зовнішній вигляд періодичних

видань, наприклад, літературно-художнього журналу «Ван нге» («Література і мистецтво»), органу Асоціації літератури і мистецтва В'єтнаму, ясно свідчив про поворот до «малої прози». Романів з продовженням там не могло бути хоча б тому, що наступний номер, як це часто бувало, не потрапляв до читача в його роту, партизанський загін, колону народних носіїв¹.

Ще в передреволюційний період в'єтнамське оповідання, що мало глибокі національні традиції (до нас дійшли збірники рапної середньовічної в'єтнамської новели, датовані XIV і XV сторіччями), досягло помітних успіхів, зокрема в творчості визначного письменника-сатирика Нгуєп Конг Хоана, перу якого належить кількесот оповідань.

Більшість письменників у воєнні роки працювала в редакціях фронтних газет (часто в глухих джунглях). Газети й книги друкувались у похідних друкарнях на сірому цупкому папері. Ці виразні штрихи багато про що говорять. Президент Хо Ші Мін писав у той суворий час: «Зараз освітній рівень більшості наших громадян, брак вільного часу в солдатів, які б'ються з ворогом, і в людей, що працюють у тилу, не дають їм можливості надовго заглиблюватися в читання, а мізерні запаси паперу й чорнила не дають змоги писати багатослівно й друкувати великі книги. Тому чим коротше ми пишемо, тим краще». Сповнене небезпек і труднощів воєнне життя диктувало вибір малих оперативних жанрів. «Облишмо розкішний живопис по лаку,— закликав молодий письменник Чан Данг (1922—1950).— Давайте робити більше начерків з натури, по-справжньому вірних життєвій правді, простих і чесних».

¹ Народні носії — загопи цивільного населення, які подавали допомогу армії в транспортуванні боєприпасів та харчових продуктів.

Зрозуміло, що події війни проти французьких колонізаторів були основним змістом в'єтнамського оповідання цього часу. Психологію запеклого колонізатора генерала де Кастрі, його подвійну — моральну і воєнну — поразку розкриває письменник Нгуєн Дінь Тхі в оповіданні «Полонений марокканець». Новоспеченого генерала ми бачимо на невеселому етапі його кар'єри, серед натовпу військовополонених, захоплених в'єтнамською Народною армією. Невеликий епізод, змальований Нгуєн Дінь Тхі, дає яскраве уявлення про ставлення генерала-карателя до свого денщика, якого він не вважає й за людину (де вже там військова товариськість!).

На рубежі 50—60-х років література В'єтнаму вступила в період змужніння, що ознаменувався насамперед появою великої кількості прозових і поетичних творів, які стали значним досягненням у національних масштабах. Автори цих творів уже мали за плечима історичний шлях у півтора десятка років, починаючи з Серпневої революції. Піднесення в літературі цього періоду зумовлене й першими успіхами в побудові соціалістичної культури, і взаємодією в'єтнамської літератури з літературою світової соціалістичної системи. Важливу роль у формуванні духовного й творчого обличчя письменників В'єтнаму відіграв досвід радянської класики. Поет Хоанг Чунг Тхонг (нар. 1925 р.), один з перших перекладачів Маяковського у В'єтнамі, підкреслював: «Мати» Горького, «Залізний потік» Серафимовича, «Як гартувалася сталь» Островського, «Розгром» Фадєєва, «Піднята цілина» Шолохова, поезія Маяковського і багато інших видатних творів стали нашими найближчими, найщирішими друзями ще в ті роки, коли ми були молоді й тільки-но вчилися писати».

В цей час письменники В'єтнаму звертаються до глибин національної літератури й фольклору, бо після

майже сторічного панування колонізаторів, які принижували в'єтнамську культуру, вперше почалося глибоке, особливо після 1954 року, освоєння національних художніх цінностей. «Наша тисячолітня національна література просто ожила в душі кожного в'єтнамця,— говорив генеральний секретар Спільки письменників В'єтнаму (СПВ) Нгуєн Дінь Тхі,— зараз вона молодіє, оновлюється, розвивається, сповнюючись духом патріотизму й соціалістичної ідеології. Тому в'єтнамська література постає нині як література з багатовіковими традиціями, та водночас її можна порівняти і з гарною дівчиною, що стала на порі й налилася життєвою силою».

Наочним доказом цієї неабиякої життєвої сили, а також зрослих запитів читача і можливостей літераторів було те, що на рубежі 50—60-х років у прозі на передній план все більше висувались роман (навіть роман-епос) і повість, відчувалась гостра потреба в узагальнюючих творах великих прозових форм.

У 50—60-х роках новелісти прагнули засобами «малої прози» відтворити суспільну суть знаменних перетворень, що відбувались у країні, і їх морально-психологічний вплив на людину. Пильна увага до соціальної визначеності й зумовленості характерів стала головною рисою багатьох оповідань, що з'явилися в той період. В основі оповідання Дао Ву «Пісня Шон», у якому йдеться про драматичну долю талановитої співачки в колоніальному В'єтнамі, лежить соціальна колізія: стосунки всесильного хазяїна і бідної дівчини, знеславленої та морально зламаной. Лише через багато років під впливом колективістських принципів нового життя Шон знову воскресає для творчості.

У жанрі оповідання на рубежі 50—60-х років розробляється надзвичайно важлива проблема — утвердження ідейно-морального потенціалу будівника нового суспільства, в тому числі й у сімейних стосунках

(«Названа дочка» Нгуен Кхая). Вивчення змін, що відбуваються у в'єтнамському селі, в середовищі робітничого класу та інтелігенції лишається найважливішим напрямом творчих пошуків в'єтнамських письменників, які працюють у жанрі оповідання. Вибір головного героя — людини, яка завжди готова утверджувати й відстоювати принципи нового життя, визначив характер усєї сучасної в'єтнамської повелістики, її загальну оптимістичну тональність.

Найважче, мабуть, процес становлення нового життя відбувався у лісо-гірських районах В'єтнаму, де живуть малі народи, що перебували до революції на ранніх етапах суспільного розвитку. Про зміни в лісо-гірських районах країни багато пишуть Нгуен Нгок та Ма Ван Кханг. В оповіданні «Високо в горах», де вразно виступає ліричне начало, Нгуен Нгок малює портрет старого партійця Кама. Оповідання побудоване у формі монологу Кама — в ньому є спогади, змальовуються різні життєві події з неминучими конфліктами, які, проте, ніби стерлись і відійшли на другий план під впливом переможного поступу нового життя. Письменник розповідає про цілісність характеру й моральну чистоту бійця революції. Горезвісний «інцидент у Тонкінській затоці» 5 серпня 1964 р. і наступна ескалація імперіалістичного втручання спричинились до загострення ситуації у В'єтнамі, де народ не припиняв своєї боротьби за об'єднання батьківщини, за повне визволення країни. У 1968 р. в суворий воєнний час, звертаючись до діячів літератури й мистецтва, які зібрались на IV з'їзд своєї асоціації, прем'єр-міністр Фам Ван Донг говорив: «Нині народ вимагає від вас, товариші, яскраво змальовувати життя і, звичайно, робити це творчо, у відповідності з методом соціалістичного реалізму».

Над містами В'єтнаму ревли сирени повітряної тривоги, ракетники й льотчики вели бої з ворожою

авіацією, гинули цілі селища, квартали, вулиці, з витям врізались у будинки реактивні снаряди, керовані й некеровані, вибухали кулькові, віялові, голкові та інші бомби. До речі, далеко не всі літаки американських ВПС, відбомбившись, благополучно поверталися назад. Більш як три тисячі з них було збито над північною частиною країни. Майстер тонкого ліричного письма Нгуєн Туан у воєнні роки спрямував вогонь сатири на «пілотів у піжамах» — полонених американських льотчиків. Один за одним з'явилися іронічні оповідання цього циклу (до них належить «І грабіжники, і жебраки»), де показано убогий духовний світ, психологію грабіжника й насильника, що свято вірить тільки в долар.

Війна змінила звичний ритм літературного життя. «Письменник має стояти на вістрі життя», — так сформулював роль письменника в цій обстановці заступник генерального секретаря СПВ То Хоай. Письменники роз'їхались по військових частинах, підприємствах, селах. Але чергові номери літературних газет і журналів виходили вчасно, майже без запізнь, навіть були створені нові періодичні видання, одна за одною з'являлися друком нові книжки. І в цьому теж виявлялась висока міра мужності, стійкості й духовної сили в'єтнамського народу.

Лакопізм «малої прози» в умовах війни сприймався як особливо позитивна якість. У роки боротьби проти агресії США в південній частині В'єтнаму, в джунглях, у неймовірно важких умовах працювало чимало обдарованих письменників, чия творчість була невіддільна від їхньої ратної праці, серед них Фан Ти, Нгуєн Чунг Тхань, Нгуєн Шанг, Ань Дик, Хоай Ву, Тхюї Тху. Твори письменників-патріотів, написані в джунглях і видрукувані в похідних друкарнях, стали живим літописом героїзму в'єтнамського народу. Ці письменники прагнули залучити в свої оповідання багатий

життєвий матеріал, щоб донести до читача героїчні образи бійців, відтворити колоритні характери жителів південних районів країни, розповісти про складні перипетії та своєрідність боротьби з агресором у Південному В'єтнамі. Переконливість факту, приваблює сила реальної події широко використовувались письменниками в їхніх новелах. Обставини, в яких перебували письменники в роки війни, були такі, що простий опис подій, свідками яких вони були, різноманітних епізодів бойового життя, часто незвичайних, міг послужити основою для створення оповідання. Життя у вогні боїв давало письменникові матеріал, який можна було використати як «літературні заготовки». Тому в літературі утверджується погляд на оповідання як на «картину, вихоплену з життя».

І перш за все в оповіданні відбивалися важливі процеси становлення нових літературних тенденцій. Ця якість жанру наочно виявилась у широті його тематики й порушених у ньому проблем: в оповіданнях ідеться про захисників в'єтнамського неба і про селян з сільськогосподарського кооперативу, про полонених американських льотчиків, про боротьбу патріотів Південного В'єтнаму, яка завершилася об'єднанням країни; створювались і ліричні оповідання.

Романтична піднесеність притаманна оповіданням Доан Зоя, в них змальовується тропічна природа, колоритні картини народного життя. Народність літератури виявлялась не лише в тому, що вона відбивала розмаїття пародних характерів, але і в тому, що в ній відчувався інтерес до глибин народного життя в мипулому. Цікавим з цього погляду є оповідання-етюд Во Хюї Тама «Трупа тво» з ескізними начерками типажів і жанровими зарисовками дореволюційного Хайфона.

Для всієї літератури воєнних років стали особливо характерними емоційна напруга, піднесеність грома-

дянських і національних почуттів. Розуміння складностей, що виникали в процесі соціалістичного будівництва, труднощі, з якими відбувалася перебудова свідомості людей, найяскравіше відбилися у творах на теми з життя католицьких районів В'єтнаму. Основна ідея «Розповіді молодого бійця» Тю Вана — становлення патріотичної свідомості й почуття громадянського обов'язку у в'єтнамських католиків, яких священники тривалий час настроювали проти народної влади. Побожна католичка, мати героя цього оповідання, спочатку не дозволяє синові йти до армії, але невдовзі пізнає облудність християнської моралі, коли її американські «єдиновірці» руйнують ракетами сільський храм.

Війна, яку імперіалістичні кола США розв'язали проти в'єтнамського народу, була однією з найжорстокіших, найруйнівніших і найкривавіших війн нашого століття. В центрі уваги письменників опинилися драматичні й трагічні ситуації, що загрожували героям смертельною небезпекою; з реальної повсякденної воєнної дійсності, з життя ввійшли вони в літературу й насамперед — у «малу прозу». Ліричне і публіцистичне начало органічно злились у в'єтнамському оповіданні воєнних років. Майже в кожному з них відчувається прагнення показати, як зароджуються й виявляються нові суспільно вагомі риси характеру людини.

Нормою поведінки для кожного патріота стали мужність і витримка, сформувалось нове етичне поняття — революційний героїзм. Визначний діяч в'єтнамської культури Ха Хюї Зіап підкреслював його величезне значення для в'єтнамської літератури: «Героїчний образ, відтворений у мистецтві відповідно до принципів типізації соціалістичного реалізму, відіграє у творі головну роль, визначає найголовніше в нашому мистецтві — його виховну функцію. Революційний героїзм виникає в житті, втілюється в соціальних типах, у ре-

альних героях і героїчних справах — це і є основа основ нашої естетики, основа основ створення типових образів у мистецтві соціалістичного реалізму».

Героїзм та мужність виявлялись і в звичайних умовах. В оповіданні «Вулиця» То Хоай показав буденний Ханой, один з його робітничих кварталів у ті дні, коли американська авіація тимчасово припинила бомбардування міста. В оповіданні нема повітряних тривог, смертельних боїв з ворогом, але в ньому відтворено напружену емоційну атмосферу воєнних років, коли виявляється, що мужність потрібна не лише на полі бою, а характерна риса соціалістичного суспільства — колективізм — стає особливо відчутним у взаєминах між людьми. Атмосферою війни пройняте це оповідання, головний герой якого — Бао — літня людина, член квартального народного комітету, — незважаючи на безліч повсякденних справ, на невідступну тривогу за своїх синів-солдатів, зумів виявити чуйність, теплоту й терпіння до Хая, хлопця, що підпав під поганий вплив. Хай зрештою виправляється й вирішує вступити до лав армії.

Твори новелістичного жанру воєнних років пройняті думкою, що за спиною героя, який іде на подвиг, завжди стоїть народ і рідна країна, які зростили його, дали йому в руки зброю й чекають від нього мужності, стійкості, самовідданості. Нерозривний зв'язок з рідною землею, рідною природою, нездоланність народу, що бореться за свободу, часто виступають ідейно-художньою віссю оповідання.

Оповідання виявило свої, по суті, необмежені можливості справді епічного втілення дійсності, розробки найширшого діапазону тем і життєвої проблематики, засвідчивши в художніх образах, що вітчизняна історія, історія національно-визвольної та революційної боротьби є ґрунтом, на якому зростає національна самосвідомість, особливо в роки загрози самому існуванню

народу. Єдність особистості й історії добре відчувають сучасні в'єтнамські новелісти, які змальовують індивідуальні долі в безпосередньому зв'язку з історичними подіями. І долі героїв часто немов вбирають у себе суть соціальних та історичних зміц, потрясінь; і самі герої, і їхні характери постають в усій соціальній та історичній визначеності.

Пропонований читачеві збірник — лише побіжний погляд на всю багатоманітність сучасного в'єтнамського оповідання, але він доносить до нас подих життя і боротьби братнього В'єтнаму, образи його відважних синів і дочок.

Микола НІКУЛІН

ОПОВІДАННЯ

ПЕРЕПОЛОХ

Ще здалеку я побачив біля вілли розкішний ффорд мого шефа-француза. Коли я підійшов ближче, з другого поверху до мене долинув схвильований баритон господаря.

За чотири роки, що я працював тут особистим секретарем, такого в цьому домі ще не траплялося. Зважте самі, чи міг я лишатися спокійним? Адже мій господар — курець опію, і не просто собі курець, а завзятий, тому навіть у будень він ніколи не прокидався раніше восьмої ранку¹. Умившись і натягнувши сорочку й штани, він прополіскував шлунок склянкою кави з молоком і розганяв кров кількома затяжками опію. У своєму робочому кабінеті він ніколи не з'являвся раніше дев'ятої. Та сьогодні, мабуть, скоїлося щось надзвичайне — усталений порядок було порушено, все пішло шкереберть.

Я поспішив до кабінету, на своє робоче місце, бо шеф мій, збираючись їхати, завжди давав мені цілу купу всіляких доручень.

В нудотному чеканні збігло чимало часу. Я підійшов до письмового столу шефа, сподіваючись знайти там термінову телеграму чи депешу, яка могла б прояснити становище. Нічого особливого я не виявив. У домі так само рокотав схвильований баритон шефа, й було чути, як у горішніх кімнатах метушиться наполохана челядь.

Я прочинив двері й покликав служника, але ніхто

¹ У В'єтнамі через денну спеку встають звичайно о п'ятій годині ранку, а вдень відпочивають.

не відгукнувся. На щастя, мимо стрімголов нісся бой, хлопець на побігеньках.

— Гей, що там сталося, голубе? — крикнув я до нього. Та бой, насупившись, кинув на бігу мало не з відчаєм:

— Ой, лихо! І не кажіть...

Тут я помітив у нього на щоці червоний відбиток п'ятірні. Справа серйозна! Цікаво б узнати, чого це здійнялася така метушня. Нагорі безперестанку бігали туди й сюди, і мені навіть стало моторошно. В цей час я почув на веранді збентежений голос водія шефового форта. Я кинувся до вікна і рвучко розчинив його.

— Поясніть, будь ласка, що все-таки скоїлося в цьому домі?

— Збираються везти до лікарні. Коли б ви знали, як нам усім перепало від хазяїна! — гірко сказав водій, відвернувся й щодуху помчав до кухні.

Гм, збираються везти до лікарні? Чи не якийсь лихо з маленьким Жаном, улюбленцем хазяїна? Цілком можливо. Либонь, недогледіла роззява нянька, і малюк, чого доброго, випав з вікна другого поверху! А може, бідолашного трясє пропасняця? Але чому ж тоді не викликали швидку допомогу по телефону? Дуже шкода малюка, якщо з ним справді скоїлося лихо. Адже ж він такий милий, гарний, такий вихований хлопчик. Ось учора прибіг до кабінету, став до мене лащитися, вчепився пухкенькими рученятами за край столу, піднявся навшипиньки й жадібними оченятами став розглядати все, що лежало зверху. Хіба можна не любити такого малюка! Я взяв його на руки, посадив до себе на коліна, а він лепече так мило, і такі кумедні в нього запитання, і так він ними й сипле! Ми з шефом насміялися вволю. А тепер... Невже?..

Тільки-но я намірився піднятися в дитячу кімнату, щоб довідатись про Жанове здоров'я, а заодно й спитати, чи не міг би я чимось бути корисним, як раптом

побачив цього милого хлопчика: Жам за руку тягнув няньку в глиб двору. Він був, як завжди, життєрадісний і здоровий.

Я помахав йому рукою й гукнув няню. Вказавши на горішні дві кімнати, я спантелічено розвів руками, мовби питаю, що там таке. Вона всміхнулася, кивнула головою й коротко відповіла:

— Пологи!

Я зосереджено міркував і прикидав. Кому це в сім'ї хазяїна припекло родити? Чудасія, та й годі!

— А в кого пологи? — знову крикнув я.

— Зараз повезуть до лікарні, — сказала вона, мабуть не розчувши.

Я хотів був розпитати ще, та вони вже були далеко. А я їй досі до пуття нічого не знав. Пологи... В кого ж? Невже в хазяїнки? Та, наскільки мені пам'ятається, вопа ще тільки на п'ятому місяці. Сам хазяїн мені казав. Може, в неї передчасні пологи? Яке нещастя! Так, це справді горе для мого хазяїна. Ось чому він дав ляпаса бою. Бідолашний, видно, не тямить себе. Я служу в шефа вже чотири роки, він дуже добрий до мене. А я його просто обожнюю. То чи можу я лишатись байдужим до горя його сім'ї? А в хазяїнки ж яка чуйна, добра душа, вона жінка дуже справедлива. Дарма що дружина великого підприємця, француза колонізатора, а ніколи не цурається хатньої роботи, якою займаються прості жінки. Мені не раз доводилось бачити, як господиня сама готувала обід, а у вільні хвилини навіть допомагала слугам прати. І жодного разу я не чув, щоб служники на неї скаржились.

А тим часом нагорі так само гримів сердитий голос шефа. Я їй досі вагався: чи пристойно буде піднятися нагору й розпитати самих хазяїв — треба ж нарешті з'ясувати, що там таке відбувається. В цю мить до воріт підкотила коляска, з неї вискочив служник з сулією й велнчезним згортком у руках. Він квапливо

розплатився з рикшою і щоду́лу помчав нагору. «Спирт, марля, вата»,— випалив він на мос запитання. І зник у дверях.

Дійсно, і спирт, і марля, й вата можуть знадобитися при пологах. Я схвильовано заходив по кімнаті, потім закурив, міркуючи над тим, як повестися в такій ситуації. Гамір і біганина у горішніх кімнатах не припинялися.

Раптом я зупинився як укопаний. Спочатку мене страшенно вразило те, що я почув, та наступної ж миті мої тривоги вляглися, бо до мене долинув ніжний, мелодійний голос хазяйки:

— Жане! Ходи сюди, швидко, поцілуй тата, мое серденько. Тато скоро поїде.

Он як! Тато маленького Жапа скоро поїде? Отже, з хазяйкою все гаразд, це хазяїн зволють кудись їхати. Гм... Але ж не збирається родити сам шеф!

Я з нетерпінням чекав, коли знову з'явиться служник. А тим часом гарячково перебирав подумки всіх, хто в цьому домі міг би бути породіллем. І нікого не знаходив. Тисячі запитань роїлися в моїй розпаленій голові. Зрештою я вирішив, що всі ці хлопці на побігеньках, водії, няні й слуги анічогісінько не тямлять у тому, що відбувається, і плетуть язиком перше, що спаде на думку.

Але чому все-таки в домі зчинився такий переполох? Чи не скоїлося чого із самим хазяїном? Завжди він був такий спокійний і витриманий, а сьогодні кидатиметься на всіх і песамовито кричить.

— Гей, де там дядько Нам?— долинуло згорі.— Хазяїн питають, чи заправили вже машину?

— Так, машина готова, все гаразд,— доповів водій.

Потім почалася якась неймовірна шалотня на сходах. Я витягнув шию й визирнув за двері, але нікого не побачив. Гамір ніби улігся. Та не встиг я повернутися до кабінету, як знову почув голоси.

— Ану відступися з дороги, не бачиш — я поспішаю? Гляди, заробиш іще одного ляпаса від хазяїна.

— Подумасш, мавпяча пика! Не ти один спішиш...

Я знову прочинив двері, але на сходах уже нікого не було. А в цей час служники складали на сидіння автомашини якісь пакунки. Я вирішив не відходити од вікна — може, вдасться-таки що-небудь з'ясувати.

Сходами обережно спустився бої з трьома закоркованими суліями невідомого призначення і з маленькою коробочкою в руках, все це він залишив у машині, а сам знову побіг у будинок. Тут я зробив йому знак рукою, наміряючись про все як слід розпитати. Але хазяїн гримнув на нього, і хлонець, здригнувшись, відповів: «Слухаю, мосьє!» — і чимдуж припустив нагору.

Потім з'явився водій, він заметушився коло машини, позатягував усі вікна і, тицяючи пальцем, перерахував усі сулії, коробки й пакунки. Упоравшись із цим, водій сів за кермо і став чекати, готовий будь-якої миті натиснути на стартер. Біля дому знову з'явився служник.

— Куди ви цього разу їздили? — запитав я його.

— До аптеки. Я вже раз купив був марлю, вату й спирт. Здавалось би, все, що треба, у нас є. Та хазяїн мене вилаяв, сказав, що вата погана, і звелів купити іншої. Турботлива людина, просто на диво!

З цими словами служник змовницьки посміхнувся до водія й відійшов убік, після чого я вже не посмів його зачіпати, хоч запитання так і вертілося в мене на язичі. Я здогадався: зараз у машину сяде сам хазяїн, а може, й пані хазяйка.

Я не помилився: до автомобіля підбігла мадам, зазирнула до кабіни, перевірила пакуночки, коробочки, сулії, потім перевела погляд на вікна другого поверху й покликала чоловіка. Сама мадам стояла й чекала, притримуючи відкриті дверцята автомобіля.

Я хотів був вийти й поговорити з хазяйкою, та, по-

мітивши, яке в неї стурбоване обличчя, відмовився від свого наміру.

І тут почувлися повільні кроки по сходах — хтось, обережно переставляючи ноги в черевиках, спускався з другого поверху. Всі, хто був у дворі, втупились у двері.

Я не помилюся: це був хазяїн, я надто добре знав його ходу. Ну от, більше мені не треба буде нікого рознітувати, бо за хвилину я напевне знатиму, яка така надзвичайна подія збентежила й переполошила весь дім.

Мій бідолашний шеф з розкуйовдженим чубом і абияк пов'язаною краваткою спустився у двір. Ступав він тихо-тихо, уважно дивлячись собі під ноги. На обличчі його застиг вираз невимовної стурбованості.

На руках він ніс якусь любу йому істоту і, схилившись до неї головою, втішав її нижнім воркотанням, дбайливо пригортаючи до грудей.

Намагаючись не потривожити своєї дорогоцінної ноші, хазяїн опустився на сидіння, і мадам зачинила дверцята.

Машина повільно рушила. Присутні дивились їй услід, і їхні обличчя сяяли свідомістю успішно виконаного важливого обов'язку.

У мене на душі теж стало легше, бо нарешті я розгадав загадку, яку, здавалося, ніколи не зможу розгадати без допомоги. А все, виявляється, простіше простого.

Уявіть собі, мій хазяїн від самого світання виснажував себе важкими турботами, нагнав страху на слуг, переполошив увесь дім, та так, що можна було подумати: от-от станеться неймовірної сили землетрус або небо звалиться на землю — і все це, бачте, лише через те, що його улюбленій кішечці Мімі припекло окотитися.

Нгуєн Туан

І ГРАБІЖНИКИ, І ЖЕБРАКИ

Письменникові Ань Діку

В провінції Піньбінь влаштована зараз своєрідна виставка: експонуються уламки американських літаків різних типів; на цьому «американському цвинтарі», розташованому просто неба на узбіччі головного шляху провінції, можна побачити які завгодно шедеври інженерного мистецтва янки, найрізноманітніші рідкісні сплави. Клімат Південно-Східної Азії, дощ і сонце не встигли ще стерти з цих покручених уламків, сплющених у суцільну дюралеву масу, розпізнавальні знаки військово-повітряних сил Сполучених Штатів Америки.

В Хаюї, нашому Тханг-лонзі¹ з його тисячорічними традиціями, теж демонструються американські «авіатрупи».

В моїй кімнаті зі склепінчастою стелею на письмовому столі лежить клаптик тканини, на якому відбито американський прапор. Це шовковистий шматок нейлону, сліпучо-яскравих кольорів, розміром з носовичок (так, саме той, яким утирають носа). На цьому воєнному трофеї в два з половиною ампана завдовжки (25 см) і півтора ампана завширшки (15 см) такі ж червоні поздовжні смуги, як і на нгодінзьзіємієвському² прапорі, і ще багато зірок. Власне, прапор Сполучених Штатів Америки надруковано в верхній частині

¹ Тханг-лонг — дракон, що злітає — стародавня назва Хаюя.

² Нго Дінь Зієм — диктатор, американський ставленик у В'єтнамі з 1954 по 1963 рік (убитий повсталим офіцерством).

хустки, а нижче набраний квадратами текст: чотирнадцять квадратиків — чотирнадцять мов. Так, мій друже Ань Дик, таїландською, лаоською, бірманською, малайською, китайською (пекінським діалектом і народною китайською) і, звичайно, англійською, французькою, німецькою, в'єтнамською та іншими мовами.

Різні мови, різна писемність, а зміст один і той самий. В'єтнамською мовою цей суто американський текст звучить так: «Я американський громадянин. Я не знаю в'єтнамської мови. Мені не пощастило, я змушений просити вас, шановний пане (пані), допомогти мені знайти їжу й притулок, я прошу також, шановний пане (пані), вашого заступництва. Ще я просив би шановного пана (пані) зв'язати мене з тими особами, які зможуть захистити мене й репатріювати на батьківщину. Наш уряд знайде спосіб оплатити послуги шановного пана (пані)».

Дивні й неоковирні фрази,— так пишуть американці, що вивчають нашу мову (а точніше, так викладають їм в'єтнамську мову лакузи-перекладачі).

Де взяв я цей посовичок? Кому він належав? Такі хусточки, товаришу Ань Дик,— ще один взірць «гуманізму á la янкі». Випрасувані й старанно складені, вони лежать у кишенях тих асів, чия повітряна кар'єра увалась над землею Північного В'єтнаму.

На комбінезоні пілота-янкі десятка з півтора кишень, призначення всіх не вгадасш, і я не знаю, в якій із них лежав цей посовичок. Та я знаю, що він разом зі своїм господарем упав з північно-в'єтнамського неба, а в Північному В'єтнамі всі, як один, піднялися проти американських загарбників. Відколи в Північному В'єтнамі — майже два роки минуло з того часу — триває змагання по винищенню повітряних піратів, немало таких посовичків згоріло разом з літаками й пілотами. Ті бандити,

що вціліли, викидаються на парашутах і потрапляють до нас разом із отакими хусточками.

Що ж, поговоримо трохи про цю... «носовичкову» літературу, зі зразком якої я щойно вас познайомив. Повітряний пірат (на відміну від морського, адже є й такі), опинившись на землі, звичайно простягає першому-ліпшому стрічному свій носовичок, сподіваючись, що яскравий клапоть одразу розв'яже його проблеми. Цілком по-сучасному: рекомендаційний лист на нейлоні, а разом — яка передбачливість! — і рахунок за послуги. Американський пілот щойно випустив по цілі свої ракети. Полум'я й дим на крайнебі свідчать про його злочин, а вишуканий опус на носовичку рекомендує нам цього бандита як звичайного громадянина США, котрому просто «не пощастило!».

У такий спосіб янкi сподіваються порозумітися з нашими солдатами, з чоловіками й жінками, зі старими дідами й дітьми В'єтнаму, що ловлять їх усюди — в лісах, на рисових полях, на річках... Феноменально. Чи не правда, товаришу Ань Дик?.. Такий і є згубний суб'єктивізм багатьох американців: вони абсолютно переконані, що скрізь їх дуже люблять, а їхня віра в це не менша, ніж віра в техніку. Вони вважають, що при відповідній кількості доларів і бомб їм усе дозволено і все буде о'кей.

«Наш уряд знайде спосіб оплатити послуги шановного пана (пані)!» У французькому квадраті нейлонового носовичка це висловлено ще цинічніше: «Мій уряд вас винагородить!..» Яким чином і якою мірою? Винагородить, слід гадати, доларами, адже янкi звикли дивитись на все крізь призму доларової готівки. Чи не так? А може, винагородить титулами: скажімо, званням радника, розумій — зрадника? Чи призначить викладачем в'єтнамської мови у вищій школі шпигунства, що в Каліфорнії?

Або ж, найліпше, винагородить натурою? Уявіть

собі величезній фургон з консервами: консервована риба, консервовані плоди, консервоване м'ясо, консервована печінка, консервованій... мозок!

І на додачу цілий склад транзисторів, щоб усе життя вимахувати пікельованою американською антеною і засмічувати собі голову винятково брехливими й надзвичайно «свіжими» новинами «Голосу Америки»...

Нещодавно в Північному В'єтнамі ми «підмажили»,— а таке трапляється щодня,— одну американську «пташку»— від неї лишилися тільки шматок дзьоба, крильця і кінчик хвоста. Ой як! 4 липня 1965 року— не дванадцять, а лише одинадцять місяців (навіть без одного дня) відтоді, як американська авіація почала розбій у Північному В'єтнамі,— ми збили триста шістдесят п'ятий і триста шістдесят шостий ворожі літаки. (Обидва вони впали в провінції Намдінг, яка зав'язала дружбу з провінцією Мітхо у вас на Півдні). Північно-в'єтнамські провінції почали тоді змагатися за п'ятсотий американський літак, а зараз цю круглу цифру набагато перевершили.

Про загальне число американських літаків, збитих стрілецькою зброєю ополчення, зенітною артилерією чи авіацією Північного В'єтнаму, повідомляється регулярно. Ці цифри публікують газети, а якщо хтось не встиг прочитати газету, то щоранку при вході на завод, фабрику чи в будь-яку установу він побачить на дошці оголошень ці ж самі цифри, виведені кольоровою крейдою.

На моєму письмовому столі лежить носовичок— індульгенція, рятівний талісман американських пілотів, збитих над Північним В'єтнамом,— нейлоновий клапот, на якому відбито національні кольори Америки й рядки американської прози в'єтнамською мовою, незрівнянні щодо безглуздості, брехливості й безсоромності: «Я американський громадянин. Мені не пощастило, я змушений просити вас, шановний пане (пані),

допомогти мені знайти їжу й притулок, я прошу також вашого заступництва, шановний пане...»

Можливо, ці пілоти вірять брехливим твердженням свого начальства і справді вважають, ніби всі члени кооперативів, розташованих у дельті Червоної річки, на морському узбережжі та на узгір'ях,— одне слово, всі без винятку в'єтнамці, ледь помітивши американський літак, шанобливо б'ють поклони, запрошуючи «небесних гостей» до святкового столу з трьома м'ясними стравами¹, і, звичайно ж, з віскі з содовою, кока-колою, паштетом, біфштексом з кров'ю, холодною куркою, кавою, коротше, всіма належними делікатесами.

Хтось, може, й подумав би, ніби я вигадав усе це через ненависть до американців, щоб посяміятися з них, коли б ці посовички не потрапляли до нас у великій кількості, коли б люди не бачили своїми очима, як полонені янки розмахують ними в таборах, випрошуючи рис.

Манія величності неминуче призведе американських імперіалістів до загибелі. В цій війні вони загрузають все глибше й глибше, тут, любий Ань Дик, на них чекає поразка.

...Я відкрив ще одну особливість характеру американських загарбників: вони одночасно і грабіжники, і жебраки! Нахабно порушуючи чужі морські й сухопутні кордони, вони, ледь зірветься їхній бандитський наліт, одразу міняють тон і заводять пісню професійних жебраків: «Прошу вас, шановний пане (пані), нагодуйте мене...»

Я уявив собі американського пілота, який, звільнившись від парашута, падає на голову капелюха (пі, ні, не солом'яного, а із спеціально обробленого нейлону)

¹ За стародавнім в'єтнамським звичаєм, почесного гостя частують трьома м'ясними стравами: телятиною, свининою, козятиною.

і виходить з в'єтнамських джунглів. Капелюх цього жебрака оздоблений національними кольорами Сполучених Штатів Америки з повним комплектом зірок — усі п'ятдесят. За спиною в нього торба (не з мішковици, зрозуміло, а з нейлону), в якій лежить портативний передавач. Він вмикає його, і пісня бродяги по черзі чотирнадцятьма мовами заповнює ефір: «Ох, як нам, американцям, не щастить на цій землі...» В одній руці в нього кухоль — теж із нейлону, другою він спирається на палицю, само собою — нейлонову. Ось вам «лицар» нейлонового віку. І грабіжник, і жебрак, що спекулює зоряним прапором Вашингтона...

Народ Америки — студенти, викладачі, робітники, письменники, художники — з кожним днем все ясніше усвідомлює, що американські вояки, які всюди вимахують священним національним прапором Америки, ганьблять американців, заставляючи їх бути то грабіжниками, то жебраками. Проти агресії у В'єтнамі шириться рух у самих Сполучених Штатах.

Всі чесні американці об'єднуються під єдиним гаслом: «Американські війська повинні залишити В'єтнам негайно й назавжди!»

Нгуєн Хонг

У ЗАЛІЗНИХ ЛАБЕТАХ

Мінь дуже змерз. Міцніше обхопив себе руками. Запхнув долоні під пахви і сховався за виступом стіни. Та не минуло й хвилини, як стало ясно, що зігрітися не пощастить.

Кімната, в якій Мінь чекав, була велика й зовсім порожня. Підлога викладена кольоровими керамічними плитками, бетонні стіни гладенькі. У широкому, як ворота діня¹, коридорі свистів вітер і сизими пасмами вився тютюновий дим. Далі — така сама порожня кімната, за нею — простора зала з столами. Надвечірнє проміння слабо пробивалося крізь жовті брудні мати на вікнах.

Міневе серце калатало так шалено, що його удари, здавалось, гучно відлунюють у чотирьох стінах. У Міня було відчуття, що його знову заарештують. Неначе вже й ордер підписали. От зараз з'являться конвоїри й поведуть... Допитуватимуть, кинуть до в'язниці... Міню стало моторошно. Він озирнувся навколо. У кімнату мовби заповз туман, і в його клубах вималювалась грізна, червона пика з гострим, пронизливим поглядом неспокійних очей, з ледве помітним усміхом на куточках губів. Тао! Той самий катюга Тао, на сумлінні якого кров тисяч революціонерів. Кат витончено жорстокій, кат, що приділяв особливу увагу своїй зовнішності й манерам, ніколи не підвищував тону, ніколи не говорив роздратовано, а його атласний галстук, толика шовкова сорочка, білі штани й черевики на каучуковій підшві завжди мали бездоганний вигляд.

¹ Дінь — общинний будинок, де відбуваються загальні збори, святкування тощо (*с'єт.*).

Міня він ніколи не допитував. Та ще при першій зустрічі так глянув на нього, що відтоді моторошно-солоденький образ Тао буквально переслідував Міня. Хоч би що Мінь робив: ішов вулицею, читав книжку, розмовляв, дрімав,— раптом постане перед очима той кат, і Мінь увесь здригається в холодному поту. Скільки в того Тао віч і вух? У скількох мізках закарбовувалися його жести й слова? Міня приведуть до Тао, в його особистий кабінет, і ті холодні очі й підступні уста посміхнуться, і він заговорить до Міня тихо та улесливо, киваючи головою в такт запитанням. Міню доведеться витерпіти чимало тяжких випробувань, доведеться викручуватися, вмпрати і знов оживати під ударами каучукових кийків по черепу, по скронях, по ліктях. Або його підвісять і підтягуватимуть поволі вгору за викручені назад руки, поки в нього піде кров з рота, носа, вух, очей. Або ж пропускатимуть електричний струм від шиї до статевих органів і литимуть воду в ніс. І так година за годиною. День за днем. Місяць за місяцем. Одяг не висихатиме, просмердиться, руки й ноги стануть неслухняні, а його все допитуватимуть. І треба все витримати, бо зламаєшся — тоді смерть!

Коли його уяву заповняли такі картини, він з болем згадував слова товаришів:

«Скільки зусиль революціонерів звів нанівець отой Тао!»

«В інші місця організатором посилають одного, а в Намдінг — двох, бо знають, як там важко».

«В Куангїєні запроваджували тортури під назвою «паштет, загорнутий у банановий лист», «вищотрошення курячого пупа» — це жорстокі катування. У Хайфоні деяких старих, духовно зламаних політв'язнів перетворювали на запродавців, що потім провалювали підпільні організації. Скільком славним хлопцям постигали голови, скількох повбивали, але й там не

так страшно, як у Намдіні. Намдінський служака Тао до того спиртний, що не лишилось такої робочої зміни, такої бригади кулі, такої майстерні, такої вулиці чи хутора, де б він не мав своєї людини. Серед учителів, директорів шкіл, активістів товариства благодійності, спортивних тренерів, місцевої знаті, навіть серед місіонерів із Заходу та християнських священиків є такі, що за його дорученням вистежують, кого йому треба. Це жахливо. Батьки стали забороняти дітям відвідувати гуртки, жінки не пускають чоловіків у компанії, всі підозрюють один одного. Господарів Тао примушує стежити за майстрами й підручними. Чиновникам за доноси підвищує зарплату й ставить їх на вищі посади, торговців заохочує до цього вигідними контрактами, інтелігентів — увагою та ласкою. Скількох він примусив робити наклепи, навіть дискредитувати цілком легальні громадські організації...»

Дізнавшись про звільнення Мінь спершу зрадів, та коли прочитав на виданому йому папірцеві: «Направляється за місцем проживання в Намдін під нагляд місцевої таємної поліції», — то не на жарт стривожився.

Мінь просидів у тюрмі, потім у концтаборах Бакме, Футхо й Баван загалом понад п'ять років, а відколи залишив рідні місця, працюючи за дорученням партії то тут, то там, минуло майже десять років. Справді, не зосталося жодного корінця, що пов'язував би його з рідним краєм, лишився тільки гіркий біль — за рідню, знайомих, за поговір.

Усі боялись, уникали й цуралися Міня, як дикого звіра, як диявола, покинули його напризволяще, в цілковитій самотності. Щомісяця першого й п'ятнадцятого числа за європейським календарем він мусив сам брати синю канцелярську книгу, куди було вклеєно його фотографію з номером, і, набравшись духу, йти

до таємної канцелярії. Якби він схотів виїхати з Намдіня бодай на один кілометр або зайнятися якимось ділом, то повинен був би за тиждень повідомити про це таємну канцелярію і, лише одержавши дозвіл, здійснювати свій намір. Проте Мінь, як майже й усі інші піднаглядні, ніколи не наважувався просити дозволу. А раптом там, куди він прийде, саме на той час з'являться листівки, виникне мітинг або виявлять якусь заборонену книжку? Чи доведе він тоді свою непричетність до цього? Роки, проведені в тюремних стінах та в лісовій глушині, змушують бути обережним, не наражатися на небезпеку потрапити туди ще раз... Тому, прибувши до рідного краю, сиди собі, їж, пий, вживай ліки, аби продовжити свій вік,— і якого біса тобі ще треба? Що ж до Міня, то він повернувся на рівнину з її чудовим кліматом, має роботу — дістав дозвіл учителювати, щоб мати кошти на прожиття. Отож Мінь повинен до кінця своїх днів бути вдячним урядові за милосердя й поблажливість, за те, що йому нема потреби просити про щось таємну поліцію. Про це в таємній канцелярії не раз тлумачили Міню і таким, як він.

Такі сумні думки часто гнітили Міня. Ось і тепер вони важким тягарем лягли на душу, голова схилилася додолу, очі заплющились.

Похолодніло. Вечірні тіні густішали й підповзали до Міня.

— Чому ж так довго не викликають? — ледь чутно прошенотів він і насупив брови.

Як тут не тривожитись? Уже майже година минула, а посильного нема й досі. Кожного вечора, коли Мінь приходив відмічатися, навіть якщо це припадало на суботу, він чекав лише якусь хвилинку, поки доповідають секретареві. Чому ж сьогодні така затримка? Чи той посильний уже скінчив роботу й пішов додому? Коли це так, то Мінь запізниться з відміткою на

цілий день і йому зроблять зауваження за порушення порядку.

Стиснуло у грудях. У всьому тілі закололо. Мінь труснув головою, відганяючи жахливі видіння, що знову зринули в його уяві.

— Ні! Ні!.. Це нісенітниця! Немає найменших підстав знову забирати мене під варту! Немає найменших підстав!..

* * *

Мінь тремтячими руками зачхав записника до внутрішньої кишені й вийшов. Уже й ворота проминув, а серце калатало, мов несамовите. Може, його викликали, а він не чув? Чому він сидів і чекав у тій темній кімнаті? Неначе втікаючи від нелегких думок, Мінь прискорив ходу. З якою радістю, з якою зловтіхою сприймуть ті собаки його невдачу! Він ладен спровокувати їх на одне запитання, але воно може коштувати йому життя.

Ліхтарі на вулиці вже горіли. Відстань між ліхтарними стовпами була сто тхиоків¹, але освітлювалось лише тхиоків із сорок. Заважали чорні лаковані обмежувачі, схожі на траурні шапочки, завдяки яким проміння падало рівно вниз кружальцем завбільшки із стіл, та й те весь час розмивали тіні розгойданих вітром дерев.

Почувся якийсь шум, дедалі голосніший і голосніший. Це прядильники поверталися зі зміни. Сміху й розмов майже не чути. Тільки дерев'яні гуоки² постукують та шурхотять нони³ й накідки з пальмового листу. Обличчя сірі, похмури, постаті теж сірі, не люди,

¹ Т х и о к — міра довжини, що дорівнює 44 см (в'єт.).

² Г у о к и — дерев'яні черевики (в'єт.).

³ Н о н — конусоподібний бриль, здебільшого сплетений з пальмового листя (в'єт.).

а привиди — виверглися з печерної темряви і, штовхаючись, ринуть у пошуках світла й життя.

Мінь, вражений, довго стояв і дивився на них.

Давно вже він не був у такому бурхливому потоці, що зненацька вихлюпує в ніч! Невже це він знову серед людей, у цьому живому вирі? Мінь відчував якийсь дивний трепет перед цими міцними постатями в полотняних, пропахлих мастилом синіх робах, у розхристаних сорочках. Туго підперезані хустками, вони посіпали щільним потоком один за одним. Мінь ще дужче розхвилювався, побачивши, як багато дітей у цьому натовпі. Вони сягали йому пахв, не вище, але вдягнені були в такі ж самі роби, на головах носили такі ж брудні, зім'яті шапки, а на ногах — такі ж вичовгані дерев'яні гуоки з залізними підківками, що страшенно гуркотіли по бруківці. Вони випереджали дорослих, малі, але заклопотані думами про заробіток. Далі йшли матері і схожі на карликів дівчатка — в руках порожній посуд з-під обіду, уламки дощок, згортки паперу чи дрова. Гаряча хвиля сколихнула душу Міня, і він відчув у собі таку могутню силу, такий порив, що от розкинув би руки і обійняв усіх.

Мимоволі він пішов швидше.

Шум навколо Міня посилювався, обіймав його, як полум'я. А Міню здавалося, що він сам палає від почуттів, які ожили в ньому.

Раптом Мінь відчув тривогу. Став і насуплено озирнувся.

«Хай йому біс! Як це я потрапив у потік робітників?»

Він повернув на іншу вулицю і пішов повільніше. Просто посеред рухливого велелюддя. О, яка солодка мука! Був час, коли Мінь жив одним життям із своїми товаришами, робітниками корабельні. А відколи його випустили, він не мав права бути ні там, де вони працюють, ні там, де збираються у вільну годину,

більше того, він навіть мусив уникати вулиць, де вони живуть. Якось один піднаглядний хтозна з якої причини в посушливу пору року попрохав Міня скласти список претензій робітників. Мінь відмовився, хоч знав, що більше прохати нема кого, бо ніхто не мав ні паперу, ні ручки, ні грошей на них. Та що там списки! Дійшло до того, що Мінь, який любив дивитися футбольні матчі, не смів навіть поткнутися на стадіон, бо там іноді збиралась учнівська та фабрична молодь, то міг би накликати на неї підозру. А одного вечора в товаристві працівників освіти якийсь художник виставив свої полотна і виступав з доповіддю про мистецтво. До того ж там мали збирати пожертвування на допомогу французьким військовополоненим. Мінь рушив був туди, але з півдороги вернувся.

Маси, громада, велелюддя. Раніше Мінь тільки й мріяв про них.

Він лише тоді й відчував щастя, коли був серед людей, працював з ними, відкривав їм очі на причини їхніх страждань, заохочував до участі в революційному рухові й боровся разом з ними, незважаючи на терор французьких колонізаторів, що сіяв смертельний жах; його надихала віра в перемогу революції, в національне й соціальне визволення, в те, що трударі здобудуть щастя — а вони ж його цілком заслуговують.

Згадавши про ті бурхливі дні, Мінь увесь затремтів. Обличчя його спалахнуло, від хвилювання йому забило дух.

Уявив, ніби він вожак цих людей, зупинився, а їх навколо аж чорно — в синіх робах, у старих шапках, — і от він, мов з високої трибуни, візьме та й почне промову.

Залунають схвальні вигуки. Здіймуться вгору кулаки, високо злетять у підбадьорливих помаху шапки й нони. Море людей завирус. Та от вони розсиплються і, не змовляючись, чоловіки й жінки, старі й молоді

вишикуються в лави й рушать дедалі одностайніші й рішучіші.

Мінь страшенно розсердився на себе за той уявний мітинг, бо, здавалося, що мить і та рішучість разом з риданням от-от вирвуться з його роз'явленої стражденної душі. Мінь заспівив, ніби боячись, щоб той мітинг з промовами справді не виник десь у кінці вулиці. Ішов і тихенько наспівував якусь пісеньку.

Холодний морок, що огортав серце й розум Міня, розсіявся. В уяві виникали світлі образи. Мінь згадав Хайфон, Уонгбі, де його схопили. Згадав холодні зими з туманними вечорами й північними вітрами, коли йому треба було ходити на зустрічі із зв'язковими, щоб передавати нелегальну літературу для занять у гуртках. Згадав цехи, де били молоти, скреготало залізо, гупали вантажі, ревіли мотори, клацали дроторізки, а як пролунає зненацька гудок, аж земля здригнеться, одразу всі ті гомінкі звуки вмовкають, тільки гуготить у печі та двигтить динамомашина. Тоді з широко розчинених воріт, неначе вода з прорваної греблі, рине натовп обшуканих робітників, заповнюючи всі вулиці й провулки. Дочекавшись слушного моменту, Мінь наближався до них, схвильований так, що от-от утратить самовладання. Не думаючи про обережність, він вливався в натовп робітників, змішувався з ними. Кожного разу люди діставали від нього вкрай потрібний матеріал, кожного разу товариші піднесено доповідали про стан пропагандистської роботи, кожного разу під час дискусій на зборах він бачив, як міцніє дух і свідомість людей, кожного разу вони виконували завдання сповна. Він радів з того, що й малі форми боротьби, які були вже занепали,— наприклад, вимоги усунути жорстокого й несправедливого наглядача або підвищити платню,— знову мали успіх. Тоді, повертаючись з осередку, він волів зовсім не лягати спати, щоб мати більше часу для підготовки до виступів у

гуртках пропагандистів. Міг також цілими днями нічого не їсти, щоб заощаджені гроші віддати на допомогу страйкуючим або купити для гуртка книжки, папір, ручки та чорнило чи випустити газету.

— Цей піджак — остання пам'ять про Шау!

Мінь тяжко зіхтнув і похмуро глянув у далечінь. Йому здалося, що там Шау — робітник, заарештований і кинутий до в'язниці разом з ним,— він махав Міню рукою як тоді, коли конвоїр вів Міню, що вже відбув ув'язнення, і з клучком одержав волю, а Шау стояв на схилі пагорба з колодою на плечі й дивився йому вслід.

* * *

Мінь зійшов на веранду, а собака ще й досі мовчав.

Тітка Ті з дітьми саме вечеряла. Почувши, що хтось натискує на двері, всі підвели голови; собака теж тільки зараз повернувся на звук. Мінь привітався, засвітив лампу і поставив її так, щоб її світло зливалось із світлом вечірньої зорі, яке пробивалося крізь рідке плетиво дверей.

На дерев'яній вицербленій таці стояла миска варених дрібних креветок із солоними огірками й плетінка з зеленню. Щоб стіл здавався багатшим, принаймні не таким одноманітним, старша донька порозставляла по ньому зібрані десь кетяги шунга. Сьогодні дядько Ті працював у нічну зміну, і господарка мала змогу цілий день торгувати на базарі, отож коли вона повернулася, виявилось, що лишилось тільки трохи вичахлого рису, а не лягати ж спати голодними. Звичайно, в сім'ї дядька Ті їли тільки рис та суп. А коли йшов дощ, або здіймався вітер, або жінка хворіла, то самий суп, і більш нічого. Відколи Мінь прийшов сюди й оселився в них у боковій кімнаті, він мало коли розмовляв з господарем, бо, по-перше, той був неговіркий,

а по-друге, пропадав на роботі як не цілий день, то цілу ніч. Він працював механіком на електростанції, а в вільний від роботи час лагодив людям велосипеди й малював торговельні вивіски. Здається, він любить читати. Мінь не раз бачив, як господар довго сидів з шарпаною книжкою чи газетою.

Скинувши черевики, Мінь поставив розкладатку, відкинув ковдру й ліг, простягнувшись на весь зріст. Він і втомився, і зголоднів. Від теплого духу щойно звареного рису й супу, від апетитного плямкання йому ще дужче засмоктало під ложечкою. Останнім часом Мінь їв тільки раз на день, та й то на одне хао. Ціни на рис знову піднялися, та й інші харчі теж подорожчали. Чашка рису за чотири су — на один ковток, скимбочка соєвого коржа на одне су — зовсім маленька, завбільшки як два пальці. З'їси, а в животі так само порожньо, нітрохи не наївся.

«Ніж отак жити, то краще вже померти!» — гірко подумав Мінь, і йому стало прикро до сліз. Досі він ще не починав голодувати, але тим, що він їв, і kota не нагодуєш, не те що дорослу людину! Правда, він ще не вмирає з голоду, але при таких харчах недовго й до цього. Серед політичних, випущених під нагляд, чимало похворіло і вже й померло. А дехто збожеволів. Інші ж геть висхли, тільки очі блищать. І, навпаки, дехто влаштувався так, що важко й повірити. Один кілька місяців підряд одержує тонами волокно для прядива. Другий орендує пристань. Третьому дали патент на торгівлю фарбами та всіляким дріб'язком. Якось, ідучи в призначений день до таємної канцелярії, Мінь зіткнувся з Хао, якого випустили на рік раніше за нього. Коли б вартовий не назвав прізвища, Мінь не впізнав би Хао. День був теплий, сонячний, а Хао з голови до п'ят весь у теплому одязі й фетровому капелюсі, тільки обличчя й видніло. Ще й у концтаборі Хао був обачливим, але ж не отак надміру, як

зараз. Було, в'язні забували, полудень чи вечір, на-працюються, впадуть і сплять, а Хао схилиться над дерев'яною скринькою і пише листи своїй молодій дружині, довгі, як новели, гарні, як манускрипти поетів. Земляки Хао казали, що його Лан — донька дуже великого торговця, акціонера найбільшої в місті ткацької фабрики, лагідна, мила, ще й дуже вродлива. Весілля в них було гучне, багатолюдне, запросили всіх друзів і з її, і з його боку — зовсім як у сильних світу цього, що справляють тепер весілля на європейський лад. Молодий був весь у чорному, молода — в білому, в хаті скрізь білі квіти, столи завдовжки в двадцять тхиоків. Благословивши молодих напутнім словом, випустили пару білих голубів під такі оглушливі оплески, що куди тобі гарматні постріли, якими вітають почесних гостей. Були і в них почесні гості — урядовці та представники муніципалітету...

...Господарі забрязкотіли тарілками й чашками, голоси помалу стихли. Під низеньким блаженським листяним дахом зашанувала тиша, глибока, мовби зумисна. Не миючи ніг, тільки обшарувавши їх віником, тітка Ті припала головою до мати й одразу заснула, бо завтра їй треба вдосвіта на тому березі нарвати зелені на продаж. Надворі розбирався вітер — ніби на тайфун. Упав важкий густий туман. Будинки й дерева скоро зовсім потонули в ньому.

Ще тільки сьома година вечора. До ранку, поки встане сонце й розіллє своє золотисте проміння, поки знову залунас радісний жвавий гомін, — це цілих дванадцять годин. Півдоби. Половина людського життя.

Мінь не міг заснути, таке розбите було його тіло, така змучена душа. Він лежав і слухав. Валували собаки, хтось стукотів гуоками, хтось стогнав, неподалік плакала дитина. У нього замиготіло в очах від темряви. Тяжко стисло груди. Встати б почитати книжку або вийти пройтися, так і того не можна. Гасу лишилося

на денці, ще й гніт увесь вигорів, не дістає — ледве жевріє, а нового не купив. Арахісова ж олія нині на вагу золота, хіба такою світитимеш? Туман затягнув усі стежки, холодний, мов крига, на шум кроків розгавкаються собаки, здійнуть такий гвалт, що люди спросоння сердито питатимуть, кого це там носить поночі?

«Фо-о-о!» — гучно пролунало десь надворі. Мінь повернувся на голос і за хвилину побачив у віконце мерехтливе світло, а тоді й торговця з коромислом. Що за дивина! Чого це торговець фо¹ вийшов так рано зі своїм гарячим смачним товаром? Ще ж зовсім темно! Ага, це ж початок місяця, в конторах та військових частинах дали платню, і по місту засиділись картярі. Тепер вони застукотіли мисками. Міневі стало прикро, коли подумав про те, як він ославився з своєю роботою. Він давав приватні уроки для дітей одного депутата, який за сумісництвом був лихварем — тримав ломбард. Уроки до півдня й увечері — от і все. У місяць цей лихвар платив Міню шість донгів,² але якщо двоє з дванадцяти його дітей не були на уроках, то давав тільки п'ять донгів — і більш нічого. А платив коли п'ятого, коли десятого, коли п'ятнадцятого. Траплялися й такі місяці, що він мовби й забував про платню. Міневі доводилось нагадувати, навіть просити в нього, і тоді він милостиво простягав три донги, а решту обіцяв віддати наприкінці місяця. Мінь пробував знайти інше місце, та куди не поткнеться — все марно. Місто не таке вже й велике, фабрик мало, торговців багато, от і боялись мати справу з учорашнім в'язнем, та ще й політичним — це ж ніби опозиція до уряду. А лихвар, що взяв Міню на роботу, був членом міської ради, цей міг собі таке дозволити. А втім, чи не підстроїла все це таємна канцелярія?

¹ Фо — юшка з м'яса й локшини (в'єт.).

² Донг — основна грошова одиниця В'єтнаму.

Б в Міня один приятель, у нього — батьківський клапоть землі понад три шао¹: хата, садок з городом, за який дали б вісімдесят, а то і всі сто донгів. Коли б скластися з ним, можна було б відкрити на околиці села невеличку таверну, де б готували фо. Готували б смачний, були б гостинні, то й мали б клієнтів. Усе-таки менше бідували б, не так би тяжко жилося. Між собою вони вже не раз говорили про це. Та як подумали, що такий спосіб заробляти на життя, здається таємній канцелярії надто підозрілим, то й відмовились від цього наміру. Отож і досі один сидить на материній шиї, а другий отак невдало вчителює.

«О-о! Політичний злочинець,— сказали б у таємній канцелярії,— освічений, маєш легку роботу, чого ж це тобі скортіло на околиці продавати фо для якихось там кулі?»

Що б він міг відповісти?

«Мало заробляю»? Рот одразу розпливеться в посмішці, голова закиває: «То йди працєю на уряд,— пролунає вкрадливо.— Або повертайся до концтабору, там більше шансів на роботу з масами».

Мінь не знаходив собі місця. Серце його розривалось.

Пекло, в якому жив і він, і народ, гнітило у сто разів дужче за сталеві кайдани й колодки. Ось уже понад місяць Мінь тугіше підтягує паска, щоб купити газети. І що ж він у них бачить? Усі сторінки вздовж і впоперек заповнені повідомленнями про прибутки імперіалістів, про їхні справи. Німецька армія успішно наступає. Радянський Союз, опора світової революції, надія всього пригнобленого людства, зазнав поразки, його армія повністю розбита за якихось сорок кілометрів від кордону! Кремль, символ могуті й непохитності,

¹ Шао — десята частина мау, міри земельної площі, що дорівнює 3600 кв. м (в'єт.).

вже хтозна-відколи в руках німців! Зливи бомб падають на Лондон. Уся Східна Європа в траурі. Стаєва рука фашистської зграї затиснула мало не кожний рот, так що й не скрикнуєш, скрутила мало не всі руки, які б могли чинити опір. А ось і про Східну Азію. Японія наступає, здобуваючи великі перемоги. В Індокитаї французькі колонізатори цілком перетворилися на підручних Японії й експлуатують людей ще лютіше, щоб більше нагарбати. Ось вам і заклики «Маршала» служити французькій метрополії, відроджувати Французьку імперію, оце вам і петенівська молодь! Могутній же був рух, що його герої, «зразки відваги й відданості», перетворилися на... щось таке... як оті... у спідничках і капелюшках, що продають свої ласки. Одні з учасників того руху пускають у хід приворотне зілля, а інші з бажання опинитися поближче до джерела наживи стали додатком до гвинтівок, снарядів, танків, літаків та кораблів.— усіх засобів підкорення.

Ех! Надавати б ляпасів тим двосдушним пикам, вкортити б ті руки, звиклі підкоряти й принижувати.

І сказати людям правду... Адже що далі фашистська армія просувається в глиб території Радянського Союзу, то ближче підходить до свого краху. На сорок кілометрів не дійшовши до Москви і оточивши Ленінград, гітлерівці наштовхнулися на такий опір, такі контрудари героїчної Червоної Армії, що й наступ, і відступ коштували фашистам цілих гір трупів. Волею радянського народу не лише Кремлівська фортеця вистояла, а й звелися ще десятки тисяч неприступних фортець — і з фронту, і з тилу, і з усіх боків, куди б не поткнувся ворог. І захищає ті фортеці як нищівний вогонь з їхніх стін, так і одностійна підтримка всім прогресивним людом справедливої боротьби Радянського Союзу проти фашизму, проти розв'язаної знавіснелим Гітлером загарбницької люцифенонависницької війни.

Фашисти чинять свавілля в Східній і Західній Європі, їхні ковані підбори топчуть землю Південно-Східної Азії, і що дужче вони лютують, то яскравіше розгоряється ненависть народів окупованих територій, як те море бензину, котрому досить однієї іскри. Що ж до Індокитаю, то всі численні утискувачі, запроданці, отруювачі свідомості неспроможні ані приховати варварства, прогнилості й злочинності існуючого режиму, ні тим більше перепинити навальний рух уперед робітничого класу й трудового селянства, які ясно бачать свій шлях до визволення — шлях під мудрим і несхибним проводом героїчної й самовідданої партії — Комуністичної партії Індокитаю.

Ні! Перспективи народів Індокитаю і всього людства анітрохи не похмури! Потрібен тільки рішучий бій... Цілковита перемога Радянського Союзу у війні відкриє людству в цьому плані широкі можливості...

Гас у лампі закінчився. Червоний вогничок меншав — ось-ось погасне. Мінь хотів був дмухнути на нього, щоб не бачити свого обридлого помешкання, але не міг примусити себе встати. Тому лежав мовчки, не зводячи очей з мерехтливого вогника, і темрява все щільніше огортала його. Нарешті світла цяточка щезла. Мінь здригнувся й заплющив очі. Скрип Міневого ліжка зливався зі стогоном тітки Ті. У неї була якась хронічна хвороба, і на погоду біль завжди загострювався. Сьогодні вранці вона через силу підняла на голову кошіль з овочами і, ледве донісши його додому, впала на ліжко й заснула як убита. Проте, повернувшись після полудня з уроків, Мінь не застав її вдома — пішла на базар. А ввечері знову варила їсти, носила на коромислі воду, прибирала в хаті.

— Мінь! Мінь! — раптом хтось тихенько покликав його.

Мінь розплющив очі й ледве розгледів біля ліжка чиюсь невизначену постать. «З тасмної поліції? Не заба-

рилися! Знову посадять!» На саму цю думку в нього аж волосся стало дбкки.

Мінь розгублено відкинув ковдру, не знаючи, що робити: дременути чи просто встати. Як він шкодував, що вчора припустився стільки промахів. Адже передчував близьку небезпеку, а от не звертав на неї уваги, не спробував уникнути її. Але невже ж це він отак по-дурному знову вскочив у халепу, невже йому знову терпіти долю в'язня, знову йти в оте пекло?

— Мінь! Це я...

Голос несподіваний, вкрай схвильований, але такий знайомий. У Міня відразу полегшало на душі. Його обдало гарячою хвилею. Страх поступався місцем подиву. У Міня мало очі не вилазили, так він намагався розгледіти, хто б це міг бути.

— Дядько Ті?.. Що сталося? Щось із тіткою?

— Та ні, все гаразд. Ви не хвилюйтесь, нічого не трапилось!

І щоб більше не мучити Міня невідомістю, цей кременний, середнього зросту чоловік сів біля нього й простягнув йому згорнутий папірець.

— Зау прислав вам листа. Ходімо зі мною. Знову готуються розпочати загальний терор! Але зв'язки налагоджено, на базі на вас чекають.

Голова пішла обертом у Міня, він аж скрикнув:

— Який Зау? Сухотний? Ви член партії? Ви в групі сухотного Зау?

— Так, я вступив до партії ще перед тим, як ви прийшли сюди. Що ж до Зау, то не знаю, чи він сухотний, знаю тільки, що він набагато худіший і виснаженіший за вас. Він якось приходив сюди, але навмисно не зустрівся з вами.

Мимоволі Мінь тремтливими руками обхопив велику, мозолясту, шкарубку руку:

— Товаришу Ті! Ой товаришу Ті, я стільки місяців жив поруч із соратником, а навіть і гадки не мав

про це. А ви тим часом налагоджуєте мої зв'язки з організацією! Я... я...

Дві руки з'єдналися в міцному потиску. Очі дядька Ті під густими дугастими бровами сяяли.

— Гарзд, хлопче, збирай свої речі в клунок і ходімо, зв'язковий чекає.

— Ви підете зі мною?

— Так! Тільки до іншого пункту.

— Ви покидаєте дім?

— А що ж робити?

Місяць в останній чверті світився вузькою зігнутою смужечкою, схожою на листок орхідеї. У блідому промінні тьмяно вилискувало темно-зелене листя ареків. Мінь підвів очі й зустрівся поглядом з Ті. Він дивився на дядька, на його довгасте обличчя, широке чоло, зазмагле, поросле негустою щетиною підборіддя: обличчя грубе, але відверте. Власне, причин побоюватися дядька Ті немає. Хіба він, Мінь, розгорнув тут якусь діяльність? Але таємні агенти не полишили наміру схопити його, стежать за ним і вдень і вночі, сподіваються спімайти на гарячому. А дядько Ті? Він новачок у підпіллі, де ж йому знати про методи ворога, про його підступні маневри? Може, агенти вже його викрили, а він про це й не підозрює? Дадуть йому провести Міня до місця зустрічі із зв'язковим, вистежать їх усіх і накриють. Що тоді?

Мінь не знав, як бути, голова ішла обертом. Вагання відбирали в нього останні сили. Значить, він відступник? У верхів'ї річки його кілька днів трясла лихоманка, він зовсім виснажився, але працював! Що ж, піти й привести за собою хвоста? Ні, він нікуди не піде. Знову розпочнеться терор? Репресії? Мінь сидів і мовчав.

«Піти? Для чого? Щоб дати тим собакам можливість розставити сіті на всіх?» Йому стало моторошно. Він знову згадав, який пропизливий холод огортає людину

в мокрому темному карцері. Взимку там падають з ніг від знесилення, а ні — то божеволіють. І тортури, тяжкі катування, які не кожний витерпить! А злиденна їжа, а напади болю в животі, коли на ногах кайдани й на руках колодки. О! Тому, хто потрапив туди, лишається чекати тільки смерті — серед криків і стоґону...

Мінь раптом насупився:

— Гарзд!..

І крутнув головою, згадавши про Хао, про ті насмішкувати, сповнені зневаги погляди, які інспектори тасмної поліції й не думали приховувати, коли той чемно увійшов. Згадав також пишні будинки й крамниці процвітаючих торговців шовком — німців і тайців. З настанням темряви, коли ті крамниці надійно замикали, у вікнах в яскравому світлі електричних вогнів переливалися рожеві шовки, а поруч,— ідучи вулицею, Мінь не раз це бачив,— жебракують матері, діти, каліки, яким дістаються здебільшого тільки стусани та лайка...

Ні! Мінь не може стати відступником!

І мовчати він більше не може! Не може ховатися в нору від боротьби! Мінь зціпив зуби, так і не додумавши своїх тяжких думок.

Ті підвівся. Під пахвою в нього був невеличкий згорток.

— Товаришу Мінь, ось моя зміна білизни, кладіть і свою сюди. І пора вирушати, щоб до ранку ми вже були на умовленому місці. Ніч сьогодні така холодна, що всі агенти сплять собі по хатах, носа не вистромлять з-під ковдри, не те що йти когось вистежувати. А коли хто й причепиться, то тільки до села Ле, а там на дамбі їх приберуть!..

Мінь, як заворожений, підвівся слідом за ним. Передав йому нижню сорочку й верхні штани, щоб ті склав усе до одного клунка. Потім надів піджак західного зразка й пошукав погою під ліжком черевики.

В кімнату ввірвався вітер, і Мінь одразу змерз до самих кісток.

— Може, візьмемо з собою? — запитав він, показуючи на ковдру.— Як не я вкриватимусь, то ви.

— На базу брати не варто,— засміявся Ті.— Коли буде холодно, там є мати, а можна і в сіно заритись. Великий вантаж нам тільки завадить.

Вони непомітно вийшли. Мінь тихенько зачинив двері. Дерев'яні стулки не сходилися щільно, то він нахилився, щоб трохи підняти одну вгору, але Ті махнув рукою, мовляв, облич. Мінь нерішуче випростався, ще раз спробував краще причинити двері і вже був рушив, та за крок зупинився, відкотив комір.

— Як же ви кидаєте сім'ю? — схвильовано запитав він, дивлячись дядькові в очі.

— Схоже, товаришу, що ви не довіряєте мені,— усміхнувся Ті. Гм! Але запроданцем я ніколи не був. У мене троє малих дітей, хвора жінка, ні клаптика землі. День при дні на чужій роботі — хто на них зглянеться, хто допоможе? А всі ж прожиті вкупі роки ми працювали, не розгинаючись, аж у голові паморочилось, аж почорніли, а чи маємо хоч якийсь достаток? Де там! Тільки злидні зростали щодень. За цього режиму рано чи пізно все одно довелося б кидати сім'ю, рвати по живому, щоб піти шукати десь заробітків. Можеш бути певен! А не схочеш, то впадай у ще гірші злидні й помирай з голоду. Серце крається, коли бачиш, як страждають рідні тобі істоти. От і лишається єдине: боротися разом з іншими, щоб завоювати для трударів щасливе майбуття. Якщо мені й не доведеться побачити свободи й щастя, то хоч інші бідарі, та й мої діти матимуть їх. Головне ж — зміниться наше безпросвітне життя. Бо зараз нам так, як у тюрмі. Тож треба її зруйнувати. Тоді людина справді буде як людина, а не раб, не бидло, не собака.

Йому стиснуло горло від хвилювання, і він затнувся.

— Товаришу Мінь! — сказав він здушеним голо-
сом. — Відколи я дізнався про партію, у мене з'явилася
надія й віра, непохитна віра. Я більше не впаду у роз-
пач. Французькі колонізатори і вкупі з ними японські
фашисти хоч і сильні, але вже недовго їм панувати.
Народ, що прагне справедливості, свободи, щастя і
бореться за них, не можна винищити. Так, зараз нам
дуже важко, але тому, що почався смертельний дво-
бій. Такий двобій для народних мас так само немину-
чий і природний, як для жінки, що зачала, природно в
муках народити дитину, дати життя новій істоті. Істо-
рія всіх революцій підтверджує це. Відколи я вступив
до революційного загону, я слухаю звіти про те, як
ширяться революційний рух. Від таких радісних вістей
зростає рішучість, упевненість, віра. Тепер я знаю, що
моє життя невіддільне від життя мого класу, від життя
всього трудового народу. Коли всі робітники, весь на-
род буде визволено, тільки тоді матиму волю і я. Коли
всі робітники, весь народ житиме в мирі й радості,
тільки тоді й до мене прийдуть спокій і втіха. А коли
так, то хіба можу я не брати участі в боротьбі робіт-
ничого класу і трудового селянства, хіба можу не йти
за партією, що очолила цю боротьбу?

Мінь і незчувся, як зникло напруження, що скову-
вало його.

— Товаришу Мінь! Листа Зау прочитайте й по-
рвіть, — помовчавши, сказав Ті.

— Ой, я зовсім забув! — скрикнув Мінь і, підійшов-
ши до ліхтаря, розгорнув папірця й прочитав:

«Оце і є «Муха»! Одразу ж іди з ним. Кожна хви-
лина вагання загрожує арештом. Настає останній рішу-
чий бій за прекрасне майбутнє. Не нам бути дезерти-
рами, не нам кидати бойовий прапор. Ми не маємо
права сидіти склавши руки і не вступати в бій з воро-

гом, коли наші брати по класу, наш народ, наша партія проливають свою кров. Ми повинні твердо знати, куди нам іти: ліворуч чи праворуч. Наше місце там, де б'ється серце, де кипить ненависть, де міцніє віра. Там і боротьба вирус. Революція переможе! Революція повинна перемогти! Тисну руку.

Намдінська тюрма, 28 грудня 1941 року».

— То Зау знову заарештували?

— Місяць тому. Тоді розгромили гурток у військовому таборі. Цього листа він написав три дні тому, а вчора його знову, вже вчетверте, допитували. Сьогодні вранці нам повідомили, що після тортур електрикою в нього пішла горлом кров — дуже велика кровотеча відкрилась — і він помер!

Хтозна, чи заплакав Ті — вночі не розгледити, він тільки зупинився, схилив голову і за якусь хвилину сказав уривчасто:

— Сьогодні опівдні сліпа мати Зау, гадаючи, що він живий, з найменшою донькою прийшла до таємної канцелярії просити дозволу передати синові чисту білизну й харчів, то їх прогнали, а потім приїхали до них і забрали старшу з сестер Зау працювати на прядильну фабрику. І хоч як стара сліпа мати побивалася, хоч як умовляла залишити доньку — хапала за колеса — не допомогло...

ВУЛИЦЯ

Надвечір, коли вмикали світло, вулиця ставала особливо жвавою. Будиночки, відокремлені один від одного парканами, тинами чи ганочками, поділені на кімнати плетеними перегородками, картоном або й просто уявною лінією між двома ліжками, як тільки спалахували яскраві електричні вогні, зливалися в одне ціле і скидалися на каюти великого океанського корабля.

Гамірна взагалі, ця вулиця в сутінках, коли запаливали світло, повнилася бурхливим життям. Ті збирались вечеряти, а ті ще тільки варили, схилившись над каструлями. Одні квапливо вибігали з дому, дожовуючи на ходу,— був понеділок, день занять на загальноосвітніх курсах. Інші домовлялися піти в кіно. Здається, в кінотеатрі «Східна столиця» демонструвався новий музичний фільм. Онде повернувся додому робітник з Чорного Порому. А он молодиця поставила велосипед, зайшла до дитячих ясел і згодом вийшла звідти з дитинчам на руках, яке всі називали Кутеням,— воно з-за материного плеча зацікавлено розглядало яскраві лампочки. На дощаних або плетених бамбукових тапчанах і лежаках уможувались під прохолодним вітерцем діди з тацями бетелю чи кальянами з міцним лаоським тютюном. Дітлахи повиносили кошики із сміттям і, чекаючи сміттсвоза, почали ганяти жмут паперу, як м'яч,— інакше то були б не діти. Коли гамір на мить ущухав, було чути, як з хобота водорозбірної колонки з дзенькотом і клетотом б'є вода у відра, що довжелезним звивистим драконом вишикувались аж до самісіньких дерев.

Саме серед такого гамору з'являвся на вулиці дядько Бао. Сторонній людині могло б здатися, що тут панує безладна метушня, у якій ніколи не розібратися, та скоро вона б зрозуміла, що в усьому тут є свій лад, у кожного своя вдача, свої думки, свої звички й особливості, своя манера прикладувати язиком і своя неповторна усмішка.

Дядько Бао повертав на цю вулицю, і всі його службові справи потроху відступали назад. Вулиця галасувала все дужче, а йому було байдуже. Він уже звик до цього. Він тільки прислухався, чи не розмовляли десь на високих потках. Може, хто без черги хотів узяти води чи поставив велосипед посеред дороги, тоді йому, як голові квартального комітету, треба було втручатися.

Та цими днями в нього з'явилася ще одна турбота. Хоч як він намагався не думати про неї, вона весь час нагадувала про себе. Мінь, його син, пішов до армії ще наприкінці минулого року. А нещодавно мав звільнення і провів удома цілий день, казав, що скоро йому вирушати в далеку дорогу. Дядько Бао не розпитував, але зрозумів, що сипа відправляють на фронт. В останні роки, відколи американці захопили Південь і бомбардували Північ, якщо солдата відпускали додому й він казав про далеку дорогу, то так і змай: незабаром одержиш від нього вісточку з фронту. Що ж, воювати — це і є солдатське діло. Двадцять років тому дядько Бао теж воював. І Ван, його старший син, уже три роки на передовій. Та зараз думав старий ось про що: може, Міня перед дорогою ще раз відпустять. І, звертаючи на свою вулицю, нетерпляче поглядав на поріг свого дому, чи не стоїть коло нього ще один велосипед. Ох, коли б то ще хоч раз побачитися з сином! А може, от зараз Бао ввійде, а Мінь сидить біля таці з вечерєю і всміхається.

Ледь зачувши, що їде дядько Бао, до нього з криком кинулась ватага дітей.

— Дядьку Бао! Дайте коробочку з-під сірників.

— Скільки? — привітно сміючись, питав дядько Бао.— Скільки вам коробочок?

— Дві.

— Чотири.

— Шість! Шість!

Спираючись на раму, дядько Бао ставав однією ногою додолу, і його одразу оточували діти.

Поверталася з роботи тітка Бао і, дивлячись на них, сердито кричала, хоч її душив сміх.

— Що, здитнів?

І йшла собі. Спробуй розбери, чи жартома вона це сказала, чи кепкувала з нього. Вдома вона одразу витягала з-під ліжка триніг, насипала під цього тирси, скручувала верхком газету й підпалювала. І хоч би до чого вона бралася, рухи її були плавні, легкі, спритні. Отож, мабуть, гримала вона жартома.

Насправді дядько Бао ніколи не давав дітям ніяких сірників чи коробок з-під них. І хоч він старанно загинав пальці, щоб запам'ятати, скільки й кому він дасть коробочок з-під сірників, усі: і той, хто буцімто збирався давати, і ті, що просили, ніколи не думали про них насправжки, більше того, ці неіснуючі коробки стали для них якимось омріяним дивом, чимсь великим, неосляжним, зовсім не схожим на ту дрібничку, якою щодня користуються в побуті.

Дядько Бао мав звичку не снідати. Років йому вже чимало, то було коли нажити всіляких звичок. А тітка Бао ремствувала, що ранковий піст її чоловіка обходиться їй дорожче за кілька снідачків.

Ще б пак, кожного ранку він викурював по дві сигари. Пояснював їй, що курить за суворим розпорядком. Одну сигару закурював після того, як уміється, другу — коли виводив велосипед на дорогу. Дружина

давно звикла до цього і навіть гадки не мала про якісь там витрати, а ремствувала просто так, за звичкою — у неї теж була своя звичка.

Як тільки в будиночки з непарними номерами долинав легкий дух запашної сигари, всі знали, що дядько Бао їде на роботу. А якщо дядько Бао промайнув повз вікно — щоб зрозуміти це, досить почути запах його сигари, — значить, зараз рівно шоста година п'ятнадцять хвилин ранку, коли це літо, або сьома п'ятнадцять — коли зима. Взимку і влітку місяць у місяць, день у день повторювалося це з незмінною пунктуальністю.

Дядько Бао мав ще й звичку натякнути сусідам, про що йшла мова на зборах. Якщо розглядали питання комітету безпеки, то він мовчав, а якщо громадські справи, то він одразу все розголошував, вигукуючи на манір продавця газет:

— Продуктові крамниці тепер продаватимуть рис не в четвер, а в неділю протягом усього дня. Так, виконуючи заповіді Дядечка Хо, вирішили молоді продавці, щоб людям було зручно... Торгова реклама повідомляє, що одержано тютюн.

— Відповідальні за навколишнє середовище, тобто за санітарію і гігієну, ретельно виконуйте покладені на вас обов'язки. Вже настало літо... Оббризкуйте все, а то комашня загризе нас...

— Ополченці кварталу, готуйтеся до районного огляду... Не захаращуйте бомбосховища, щільно поакривайте їх, щоб туди нічого не насипалось. Хоч які й зобов'язалися не бомбити, але від того сатанинського поріддя всього можна чекати... Так велів Нгуси Ван Чан, товариш Чан, секретар міськкому...

— Сьогодні я ходив на збори замість начальника. Бригада обслуговування скоро придбас машину для виготовлення локшини... Не кваптеся класти свої заощадження на книжку, дайте їх на машину. Тоді наш

квартал може влаштувати свято — не лишиться жодного безробітного.

— А-а, пустуши, і ви тут, знову просите коробок з-під сірників? Скільки вам? Скільки? Ну, швиденько... Чого ж ти засоромився? Підійди ближче. Ага, п'ять. Багатенько... Гаразд, п'ять... А тобі, кажеш, три? Чого ж так мало? Хай буде чотири.

Дядько Бао був дуже зайнятий. Та, незважаючи на це, з роботи він не їхав відразу додому, а завертав на греблю до Годинникової вежі. Там, коли сонце повертало за полудень, розпочинався сінний базар. Сюди йшли і ті, що тримали худобу, і ті, що розводили пекінських гусей, — порода ця ненажерлива, траву швидко вискубує дотла, мов стриже при землі. Отож на сінному базарі під фікусами траву розкупували **вмить**.

Дядько Бао трави не купував. Сам собі жав. Невеличкий серп і полотняний мішечок завжди були при ньому на багажнику. Річ у тім, що дядько Бао мав чотирьох кроликів дрібної породи, а клітка в них була двоярусна, пофарбована в зелений колір, така гарненька й чиста, мов клітка чижика.

Усі справи завершено, крім останньої: дітлахи вже зачалися і чекають його, щоб стягти з велосипеда й канючити коробки. Та от і це вже позаду, дядько Бао може ставити велосипед біля дверей. Тітка Бао сидить під вікном, її руки снують туди й сюди між каструлями, що киплять одна над тирсяним, друга над гасовим вогнем, — ну чим тобі не ткаля біля фабричного ткацького верстата? У Дядька Бао на язичці крутилося: «Мінь не приходив?» Але він тільки подумки питав, а вголос не наважувався. Вийшов у двір. Зачерпнув з діжки води, освіжився, змиваючи піт. Повернувся — вечеря вже готова.

Та не встиг він поїсти, як де взялися громадські справи, а вони ж мов дощ — крапля до краплі і вже

дзюрчить у ринві. Обов'язки голови квартального комітету — наче сіть з дрібними вічками, нічого не пропускас.

Відколи Міня взяли до армії, старим здавалося — а воно так і насправді було, — що вони ставляться одне до одного тепліше, а це ж ніби й не властиве подружжю в такому літньому віці. Вона турботливо поглядала на нього, а він, поклавши собі рису й насипавши супу з водяного в'юнка та кислого листя тюаме, виїдав це все похапцем. Вона ставила свою мисочку і з хвилину обмахувалася віялом, мовби натякаючи чоловікові, що їсти треба повагом, зі смаком. А то звук в усім справлятися вмить, то й до їжі з тим же поспіхом, ну чим не командир народного ополчення. «Їсть — і навіть не відчуває, що він їсть, так і до сухот недалеко», — міркувала тітка Бао. Насправді ж дядько Бао знав смак у їжі і від природи був урівноважений та міцний здоров'ям.

Він поглядав на неї, мовби підсміювався з її міркувань.

— З'їм-но ще для порядку, — казав він і підсипав супу та хрумкотів приквашеним баклажаном з куркумою.

І все ж їв він без належної витримки.

Недарма кажуть: не встиг подумати, а вже й збулося.

Квапливо увійшов командир народного ополчення. Він завжди мов боявся спізнитися, пропустити щось. Будь-яка справа була для нього нагальна. Коли янкі бомбили Ханой, то він, щойно почувши тривогу, так метушився, що здавалося, ніби він боїться. Насправді ж і за спокійних обставин, коли нічого не загрожувало, він був такий же заклопотаний і метушливий, як і тоді, коли на голову от-от мали посипатись бомби. Товарнішні кенкували з нього, іноді навіть дошкуль-

но. І бувало, він пояснює, що завдання невідкладне, а слухачі падають покотом.

— Товаришу Бао!

— Що сталося?

— Невідкладна справа!

Дядько Бао поклав палички на край таці, усміхнувся:

— Така уже й невідкладна?

— Справді. Та ви їжте, їжте, а я тим часом поясню, в чім річ. Наближається велике свято. Конче потрібно скласти план, як забезпечити порядок.

— Як щороку, так і зараз, і ніяк не інакше.

— Цього року слід би підготуватися раніше. Прибуває велика вода.

Воно й справді, вода в річці Червоній піднялася набагато вище нормального рівня і завмерла на позначці 12 тхиоків. Оголошено готовність номер три. Люди снували сюди й туди, зміцнювали береги, між якими з ревом і клекотом ринула червона від мулу вода.

Авжеж, громадський порядок і безпека — справа невідкладна. Звісно, дядько Бао вважав, що це справа всього кварталу, всіх без винятку. Впоратися з нею можна лише гуртом. Отже, треба провести відповідну роботу серед населення, мобілізувати його, домогтися, щоб за порядок і безпеку вболівав кожен. Звичайно, це не старі часи, коли люди хоч і жили в одному будинку, та, мов роз'юшені півні, хтозна з чого нашорощувались і знічев'я розквашували одне одному безжально обличчя. Тоді нікого не цікавило, живі чи вже померли сусіди за стіною. Дядько Бао сам родом з ханойських простолюдинів, то ж чи йому не знати про всі огидні звички, пихатість та егоїзм мешканців старого Ханоя. Але тепер зовсім інші часи, інші люди! Свята тепер наші, для нас, то ми самі й повинні оберегати доброзвичайність і новорічного свята Тет, і

пам'ятних дат нашої республіки та революційного народу. Тим, хто ще не усвідомив цього, доведеться розтлумачити, щоб зрозуміли як слід. Життя тепер докорінно змінилося. Та є ще такі, хто ставиться до нововведень зверхньо. Цих треба взяти в роботу. А коли вже дядько Бао візьметься комусь вчитувати, то такі заставить пекти раків. Молодь і побоювалася його, і водночас любила, бо хоч він був суворий у принципових питаннях, та зате мав веселу вдачу і часто жартував з хлопцями й дівчатами, забувши про свій вік.

— Отже, зустрінемося на нараді. Тільки прийдіть задалегідь, а я побіжу до сусідів візьму кілька касок для ополченців, тому трохи затримаюся.

— Гарзд.

Взявши записник, Бао занотував наприкінці сторінки: «Нарада ополченців, розпорядок чергування». Занотувавши це, дядько Бао заспокоївся: тепер він не забуде (хоч траплялося, все одно забував). Сьогодні ввечері в нього на роботі зборів не було, і він вирішив скористатися цим, щоб уладнати деякі справи, відкладені з минулого тижня. Передусім треба знайти приміщення для підготовчої групи дошкільнят. Може, віддати їм кімнату медпункту? Туди збираються поставити машину для виготовлення локшини, але медсестра запротестувала, сказавши, що борошняний пил неприпустимий там, де роблять ін'єкції. А дітям день при дні дихати ним можна? Розкашляються, розчхаються — просто біда. Як же бути? Ще не вирішив одну справу, як несподівано виникають інші — і так без кінця. Все одно що під кучою матою: туди потягнеш — там оголилось, там накриєш — тут холодно. А колись давно, ще коли був малий і тільки й турбот мав, що їсти та спати, дні здавалися нескінченно довгими й нудними. Чому ж вони тепер такі короткі?

Не встиг він вийти за двері, як його гукнули:

— Дядьку Бао, дядьку Бао!

Хтось пожартував: «До твого імені слід додати хвостик «ве», тоді воно відповідатиме тій істині, що народ довічно обрав тебе в комітет самооборони»¹. А хтось із вуличних дотепників, бачачи його повсякденну зайнятість, навіть пустив про нього приказку: «Хто задурно, як слоц, надриватися звик? — Квартального комітету працівник». Дядько Бао не звертав на них уваги, на тих базік, він підставляв свої плечі під слонячу ношу і ніс її. І в комітеті самооборони, і як заступник голови виконкому виборної комісії громадського контролю. Не перебирав, не шукав, де легше. Бо ноша та хоч і важка, зате покладена на нього революцією. А раз покладена революцією, то й підставляй плечі!

Дядько Бао поколунався в роті зубочисткою, потім вийняв запальничку й прикурив щойно скручену цигарку.

Розчинив двері. Вулиця купалася в електричних вогнях і місячному сяйві, повнилася тривожним чеканням на дамбі, де чорна вода піднялася до загрозливого рівня, відлунювала голосами дітей і дзвоном відер під колонкою.

Хтось наближався до нього. Дядько Бао аж здригнувся, йому здалося, що то Мінь. Бажання зустрітися з сином було таке палке, що він уже ввижався старому.

— А, це ти, Хаю! — голосно сказав він.

Так-так. Його справу дядько Бао старанно занотував уже давненько, але той запис потонув у безлічі іяших, і він зовсім про нього забув. Хай — це син дядька Ти, який раніше теж був у комітеті самооборони. Хлопця звільнили з заводу, і він вирішив просити в дядька Бао поради. Тобто вирішив не він — це його мати, не знаючи, що робити з сином, згадала про колишніх

¹ Ба о в е — по-в'єтнамському самооборона.

приятелів чоловіка. На вдачу Хай дуже нерішучий, а тому довго не наважувався прийти до дядька Бао. Угледівши хлопця, дядько Бао одразу все пригадав і знову полинув думкою до Міня. Мінь і Хай — ровесники. А дядько Бао вже давно дійшов висповку, що кожний юнак неодмінно повинен відслужити в армії, тільки тоді він стане людиною. Так, лише армійське життя робить з кожного хлопця людину. І Хай тут не виняток. Так-то.

— Ох, я й забув... Усе кудись поспішаю. Але нехай це тебе не турбує. Поки не вислухаю тебе, нікуди не піду.

— Еге...

— Чом же ти прийшов тільки сьогодні?

— А я в село їздив, до рідні.

— Це правда?

— Чого б це я вам брехав?

— Тоді розкажи, за що тебе звільнили з заводу?

Та заходь, заходь. І не хвилюйся.

Хай глянув на дядька Бао і мимоволі похнюпився. Серце він мав щире й правдиве, але йому надто заважала нерішучість. Він боявся, що не зуміє розповісти переконливо, і тоді дядько Бао йому не повірить. Не повірить, і край. Так уже повелося, що не тільки чужі люди, а й мати не вірила жодному його слову. Дійшло до того, що, навіть бажаючи сказати правду, він знічувався і не знав, чи варто взагалі говорити, адже все одно не повірять. Ось до чого довело хлопця упереджене ставлення.

Хай довго думав про це. Він не був певен, що дядько Бао зможе допомогти йому, але, відколи Мінь пішов до війська, отак просто взяв та й пішов, мовби на роботу, Хаєві кожного разу, тільки подумає про це, ставало і хороше й гірко водночас. А домівка дядька Бао віяла на нього таким теплом і ласкою, що Хай ішов сюди з таким самим радісним передчуттям, з

джим багато років тому він у гурті малих шибеників чекав дядька Бао на розі й канючив у нього коробки з-під фірників. І ось тепер дядько Бао теж перепитує: «Це правда?» Хасві стало страшенно прикро, образа стиснула йому серце. Мабуть, він зблід. Міцно стиснув губи. Спина вкрилася потом. Але дядько Бао дивився на нього приязно й серйозно. І в хлопця трохи відлягло на душі. Віра в його серці все-таки не згасла. Як йому хотілося ніжно доторкнутися до кожної речі в цій домівці. І дядько Бао такій уважний і доброзичливий — хіба можна не розповісти йому всього? Ні, то він просто так перепитав, адже всі знають його звичку повторювати: «Не хвилюйся». Отже, думав Хай, це не значить, що він мені не вірить.

А тут і дядько Бао сказав:

— Ти не хвилюйся, я вірю тобі, хлопчику.

Ніби прочитав, що в того на серці.

— Дядьку Бао, я з дурного розуму зв'язався з ними.

— Ти поцупив торбу в людини, що заснула в сквері?

— Так.

— І вночі в кав'ярні з приятелями зчинив бійку?

— Так.

— А чому ж ти пішов красти?

— Вони запросили мене погуляти і сказали, що потрібні гроші.

— І ти поласився?

Похнюпившись, Хай відповів глухо:

— Поласився. Був такий гріх.

— Чому ж, коли твої вчинки обговорювали на дирекції, ти обізвав усіх наклепниками?

Хай підвів голову й гаряче випалив:

— Дядьку Бао, бо вони і є наклепники.

Вражений, дядько Бао аж підстрибнув, ляснув записником себе по долоні, обличчя його розпашілося. Ти бач, недавно ще за мамину спідницю держався, молоко на губах не обсохло, а пальця в рот уже не клади!

— На мене справді звели наклеп. Усі мої гріхи водилися за мною ще торік, коли мене й на заводі не було. І ще торік товариші з молодіжного комітету дали мені квиток на виставку про боротьбу з хуліганіями й дармоїдами. Як побачив я все те, соромно мені стало за самого себе. Я мовби протверезів і покінчив з усім раз і назавжди. Того дня я записав у щоденнику, що віднині для мене зайнявся світанок, що тепер у моєму житті буде сонячно, я навіть голову побрив догола, щоб краще запам'ятався той день. Я поклявся, що ноги моєї більше не буде ні в яких чайних та кав'ярнях. Ще й продав свою моднячу куртку, викинув ціночок і більше ніколи не водився з тією братією.

— Остаточно порвав?

— Так. Остаточно. А через рік мене раптом звинувачують: «Хай попався на крадіжці, міліція; привела його у відділення на вокзалі... Хай замішаний у справі на острові Бохо...» Ну, я й не стерпів. Дядьку Бао, зрозумійте мене, я хочу забути про все те, уже й забув, та мені знову нагадують.

— Он у чому річ,— здивувався дядько Бао.

Хай простягнув руку, відкотив рукав — залиснів круглий багровий шрам завбільшки з монету в п'ять су.

— Коли я ще байдики бив, шпана вивернула мені руку і зробила наколку — це птах. По-їхньому «Птах вечірній, летить, куди вітер дме». А вже коли дійшов розуму, то не знав, куди подітися з тим птахом. Мати як побачить, так і в сльози. Став я забинтовувати руку. Кажуть, можна вивести, натираючи соком з вусів креветок. А я придумав інакше: треба, думаю, вивести так, щоб уже справді назавжди, щоб як згадаю, так і соромно ставало. Ото й вишпик наколку гарячим денатуратом.

Хай підвів сльозі очі. Він сміявся. Він був увесь мов на долоні. Що йому приховувати? Він ні від кого нічого не приховував. Він просто ніяковів, коли починав

говорити, і п'яковість зовсім сковувала його, хоч як він силкувався триматись вільно.

Дядько Бао підвівся, поклав руку Хаві на плече і несподівано сказав, здивувавши його:

— Я подбаю, щоб тебе прийняли в загін народного ополчення.— І, глянувши на Хая, додав: — Дядько Ти колись...

— Так, тато теж був у народному ополченні.

— Добре, що ти пам'ятаєш про це. Ну от і залагодили справу.

Дядько Бао скрутив цигарку, прикурив від запальнички і вийшов.

Довелося пробиратися між різнокаліберними стільцями й лавками. Вітерець ані війне. Приємні пахоці тютюнового диму, що сизим прядивом вився за дядьком Бао, мовби трохи освіжали повітря в задущливій тісній вулиці,— так віс свіжістю туалетне мило від людини, яка щойно вмилася.

Коли дядько Бао розповів у комітеті самооборони про Хая, мало не всі запротестували:

Вірте тому пройдисвітові, він наговорить!

Найдужче гарячкував дідок з борідкою, схожою на хвіст сома. Він з приватного сектора; коли вийшла директива «вісімдесят дев'ять»¹, то люди не раз бачили, як його дружина торгувала конвертами, марками і кустарними виробами. І не тільки бачили — її навіть забрали у Привокзальне відділення міліції і тримали там, поки комітет самооборони не заплатив штраф, узявши її на поруки. Кілька місяців по тому вона не сміла й за двері виткнутися. Це було торік, наприкінці зими. Потім за іншими подіями про це забули. І от зараз цей дідок дужче за всіх розходився, та ще й як категорично протестує! Каже, що наш дер-

¹ Постанова Ханойського міськвиконкому про заходи щодо припинення незаконної торгівлі товарами широкого вжитку. (Прим. автора).

жавний лад найпрекрасніший і найсправедливіший, тому таким, як Хай, в ополченні не місце.

— Наш обов'язок оберігати заслуженій відпочинок народу після трудового дня. А Хай зі своїми приятелями порушував громадський порядок, не давав людям спати.

— Прошу слова...

Багато хто просив слова. Звичайно на таких зборах уже третій виступаючий висловлювався і так, і інак, і за, і проти, затинався, напускав туману й затягував свій виступ. Проте цього разу всі були проти і кожний висловлювався стисло і ясно. Вони співчутливо вислухали Бао, коли той сказав: «Дядько Ти багато років був одним з кращих наших працівників, так невже ми залишимо напризволяще його сина, відштовхнемо його, мовляв, іди зпову до хуліганів і нехай усі на тебе показують пальцями».

Так, батько Хая лишив після себе добру пам'ять. Це тепер нескінченно довгими літніми днями вся вулиця біліє чистими стінами під яскравим сонцем. І тіль молодих дерев, посаджених у два ряди, вже до половини закриває другий поверх. А дядько Ти оселився тут чи не найпершим. Було йому за п'ятдесят, і все життя він пропрацював рикшею: спершу пішки тягав візок, потім перейшов на велосипедний. Він возив пасажирів ще тоді, коли залізниця доходила тільки до бруківки біля воріт на початку вулиці Кхамтхієн, там стояв шлагбаум. В окупацію, за часів боротьби проти французів, до нього якимось сів один «захід»¹, п'яний у дим, і звелів одвезти його до церкви Льеузай. Ага, подумав дядько Ти, цей «захід» з охоранки, бо в церкві Льеузай вони влаштували камеру тортур і замучили до смерті не одного патріота. Хто про це не знає?

¹ Захід — так у В'єтнамі називали французьких колонізаторів.

І от дядько Ти в темному безлюдному місці за Словним загоном скинув того п'яного «захода» з коляски. І не лише скинув, а ще й разів із десять стукнув його п'ятою по потилиці. Потім переїхав колесом йому горляку, натиснув на педалі і дременув аж до Північних воріт.

Невідомо, чи вижив той «захід». Та якщо з милості неба й не здох, то залишився калікою на все життя. Розправлявся з катом дядько Ти в пориві гніву, одначе наступного дня, отямившись, запепоківся і, аж поки у визволеній Ханой не повернувся уряд¹, не брався за коляску. Так що в промислі дядька Ти була перерва.

Після перемоги над французами дядько Ти проголосив: я знов сідаю на велоколяску, бо уряд тепер наш і час зараз такий величний — точнісінько як тоді, коли Ти Хай² повернувся з перемогою і всіх, хто кривдив його дружину К'єу, покарав, а хто був добрий до неї, винагородив. Під ногами своя земля, над головою своє небо, ніхто тобі не моститься на шию, на вулицях жодного «заходу»... Натискуй собі на педалі.

Дядько Ти став керувати квартальним комітетом, а потім до самої смерті працював у комітеті самооборони. На його похороні були навіть представники з ви-конкому.

* * *

З року в рік, готуючись до великого національного свята — Дня проголошення Республіки,— на вулицях створювали оргкомітети, щоб знаменну дату відзначити врочисто, радісно і організовано. Цього року вода

¹ Частини Народної армії, що звільнили Ханой від французів, увійшли в столицю 8 жовтня 1954 р.

² Ти Хай і К'єу — персонажі віршованого роману видатного в'єтнамського поета Нгуєн Зу (1765—1820) «К'єу».

в Головній¹, хоч і з запізненням, піднялася високо, тому треба бути наготові. Передусім це стосувалось ополченців.

Хаю випало чергувати з одинадцятої до першої години ночі. Вдень звичайно чергували жінки та літні чоловіки.

Чергування не зрівняти ні з якою іншою справою. Ледве Хай надів на руку червону пов'язку комітету самооборони, як його охопило не знане досі хвилювання і гордість за покладену на нього відповідальність.

По дахах, справляючи весілля, ганялись один за одним і пронизливо нявчали коти. Розбігалися, подумав Хай, ще поб'ють черепицю, а настане сезон дощів, тоді в хатах тектиме. Он за причпненими віконницями горить лампа — чого так пізно? Невже сваряться серед ночі? А може, в сім'ї хто захворів чи збирається на вокзал? Неглибокою стічною канавою поволі прошарудів старий щур. І як тільки він уцілів після стількох кампаній по боротьбі з гризунами? Певно, має багатий життєвий досвід. З темряви раптом залунали дзвінки будильників — і там, і тут, один за одним. Піднімали людей на нічну зміну. Зарипали двері. Голосно позіхали сонні люди, застукотіли дерев'яні черевики, посуд та інші речі, яким у нічній тиші неодмінно треба стукатись одна об одну.

Домівки з зачиненими дверима стояли сумні, мовби на них понадягали химерні обладунки. І не знати, сплять там чи тільки причаїлися? Та раптом двері розчинялися, мовби будинки розплющували очі і зблискували жовтувато-тьмяним від затемнених ламп поглядом. Зовсім інший вигляд! Так і люди іноді здаються суворими та непривітними, а насправді душі в них

¹ Головна — одна з назв річки Червоної, головної водної артерії Північного В'єтнаму.

добрі й лагідні. Онде у віконечку яскраво-рожевим кольором спалахнула освітлена штора. Там, видно, оселилося щастя. Бо якщо під вікном акуратно складені дрова, значить, люди в цій домівці клопочуться про сім'ю, про дітей, про домашній затишок.

Уночі безлюдна вулиця здавалася замисленою, обтяженою якимись думами — зовсім не такою, як удень. У неї було своє нічне життя. Три- і двоповерхові будинки з мансардами чи без них — кожний мав ознаки якогось із ханойських поколінь. А на звички і смаки людей, що жили в них, наклало відбиток мінливе життя і вся історія міста.

Старожили Ханоя твердять в один голос, що хоч досі не все налагоджено як слід, нинішній Ханой — це таке місто, де можна жити й працювати по-людському. Яку сім'ю не візьми, всі дорослі мають роботу. У години пік, коли кожен поспішає на роботу або з роботи, велосипеди так запружують вулиці, що здається, ніби все місто сіло на них. І хоч на перехрестях, буває, зіштовхнуться двоє, то хіба що насваряться одне на одного жестами, але щоб доходило до сутячки — такого вже немає. Не ті вже часи.

Як швидко все змінилося! У цьому кварталі Хай виріс. Його ровесників розкидало по всіх усядах. Немов оперені пташенята, вони розлетілися з рідного гнізда. Ідуть під прапорами вітчизни. Правда, траплялися й мерзотники, паразити, але таких небагато, по пальцях можна перелічити, ось на цій вулиці тільки він один, Хай, і є.

Тут думки Хая враз зупинилися, як людина перед брудним смердючим провулком, гидуючи увійти в нього.

Хай повернувся й пішов назад, роздумуючи про свою вулицю. Але пам'ять повернула його до днів безтурботного дитинства; радості й печалі тих часів навіювали тепер легкий смуток. Хай побачив себе десятирічним

хлопчиком — чомусь від тої пори найдужче запам'ята-лась довжелезна жердина, що стояла в кутку двора. На кінці тієї жердини стирчали два залізні гаки.

Від дому до школи уздовж вулиці росли у два ряди фіонги, тамаринди та інші дерева. На деяких із тих дерев хлопці ховали свій пехитрий скарб: і харчі, і птахів та звірят, і ще хтозна-скільки різних дрібниць, що стаповили для них ціле багатство і були вкрай потрібні в їхньому хлоп'ячому житті. На перший погляд дерево як дерево: гіллясте, зелене. Але як придивитись уважніше, то серед зелених гілок можна помітити й сухі. У кожній була своя причина всохнути. Одну сточили короїди, іншу надломило вітром, ще інша всохла незрозуміло від чого. Та де тільки з'явиться суха гілка, Хай з ватагою тут як тут, зломить її тією довгою жердиною з гаками і стягне додолу. Тож їм вистачало палива на цілий рік.

Тепер з тої ватаги багато хто на далекому фронті. Один нещодавно хвалявся в листі: «Колись у школі я все ремствував, що математичка заганяла нас своїми задачами. І оце аж тут, коли зіткнувся віч-на-віч з ворогом, я дотямив, наскільки потрібна математика. Як можна без неї розрахувати траєкторію ракети? Ми, ракетники, переносимо свою техніку на плечах, з місця на місце. Наблизиться ворог, одразу ставимо пусковий пристрій, запустимо пару штук — і готово, небо чистісіньке, рушаємо далі...» «Чи не надто він запишався? Та коли воно й справді так — то нема ж нічого кращого для хлопця, ніж бути ракетником. Це ж просто мрія», — схвилювано подумав Хай.

Його охопило таке натхнення, мовби він зовсім не «відсталлий елемент», а служить в армії і запускає ракети по ворогові. Думка людини чітко відбиває настрої, як дзеркало обличчя. Зараз Хаю було радісно. Він мав завдання: патрулювати, щоб на вулиці був повний порядок. Це підносило його у власних очах, і він уявляв

себе прикордонником, що виконує священний обов'язок: оберігає мирний сон рідної землі.

На перехресті патрульні — вони були удвох — розділилися. Напарник звернув у провулок, а Хай пішов берегом. Домовилися зустрітись у штабі, коли закінчиться чергування. Перед очима в Хая довгою темною смугою простяглася дамба, на ній світлячками мерехтіли електричні вогні. З-за дамби над бурхливою течією річки підіймался пасма туману, вони розсіювали й притлумлювали світло ліхтарів. Місто звідси виглядало велично й таємниче. Западнин в дамбі, якими спускалися в берег, зараз були завалені мішками з піском. Дві жінки-ополченки сиділи на дамбі, вдивляючись в огорнуту мороком річку. Води не було видно, тільки чуття підказувало, що вопа кожної миті піднімається вище, наступає на морок. На спині жінки в білій сукні темною смужкою вирізнявся ремінь гвинтівки. Під деревами спокійно паслися, ворущачи вухами, корови, яких повідь вигнала з луків. Пролетів патрульний вертоліт служби боротьби з повіддю. Гуркіт його мотора наповнив усе небо й мовчазне місто.

Звідкись узялися двоє голих до пояса хлопців, сорочки вони несли перекинуті через плече. Мабуть, ходили дивитися на річку, — городяни цілий вечір піднімалися на дамбу й то стурбовано, то ніби зачаровано дивилися на воду.

— О-о, та це ж Хай! Геї, свистуне! — угледівши Хая, озвалися вони. Хай теж упізнав їх. Правда, їхніх імен він не пам'ятав, але де вже не впізнати колишню свою братію по грубих манерах, по довгих патлах на потилиці.

Його колишні приятелі-гультяї майже не знали один одного на ім'я, а угледять патли хвостом, розставлені лікті, вигляд задернуватий, як у півнів, — ага, значить, друзі, значить, ходімо разом бешкетувати.

— Свистуне! Куди це ти чимчикуєш? О, червона пов'язка! Ну й дива! Запроваджуєш у парках «новий порядок»?.. Не треба, я боюсь!

— Я ополченець,— сказав Хай.

— «Крутиш кіно» чи насправжки?

Хай сердито зиркнув на них. Один з друзків розрешився і пробарабанив відхід:

— Гаразд, перевірили на витримку — й досить. Тепер високо забрався. Тільки очі в тебе червоні, мабуть, вибився зі сну, бідолаха. Ось тобі цигарка. Покури, а то не вистачить сили допатрулювати.

Він підкинув угору цигарку, вона закрутилася, зблискуючи в електричному світлі. У Хая аж руки засвербіли і несподівано для себе він спритно ввіймав цигарку. Як колієш у колі шантрапи! Класно! Чи то від зустрічі з друзками потягло на колишні втівки, чи просто хотілось покурити, бо його й справді хилило на сон, аж очі злипалися.

Мабуть, причина таки в другому. Хлопці розсміялись, побачивши, як спритно Хай підхопив цигарку. Вони поманили його пальцем. Хай не рушив з місця. Тоді один з хлопців, заклавши пальці в рот, пронизливо свиснув, і обидва зникли в якійсь вулиці.

Хай навіть не глянув їм услід. Сів на діжечку з-під пива, що стояла біля дверей кав'ярні, і замислювався.

Поряд з кав'ярнею був невеличкий скверик. О, ця кав'ярня, цей скверик! Кругленько підстрижені кущики, кам'яні лави під розлогими деревами, які затіняли троянди у вазах, через що квіти в них були зовсім дрібні. Для десятирічного Хая цей скверик був величезним таємничим лісом, у якому можна було гратися з ранку до ночі. Літніми вечорами хлопчак цілою ватагою випрошували в продавниць льодинку з пива. Відкусиш, бувало, а вона хрумка! Натреш руки, ноги, обличчя — оце холодить так холодить! Кирпате об-

личчя стає чистим-чистим, аж блищить — як у школяра, що одержав на уроці «десятку»¹.

Минали роки, Хай виріс, багато в чому змінився, і сквер теж змінився.

І в роки війни, і в мирний час до Ханоя вели дороги з усіх кінців країни. Та коли американці почали бомбити Ханой, сквери й парки біля вокзалів і автобусних зупинок перетворились на зали чекання, чого не було раніше. Удень і вночі тисячі людей, сховавшись під зелені шатра дерев, ждали тут свого рейсу.

З часом перебралася сюди й сфера обслуговування: продавець свіжого гарячого чаю розставив чайник і чашки. У затінку заспокоїливо булькотів кальян. Перукарі повбивали цвяхи просто в перламутрові стовбури дерев і повісили на них свої дзеркала. Під час тривоги люди, розбігаючись у бомбосховища, кричали на перукарів, щоб ті поперевертали дзеркала вниз, ніби вони й без того не замасковані товстим шаром листя. Торгували тут різними продуктами, морозивом, ситром, навіть універмаг і той виставляв тут свій крам. Але газони лишилися чисті-чистісінькі. Гамір у скверах і парках не вгавав цілу ніч. З настанням темряви, сподіваючись на поживу, пробіралися сюди і злодії.

Якось прийшов сюди з ватагою босячні і Хай.

Спогади про дитинство, пов'язані з цим чудовим сквером, одразу померкли. Хай заплющив очі, і перед ним зринула картина, як він серед білого дня виліз на дерево й палицею намагається підчепити торбину в чоловіка, що заснув, прихилившись до стовбура. Хасві й досі гидко й страшно згадувати, аж дроз проймає. Десять місяців провчився після того Хай на технічних курсах, а на завод його все одно не взяли. Хоч і давнє діло, а як зганьбило його.

¹ У дореволюційному В'єтнамі була десятибальна система оцінок.

І що ж тепер, усе почнеться знову? Ні, Хай давно порвав з тим ганебним минулим. Йому щойно виповнилося вісімнадцять. Він вступив до Спілки¹. А як же? Боротися — то вже віддатися боротьбі цілком! Він не маленький уже, порозумішав. А хто не вірить у нього, тим доведеться повірити. Сьогодні вся вулиця бачила, що він патруль ополчення. А хто ж не знає, що патрулювання в місті — це дуже відповідальна справа, адже патрулюють в особливо важливих випадках. Коли він увечері зібрався йти, мати спитала: «Куди це ти?» Хай відповів: «В ополчення». — «В ополчення?» — перепитала мати. «Так, — якомога голосніше сказав Хай. — В ополчення! Я сьогодні патрульний».

Чутка про те, що Хая прийняли в ополчення, напевно вже розлетілася по всьому кварталу. Ото, мабуть, дивуються люди!

З провулка вийшов другий патрульний.

— Ну от і чергування наше скінчилося. Ходімо до штабу, здамо пов'язки.

Хай підвіся і пожбурих недокурок, який і досі стискав між пальців.

Вони повагом пішли вулицею. Раптом напарник спитав у Хая:

— Що то за двоє, з якими ти розмовляв?

— Так собі, шпана, — понуро процідив Хай.

Він і сам не знав, чому так сказав і те слово стурбувало його, розтривожило. Шпана! Шпана! Це терпке, ядуче слово дзизчало йому у вухах, мов комар, що не може злетіти, і дзизчить, дзизчить, колонкаючи тишу заснулої вулиці.

Хай стривожено глянув на свого напарника. Це був літній чоловік, жив він на початку вулиці, працював

¹ Йдеться про Спілку трудової молоді В'єтнаму, нині Комуністична Спілка Молоді ім. Хо Ші Міна.

ковалем у авторемонтній майстерні. Можливо, він спитав просто так, без будь-якого заміру. Але Хай винувато похнюпився, на душі в нього стало тяжко. Рани дуже легко роз'ятрити, вони завжди нагадують про себе.

* * *

Життя вулиці, як і життя людини, поділяється на роки й місяці, воно має свій календар, усе тут відбувається за своїми законами, і, незважаючи на видиму плутанину й метушню, підпорядковане неперушному порядку. Літніми надвечір'ями вулиця мовби скидала з себе одержу, зливалася з доміркою, між ними зникала найтонша грань. Двері вже не були дверима, а знімались з завісів і правили за лави, протимоскітники розвівались аж біля самісіньких дерев.

Дядько Бао повертався додому дуже пізно. Знову сталася надзвичайна подія. Та коли й не було ніяких подій, то він все одно допізна пропадав на зборах. Справ вистачало. На початку кожного тижня Приозерний райвиконком розсилав усім ста кварталам план поточної роботи, яку треба було виконувати. Тому щодня після роботи на Бао чекали одна-дві справи.

А сьогоднішня подія й справді складна та заплутана. І треба ж, щоб трапилося таке саме тієї ночі, коли чергував Хай, та ще й у тій кав'ярні в сквері, біля якої Хай сидів на порожніх діжках.

Великі скляні двері, що були поряд з вітриною, тепер купою битого скла лежали на тротуарі. Розбили їх уночі, а коли саме та як — ніхто не бачив. Міліція обстежила місце події, опитала ополченців обох кварталів, які чергували тут. Ніхто нічого не знав. Кожен губився у здогадах. Може, продавщиці забули замкну-

ти двері і їх розбило вітром уночі під час зливи. А може, у якихось лобуряк-бешкетників руки свербіли. А може...

Сталося це саме тоді, коли увага всього міста була прикута до дамби і кожен думав лише про те, як приборкати оскаженілу річку.

А ополченцям ніколи було і вгору глянути: йшли протипожежні вчення. Тут і там біла з брандспойтів вода, маяли на бамбукових жердинах червоні прапорці, формою схожі на риб'ячий хвіст — яскравіли, мов квіти капока¹. Вже понад рік американці не насмілювались налітати на Ханой. Але час воєнний — треба щохвилини бути готовим до самозахисту. Не знічев'я хтось видав таку настанову, вона продиктована гірким досвідом, кров'ю, пролитою в недалекому минулому. Янки вже не раз скидали бомби вздовж річки Червоної, ополченці, ледве затихали вибухи, підбирали поранених, надавали їм першу допомогу, гасили пожежі — чи то в своєму, чи в сусідньому кварталі.

Тепер уже всі усвідомили, що в обороні від варварських нальотів американської авіації важлива кожна деталь, як це і сказано в інструкції. Все повинне бути справне і в повному комплекті: і ноші, й сумки з перев'язочним матеріалом, і лом, і лопати, і інше знаряддя для рятувальних операцій. Все має бути досконало відпрацьоване: винесення та відправка поранених, розбирання руїн, земляні роботи, зберігання харчових продуктів, вентиляція. І під час навчальні люди тепер не шкодували сил, намагалися відшліфувати кожний прийом, усе здолати, досягти. Лише потрапивши в озо́нь, починали розуміти, що це таке. Після кожного нальоту ополченці з більшою старанністю, з більшим завзяттям опановували методи протиповітряної оборони.

¹ Капо́к — бавовникове дерево.

Огляд загонів ополчення дванадцяти кварталів району був у самому розгалі. Учасників охопило справжнє завзяття. Щовечора на розі вулиці встановлювали макети, їх одразу щільним кільцем обступали дітлахи. Навчальні тривоги стали мовби святом для всієї вулиці. Горіли прожектори, як на кінозйомках, динамік гримів: «Алло! Алло!» Кожного разу, коли ополченці били по макетах струменем води з брандспойтів, люди, навіть не виходячи з кімнат, лише з вигуків дітей здогадувалися, хто переміг, а кому спроба не вдалася. Найбільше захоплення викликали пожежні машини з сиренами, насосами й пожежниками в сталевих касках. Дітлахам так подобалися їхні тренування, що вони навіть не ходили дивитися фільми про шпигунів, які просто на набережній показувала кінопересувка.

Дядько Бао, як і завжди, повечерявши, задумано поколунався в роті зубочисткою і взявся до справ. Сьогодні він уже не сподівався побачити Міня. І не тому, що був дуже заклопотаний. Просто йому здавалося, що Мінь уже десь далеко, тому й не може прийти. Що вдієш, такий час, воєнний. Старший син на Західному фронті, листа од нього, поки добрався туди, не було понад місяць. А Мінь, певне, десь іще далі. Отже, й лист від нього йтиме довше. Так заспокоював себе дядько Бао, і на душі в нього легшало.

Бао підвівся. Сьогодні за планом огляд бойової готовності. У загоні в них 38 ополченців. Люди надійні, не підведуть, ось тільки не вистачає вісімнадцяти касок. Де б їх роздобути? Уже й те добре, що вдалося дістати два десятки. Та коли вчора була генеральна перевірка і коли з брандспойтів почала бити вода, а відділення одне за одним кинулися в умовно охопленій пожежею будинок, мокрі каски сяяли так яскраво! Величне видовище! Як на картині. Дядько

Бао був дуже задоволений. Чудово! Просто чудово! На його думку, у військовій справі все починається з зовнішнього вигляду. Отже, треба десь дістати каски, яких не вистачає. Він занотував це в записнику як нагальну справу.

Далі — люди. На огляді повинні бути всі. Тут важить кожна людина. Особливо на нічних ученнях. Невдовзі до дядька Бао зійшлися на збори всі члени комітету самооборони та ополченці. Повмощувалися на лавах і одразу перейшли до діла. Багато хто вважав, що їм подобається засідати. А в них просто справ збирається чималенько. Можливо, ті, кому нема чого робити, справді полюбляють засідати.

Черговий перелічив присутніх. Дядько Бао старанно записав їх. Дивно, він записував кожне прізвище так, мовби досі ніколи не чув його, хоч записував і перезавписував їх хтозна-скільки разів і знав кожного хтозна-відколи. Записавши всіх, він переглянув список і сказав:

— У третій групі відсутній Хай.

Командир ополченців замахав рукою:

— Гаразд-гаразд. Знаємо.

Дядько Бао стурбовано обвів поглядом товаришів, що сиділи перед ним. Багато з них займалися громадською роботою на цій вулиці ще з того часу, як було визволено Ханой. Хаю тоді не минуло й десяти. І вечорами з ватагою інших дітей він чекав, коли дядько Бао йтиме з роботи, щоб попросити в нього коробку з-під сірників. Тут ніхто не таїв зла проти Хая, адже всі знали його змалечку. Дитина росте — і в неї виробляється власний характер. Ніхто не народжується злим та розбещеним. Відколи помер дядько Ти, вся вулиця відчула відповідальність за Хая. Та тільки словами чужому горю не зарадиш.

Дядько Бао знався на людях. Коли в квартальному комітеті або в установі, де він працював, обговорю-

вали питання чи приймали рішення, що стосувалося певної людини, він до всього ставився значно серйозніше, ніж тоді, коли йшлося про звичайні життєві справи. Інший на його місці, побачивши, що поведінка Хая викликає підозри чи ще хтось повівся пегідно, встав би їй дав прочуханки.

Дядько Бао був не такий. У ставленні до Хая і його ровесників він виходив з таких міркувань: а що, якби це був Мінь, мій син? Адже й з ним могло таке трапитись. І був твердо переконаний, що найкращий метод впливу — це душевність, любов і увага до людини. Він пам'ятав Хая змалечку, як і багатьох інших дітей, що жили по сусідству, пам'ятав, як росли вони в тяжких умовах воєнного часу, а коли вирости, стали достойними членами суспільства. Одні пішли на фронт, другі вчаться в Москві чи в Софії, треті працюють на будівництві в нових економічних районах. Ні, Хай зовсім не пропащий. Глибока віра в людину, в молодь не дозволяла дядькові Бао і в думці припускати, що в хлопцеві все погане. Саме так звик мислити дядько Бао. Бо кожен звекає мислити певним чином. Є люди, які все звикли бачити в чорних тонах. А дядько Бао звик в усьому відшукувати добре, здорове начало. Навряд чи багатьом людям його віку, які розміняли вже шостий десяток і зазнали на своїй шкурі, що таке і французькі, і японські колонізатори, вдалося зберегти таку наївність і щирість душі.

Дідок з борідкою соминим хвостом, який заперечував, щоб Хая приймали в ополчення, тепер задер носа.

— Ну що? Переконались? А хіба я вас тоді не застерігав?

— Ви про ту нічну подію? — на повний голос запитав Бао. — Я не вірю, що Хай причетний до неї.

Люди загомоніли.

— Прошу слова. Дивна річ, товариші: інші скільки разів уночі патрулювали, і нічого такого не траплялося, а цей один раз вийшов, і то...

— Чому не розпитали як слід продавщиць? Може, вони забули замкнути двері на засув?

— Розпитували, вони ні при чому.

— Авжеж, визнати свою провину не так приємно, як одержати запрошення на суботу в кіно!

— Так-то воно так. Тільки Хаїв напарник бачив, як Хай сидів на пивних діжках і курив.

— Як Хай курив, а не як бив скло. Так що, товариші...

— А чого це вони цигарками перекидалися між собою, наче ковбої ножами? Хаїв напарник бачив це на власні очі.

Усі розсіялися. Та глянувши на засмученого Бао, примовкли. Бао вони поважали. Йому хотілося знову виступити, тільки що ж він їм скаже? І все-таки гребя щось зробити для Хая. Він — хлопець не зіскований, ні. Не може бути, щоб то Хай розбив скляні двері. Але на невдоволених обличчях присутніх Бао прочитав: «А хтозна!» Сьогодні вже ніхто не підтримував його, як тоді, коли Хая приймали в ополчення.

І все одно Бао лишився при своїй думці. А це теж досить рідкісна риса. І справа тут не в упертості. Просто, мабуть, звичка така в нього виробилася.

— То що ж ми вирішимо? — запитав він голосно. — Допустимо Хая до протипожежних занять чи ні? Командир загону і обидва його заступники глянули на дядька Бао, усміхнулись і похитали головами, що можна було витлумачити як завгодно. Та потім командир звичайною своєю скоромовкою сказав:

— Годі вам, дядьку Бао!

— Давайте відкладемо це питання, — додав заступник.

— Нашу думку ми висловпили, тож вирішуйте, як самі знаєте.

Дядько Бао махнув рукою:

— Гаразд, підкорюся більшості.

Люди розійшлися. Тітка Бао, розставляючи в миснику вимитий посуд, глянула на чоловіка й хмикнула.

Він розсміявся, не давши їй і слова сказати:

— Що, знову, либонь, співатимеш тієї самої, що я тягну слонову ношу, як дурник?

— Атож. Тільки з тобою не збалакаєш. Усі проти, а ти однак стоїш на своєму. Що ж робити?

Виходить, вона дослухалася до кожного їхнього слова. Звичайно, їй подобалося слухати чоловіка: адже, на її думку, він завжди мав рацію. Хоч би про що йшлося, вона була на його боці і з роками не змінилася, тому її вважали жінкою рідкісної вдачі.

Проте сьогодні, слухаючи дружину, Бао чомусь раптом розхвилювався. До квартального комітету самооборони його обирали вдруге. Прийшовши з роботи й повечерявши, він поринав у роботу, не думаючи про те, що «задурно слонову ношу тягне». Знав тільки, що праця його потрібна для революції, для нового життя, для народного щастя. І хоч би де він працював — чи то в установі, чи то на громадській роботі в квартальному комітеті, — все це для загального добра.

Ніч була тиха. Електричні ліхтарі лили м'яке, мовби місячне світло. Ближче до півночі стало прохолодніше. Всі непомітно розійшлися по домівках, забравши з собою оті хиткі стільці та лави.

Дядько Бао пішов до Хая. Двері були замкнуті. Вулиця вже спала. Тільки на бруківці грали місячні відблиски.

Наступного дня дядько Бао знову зайшов до Хая. Ще тільки стемніло, а Хая не було вдома — кудись подався.

На перехресті під веселий гамір проходили учення ополченців. Коли кому-небудь із ополченців щастило, піднявшись пожежною драбиною, точно спрямувати струмінь води з брандспойта в коло, яке означало охоплений полум'ям високий поверх, дітлахи вибухали захопленими вигуками.

Куди подівся Хай? До дядька Бао він заходив звичайно, коли стемніє. Відколи його стали призначати на чергування, він жваво цікавився всіма справами вулиці і став учапати до дядька Бао, просячи дати йому якесь завдання. Сьогодні Хай не прийшов. І вдома його нема. Чи не сказав йому хтось, що він більше не ополченець? До того ж, відколи в кав'ярні розбили скляні двері, про Хая пішли всілякі чутки, то, може, ті підозри дійшли й до нього? І хлопець занепавав духом, не наслідуються на очі потрапити. Що в нього зараз на думці? Де він?

Сьогодні була черга дядька Бао йти в нічний патруль. Зваживши на те, що він надто завантажений роботою, його записали в першу зміну — з дев'ятої до одинадцятої години.

Було ще рано. Дядько Бао зайшов у райвідділ міліції. Там нічим було дихнути — стільки відвідувачів чекали тимчасової прописки. Тоді він неквапливо подався на берег — там прохолодніше...

Вода в річці мовби знехотя підіймалася. На півночі миготіли блискавки. Десять там не вищухали зливи, які їй жилили повінь. Вечірнє місто горюла глибока тиша. В небі, ясно всіяному яскравими зірками, гуркотів літак гідрометсслужби. Було ясно видно, як крутилися лопасті його гвинтів,— здавалося,

вони от-от зачеплять зірку і зіб'ють додолу. Звідкись заблукав легенький вітрець, сіпнувся — зав'яз у тяжкій свинцевій задусі, звичайній у пору високої води.

Дядько Бао оглянув дамбу. Вона чорніла так, мовби вода вже перелилася через край. Але дівчата-ополченці сміялися, — всі вже звикли до небезпеки.

Залунала сопілка. Ополченці вийшли на чергування зі своєю художньою самодіяльністю.

Дядько Бао підійшов до берега. На причалі стояли два плавучі транспортери. Так ось вони які — амфібії! Солдати теж стерегтимуть дамбу. Вони, мабуть, щойно прибули і тепер заходилися напінати на дамбі брезентові намети. Судячи з лопотіння сандалів і дзвінких голосів, дівчата-ополченки поспішали бійцям на допомогу.

Так, припущення дядька Бао підтвердилися: тут, як і на решті ханойських дамб, чергуватимуть амфібії. Бійці моторизованих частин вийшли боротися із стихією. Цього року проти повені кинуто найдосконалішу сучасну техніку.

З темряви почувалася пісня й голоси.

— Товаришу Мінь! Ну як, дало начальство звільнення?

Дядькові Бао аж дух перейняло.

«Мінь!.. Який Мінь?» — збентежився він.

— Авжеж, — відповів інший голос.

— Що «авжеж»?

— Командир знає, де я живу. Так і сказав: «Твій дім одразу за Годинниковою вежею». Місяць тому він їздив у відрядження в Ханой, заходив до нас додому, бачився з моїм батьком.

— От здорово!

— Обладнаємо все для відпочинку, і я заскочу додому.

Хоч на все горло кричи «Хоанхо!» і щосили плещи в долоні! Це ж Мінь, його Мінь! Хіба міг дядько

Бао сподіватися зустріти тут Міня? А тепер от стоїть і з місця не зрушить. «Мінь!.. Виходить, він ще в Ханой... І скоро прийде додому! Ні, не буду підходити до нього. Навіщо ятрити йому душу?.. Поспджу в сквері біля входу... Він все одно має пройти повз мене... Яке щастя!..»

Сівши на кам'яну лаву, дядько Бао відчув якусь неясну тривогу: чогось він сьогодні не доробив. Всі справи він занотовував у записнику. Покінчивши з якоюсь, схилився над сторінкою, діставав авторучку «Чпонгшон» і, знайшовши відповідний запис, перечитував його й викреслював увесь до останнього слова. І от згадав, що серед викреслених, мов закладених цеглою, лишився незайманим запис про Хая.

Світло прикритих ковпаками затемнення ліхтарів лягало додолу біля дверей кав'ярні тьмяними колами. Щойно тут була велика штовханина, але продавщиця виїняла з діжки пробку — це означало, що пива більше нема,— і люди одразу розійшлися. Подалися шукати пивних, що торгують допізна. Вулиця спорожніла, і будиночки вздовж дамби мали якийсь самотній вигляд. Мерехтіли ліхтарі у вікнах понад берегом. Там не спали, боячись повені. Біля кожного будиночка лунко в навколишній тиші хрумкав травою прив'язаний до дерева віл.

Здалеку, з вузеньких вулиць Глечикового ряду і Ряду рибного соусу, де великі й малі будинки тісно тупились один до одного, долинув дзенькіт відер біля колонки і шум води — звичні звуки, які в Ханой лунають до пізньої ночі.

Дядько Бао відкинувся на спинку лави. Звідти, де бійці ставляли намети, ще чулися голоси й сміх. Мабуть, Мінь і досі не впорався з роботою. Дядько Бао думав про снів, що служили в армії, й мимоволі поглядав на провулок Фатлок. Вже далеко в минулому лишився той час, коли його старший син вступив до

загону оборонців батьківщини і в самому центрі Ханоя відстоював Першу зону. Понад двадцять років тому Столичний полк бився в районі Срібного ряду з червоними беретами¹. Вважай, половина людського життя спливла відтоді. За ці роки ворог не раз зазіхав на Ханой, але його випроводжували геть. Здавалося, тут сама земля, ніби фільтр, не пропускала нічого чужого й поганого. А може, її епоха була таким фільтром, і люди, що не припиняють фільтрації й по сьогоднішній день.

Потім думки дядька Бао знову звернулись до Хая. «Що з ним робити? Якби навчити його спершу зважувати свої вчинки, тоді б він знайшов своє місце в колективі. Так, він повинен обмірковувати все наперед. Якщо не втягти його з головою в роботу, то від нього можна чекати чого завгодно. Ні, зараз саме час відверто спитати його: «Ти хто? Людина чи пасакуда?» Знати б, чи то справді він розбив скло. Піяк не віриться. Треба наставити хлопця на правильний шлях. Він дотямить, що йому хочуть добра. Тільки ж ось уже два вечори марно його шукаю. Може, знову встряв кудись, знову наробив якогось бешкету? Всього шантрапи ще вистачає, так і дивися — зведе з розуму. Небезпека цілком реальна. І зараз Хай мовби стоїть на роздоріжжі. Треба сьогодні ж заглянути до нього ще раз».

На сусідній лаві під деревом лежав якийсь чоловік. Важко було його розгледіти, але судячи з голосу — він наспівував пісеньку — це хлопець. Нараз він замовк. Може, заснув? Дядько Бао до цього не звертав на нього уваги, а коли стало тихо, раптом усвідомив, що хтось наспівував. «Мабуть, то якийсь пасажир прийшов задалегідь по квитки», — вирішив Бао. Бо хоч вокзали й автобусні станції тепер уже містилися

¹ Червоні берети — загони особливого призначення у французькій армії.

не по скверах і парках, як ще торік, коли місто евакуювалося, ще приходили сюди люди за звичкою і, чекаючи завтрашнього рейсу, лягали спати. А пароду найжджало в Ханой з усіх усюд як до себе додому, як на базар чи в парк свого села. У цьому нема нічого дивного. Ханой належить усім. Певно, цей хлопець чекає автобуса, що виходить з Ваняного ряду. Схотілося прохолоди — то й зайшов до скверу, а коли співається, то чом би й не поспівати? Ханой належить усім.

Дядько Бао аж засміявся про себе. Сам він завжди на всі заставки лаяв тих, хто розумів свободу повсюду: торгуй собі направо й наліво контрабандою, сміти собі де прийдеться... Все це не має нічого спільного зі справжньою свободою, і Ханой не те місто, де з подібними явищами можна боротися абияк.

Хлопець знову заспівав, тепер уже виразніше.

Як людина, що відповідає за порядок і спокій на вулиці, дядько Бао стурбувався: якийсь молодик серед ночі лежить у сквері? Так не годиться. У нього ж, мабуть, є десь поблизу домівка, чого це він тут розлігся?

Ця думка не давала йому спокою, він підвівся й пішов до хлопця. Пісня була на диво знайома.

— Хай?

Хлопець рвучко сів. Чуприна — як у Хая. Ти бач, нема чого йому робити, то він тут вилежеться й мугиче модні пісеньки. Ну що ти на це скажеш! А навколо вже позачинялися на ніч.

Дядько Бао зовсім засмутився і навіть не знати чому відчув себе винним. Підійшов ближче. То був таки справді Хай. Він сидів, обхопивши руками коліна, і позирив спідлоба. Листя затіняло хлопця, і дядько Бао не міг його добре розгледіти, але здогадувався, що обличчя в Хая сумне, похмуре, як ця задуха, як осатаніла річка.

Дядько Бао, показуючи рукою вдалину, несподівано запитав таке, що аж ніяк не пасувало до цієї хвилини:

— Ти знаєш, що ото за паркан вдається у вулицю?

— Провулок Фатлок.

— Авжеж, провулок Фатлок. Саме так колись Столичний полк вийшов з оточення під носом у червоних беретів. Понад тисячу бійців вислизнуло з кільця облоги, француз ні сном ні духом не знав і не чув.

— Так, червоні берети проспали наших,— підхопив Хай і замахав руками.— А скільки ще славних подвигів було здійснено тієї ночі. Вони назавжди ввійшли в історію Авангарду. І все це відбулося на невеличкому відтинку вулиці від оцієї набережної до Темса. Найнебезпечніший момент був, коли наші пробиралися між биками моста Лонгбієн. Вартових легіонерів на тому мосту — миші не прослизнути. Під мостом з обох боків натягнуто сітку з прив'язаними до неї порожніми бляшанками. Лише торкнись — бляшанки задзеленчать, і з вогневих точок обстріляють увесь прогін під мостом.

Дядько Бао мовчки слухав і радів, що про героїзм Столичного полку розповідає йому саме Хай, і був такий щасливий, мовби чув цю історію вперше.

Потім все-таки запитав:

— А ти знаєш історію Столичного полку?

— Аякже,— гордо відповів Хай.— Ви ж самі пам розповідали її багато разів — вашому Міневі, Баю, Хоа й мені. Тоді нам було років по десять. Коли ми почули вашу розповідь, то навперебій обіцяли, що, як виростемо, неодмінно служитимемо в Столичному полку.

— Атож, Бай, Хоа і ще той... як його?.. Бап.

— Бап зараз на Західному фронті.

Слово по слову — так вони й розговорилися. У темряві грізно клекотіла річка. Дедалі виразніше лунав

з провулка Фатлок дзенькіт відер і шум води. Десь біля півночі вода в річці піднялася ще вище. Але місто дихало спокоєм і тишею.

Історію Столичного полку Хай запам'ятав саме так, як її колись розповідав дядько Бао. Пам'ять у нього добра. І ось тепер вони розмовляли про славні подвиги синів Ханоя, звершені двадцять років тому.

Хай народився через два роки після того, як Столичний полк вирвався з ворожого оточення. Тому не раз, вислухавши до кінця його історію, він раптом дізнавався, що в неї є продовження. Ріс Хай — зростав і список славних подвигів Столичного полку. Отже, вирвавшись з оточення, полк перейшов у звільнену зону. В роки боротьби проти французів він уздовж і впоперек сходив усі фронти, брав участь у визволенні Дьєнб'єнфу, а потім вступив у Ханой. А зараз, сьогодні... Сьогодні Столичний полк теж б'ється з ворогом.

— Хаю! — раптом озвався дядько Бао.

— Ви щось хочете мені сказати, дядьку Бао?

— Завтра я працюю ввечері, а вранці давай відведу тебе на завод. Я їм поясню!..

— Дядьку Бао!

— Ні-ні! Помовч, синку. Мені все ясно.

— Але я не хочу, щоб ви ходили на завод.

Дядько Бао приставив руку до вуха, перепитуючи:

— Ти щось сказав?

— Я хотів просити вас... поговоріть у військкоматі, щоб мене взяли до армії. Хочу захищати вітчизну!

— Ну, коли так... Гарзд!

* * *

Дядько Бао довго тримав руку в Хая на плечі. Потім увійшов до штабу. Розгорнув записник. Кожна сторінка густо списана рядками слів, викреслених,

коли питання було розв'язане. Призов до армії — призвища в алфавітному порядку... директива вісімдесят дев'ять... Збори з питань санітарії та гігієни... Він знову й знову переглядав сторінки, поки знайшов запис про Хая, що загубився серед справ минулого місяця.

Занотував знову наприкінці нової сторінки у списку незакінчених сьогоденних справ: «Хай»,— і додав: «Переговорити у військкоматі». І приклацнув язиком: «Щось я розледачів. Купу справ намітив, а наслідків не видно. Треба підтягнутися!»

Повз двері пройшов якийсь військовий. Дядько Бао глянув йому вслід, але темрява вже поглинула по-стать. І все ж дядько Бао вірив, що то був Мін.

Тут і там на виставлених на вулицю тапчанах ще лежали люди. Ніч була страшенно задушлива. Лише зрідка налітав легенький вітерець і одразу танув. Мабуть, люди, що сидять, на порогах, теж бачили солдата Міня! Дивно: скільки днів, мріючи про цю зустріч, Бао готувався так багато сказати синові, а зараз зовсім не знав, що казатиме і що робитиме. А жінка, певно, ще не спить. То нехай вона почакає — заварить їм міцного чаю.

РОЗПОВІДЬ МОЛОДОГО БІЙЦЯ

З якогось часу Шну стала мені дуже подобатись. Ми з нею з дитинства жили в одному селі, разом гралась у гроші, влаштовували за костьолом півнячі бої, ходили до моря під час відпливу підбирати дрібних рибок і крабів, добували сіль, випаровуючи морську воду, нерідко лаялись і сварилися, а часом навіть бились, але завжди майже одразу мирилися. Та от коли нам стало по двадцять, усе несподівано змінилося. Не пам'ятаю точно, торік чи позаторік я раптом відчув, що мені чомусь незручно казати Шну «ти». Того року вона якось ураз погарнішала, нібито аж риси обличчя змінилися, щось у них тепер з'явилося незвичне, навіть загадкове. При зустрічі зі мною вона щоразу шарілась і ніяковіла, та я добре бачив, що очі Шну — ох які вопи в неї променисті й глибокі! — мовби хочуть мені щось сказати чи самі чогось чекають від мене. І не раз уже, зустрівши її погляд, я хотів, був освідчитись їй, та все ніяк не наважувався. Це може здатися смішним, але я заздалегідь обдумував, що скажу Шну, та як тільки ставав перед нею — усе одразу вилітало з голови, я бентежився і плутався так, що краще крізь землю провалитися.

І ось одного холодного вечора, коли ми ховались од вітру під великим баньяном, я набрався духу і сказав Шну... О господи, яку дурницю я тоді бовкнув!

— Шну, мати мені весь час товче, щоб я оженився. Ти... того... не пішла б за мене?

Шну спалахнула, очі її сердито зблиснули, і, відвернувшись, вона буркнула:

— От іще! Дуже мені потрібно!

І, не давши мені опам'ятатися, підхопилась і кинулася бігти. Правда, потім озирнулася, але одразу ж і припустила, та ще й як: спотикалася, мало не падала, наче за нею хто гнався.

Того вечора, пам'ятаю, вітер був студений, та мене мовби жаром обдало. Я не міг збагнути, чому Шну розсердилась, і лаяв себе, що все вийшло так нещасливо і що сказав їй зовсім не так, як хотів. Потім я вирішив, що діло тут не в моїй незграбності, просто Шну, видно, зневажає мене. І справді: адже мені вже двадцять, хлопець я високий і міцний, а й досі не на військовій службі. Зараз юнаки з усіх навколишніх сіл беруть участь у рухах «Три готовності», «Три зобов'язання» і, надівши військову форму, ідуть бити ворога, а я...

Що більше я про це думав, то прикріше мені ставало, і така мене злість узяла! Адже винна в усьому була моя мати! Якби не вона, я б напевне був уже в армії. Останні два роки я навіть кілька разів проходив медогляд і, звичайно, успішно. Але мати цупко тримала мене біля себе, вона заручилась допомогою і голови кооперативу, і командира місцевого ополчення, і навіть до повіту не раз писала, уперта — тільки б її сина вдома залишили. Звичайно, всі співчували мені, та нічого не вдієш, раз так уже склалося в сім'ї. Військова служба — не лише моя справа, в сім'ї щодо цього теж повинна бути цілковита згода. Що й казати, «пощастило» мені з такою несвідомою матір'ю!

Отак і повелось. Я буйвола звалити можу, а мене прозвали бракованим. Чому бракованим? Та тому, що, по-перше, я й досі ще не одружений, а по-друге, не був у армії. Що неодружений — півбідн, а що зажив слави несвідомого — це вже гірше.

У нашій краї — у прибережних районах — не так давно, всього лише якихось шість-сім років тому,

звичайним явищем були ранні шлюби. Лець виповниться хлопцеві п'ятнадцять, як його й женять. А дівчат у дванадцять-тринадцять заміж видавали, у деяких до двадцяти років уже трійко дітей бігало. Правда, після того як вийшов закон про шлюб і сім'ю, цього звичаю не дотримувалися, та все одно, коли до вісімнадцяти-двадцятирічної дівчини ще ніхто не посватався, батько й мати її бентежились не в жарт. Ну, а з хлопцями теж було не легше. Ось мені, наприклад, тільки стукнуло вісімнадцять, як моя мати вже занепокоїлась і заходилась видивлятися собі невістку. Якщо їй хтось подобався, вона рішучим тоном, ніби вже владнала справу, заявляла:

— Ньюане, синку! А придивись-но до дочки Чум Шиня. Гарна, нічого не скажеш... Хочу просити її для тебе...

Дочка Чум Шиня, звичайно, не була потворною, але ж я був зовсім байдужий до неї. Та й взагалі я не збирався поки що одружуватись, а тому відповідав одне:

— Не хочу! Не подобається! І не подумаю одружуватися!

Мати нишкла, та ненадовго, бо скоро з подвійним завзяттям бралася шукати іншу обраницю. Сподобасться хтось — і знову починається те саме: «Ньюане, синку», — і давай мене умовляти. Тільки я теж упертий.

— Не женюсь, і квит! Знати нічого не хочу!

Так було принаймні разів три-чотири, поки зрештою матері не урвався терпець:

— Не слухаєшся старших, реметвуй потім на себе: залишишся старим парубком!

— Яким ще старим парубком? — обурився я. — Ти що, хіба не знаєш Тяу з нижнього села? Якщо навіть він знайшов собі пару, то мені й поготів нема чого журитися!

Тяу, про якого я говорив, було вже за сорок, а його дружині лише двадцять три. Перша жінка Тяу померла рано, залишивши йому двох малюків, натерпився він лиха, поки не одружився знову. І ось тепер молода жінка не нахвалиться ним: «Яка це чудова людина, він за мною й дітьми просто дух ронить!..»

Почувши про Тяу, моя мати просто опіміла від обурення. А я ще їй додав ради сміху:

— От дочекаюсь, поки стукне сорок, тоді й підшукаю собі молоденьку!

Тут мати й сама не витримала, розсміялася. Збагнучи нарешті, що мене не переконати, вона заходилась нишком стежити за мною: чи не впала мені в око якась дівчина... Та от що дивно — на Шпу вона ніякої уваги не звертала. І добре, — якби вона помітила моє ставлення до Шпу, то не зраділа б. Моїй матері подобалися дівчата тихі та лагідні, а Шпу була зовсім інша — жвава, трохи задержувата, пустотлива. Звичайно, прискіпливим вередливим бабам вона могла б здатися такою собі вітрогонкою.

Так от, моїй матері довелося поступитись, ніяк не могла вона примусити мене одружитися. Зате про армію їй слухати не хотіла. І лаялись ми з нею, і грозився я з дому втекти, і від їжі, бувало, цілими днями відмовлявся — нічого не допомагало.

— Гаразд, якщо вже тобі так хочеться когось мені висватати, то сватай, — ішов я на поступки. — Ось відслужу в армії, повернуся й одружусь. Можеш сватати кого завгодно, дозволяю!

— Хоч посватаю, — хитаючи головою, вперто торочила мати, — хоч не посватаю, все одно залишишся вдома.

Друзі радили мені перечекати — не сьогодні-завтра всі хлопці з села підуть до армії, тоді й моїй матері,

може, нарешті соромно стане. Я вдав, що упокорився, і вступив до народного ополчення. Тепер щодня з гвинтівкою на плечі я йшов на стрільбище, а вночі ходив у караулі морським берегом. Та все одно дівчата в нашому загоні хоч нібито й жартома, але ж таки дражнили мене бракованим. Дражнила й Шну. А тому, почувши від неї: «От іще! Дуже мені потрібно!», я подумав, що це, мабуть, означає: «Страхополох, боїшся на фронт піти, кому ти такий потрібен?..»

Шну зникла з очей, і я побрів додому. Удома я й їсти не став, одразу ліг і провалявся всю ніч і весь наступний день. Я навіть змарнів, так мені було прикро. Мати, помітивши це, стривожилася, заметушилась, кинулась було за ліками.

— Ніяких ліків! — загорланів я. — Так і знай, якщо я залишуся вдома, то візьму й помру! Пусти в армію!

Мати ані словечка у відповідь. Тільки ж, мабуть, пройняв таки жаль її, тому що мовчала-мовчала, а потім раптом і каже:

— Та хіба я що? Про тебе ж турбуюсь, ні про кого іншого... Адже ми не хтось там, ми в бога віруємо...

Досі я лежав нерухомо, з заплещеними очима, а тут просто підскочив:

— А-а, то, значить, про мене? Та ти поглянь, скільки народу пішло бити ворога, а я — мовби найпоследущій боягуз.

— Але ж, синку, сказано: «Возлюби ближнього...» — мати тоскно зіщулилась.

— Ти бач якої! — на всю горлянку заgrimів я. — Так це ж людей називають «ближніми», а то хіба люди, то ж справжнісінькі тобі дияволи! Убивають старих людей, немовлят душать в материнській утробі, палять і отруюють усе, що годує людину: лани, ліси, річки! Саме ближніх і треба рятувати від таких нелюдів!

Не раз і не два отак ми з нею сперечались, у мене вже просто не було сили лаятися.

Обставини в нашому приморському районі дедалі ускладнювалися. Кораблі американського сьомого флоту щодня бовваніли у відкритому морі й нищпорили там, мов пірати, а ночами над морем висіли їхні освітлювальні ракети, що світилися зеленкуватим діявольським світлом. А то з південного сходу почали з'являтися літаки — по п'ять, по сім одразу, — і за десять хвилин бомби і снаряди уже вибухали у верхньому селі. Відбомбившись, літаки з тим самим пекельним гуркотом відлітали, частенько залишаючи підбитих.

Вони бомбили все підряд: лікарні, школи, житла, нічим не гребували: якось два буйволи бились біля річки, то вони обстріляли їх ракетами, а одного разу вночі на березі величезна зграя качок — понад тисячу, — налякана яскравим сяйвом освітлювальної ракети, шугонула темною масою в очерети, так навіть на качок кинули бомбу, всіх спалили.

Ми, ополченці, одержали наказ стріляти по літаках. Піщаним узбережжям уздовж дамби йшла траншея, наші стрільці сиділи там удень і вночі. Командир місцевого загону — людина уже в літах — без уніну бігав від однієї групи до іншої, усе перевіряв. Наші дівчата, сміючись, навперербій підзивали його:

— Дядьку! Гей, дядьку! Літаки літають високо й швидко, а ви всучили нам ці старі дрючки, які давно пора викинути, і хочете, щоб ми збивали тих піратів!

— Нічого, нічого, — щоразу спокійно відповідав командир. — Робіть усе за інструкцією — і буде гаразд!

Нам доводилось багато тренуватися. Ми вчилися стріляти і по ближніх, і по дальніх цілях. На кораблях у морі теж весь час провадилися стрільби. А от пілоти в америкаців, мабуть, були зовсім зелені:

надто хвацько їхні літаки виставляли, на сонці біле черево, поцятковане синіми зірочками, просто злість брала. Мабуть, коли партизани там, на Півдні, атакували ворожі гнізда й виводили з ладу десятки літаків, ворогам не лишалося нічого іншого, як набирати отаких молодих і шалених пілотів.

І ось одного разу в погідливий, ясний день, коли ми під деревами філао вправлялися у стрільбі, з'явилися літаки й націлились просто на те місце, де ми розташувалися. Широкими колами вони знижувались і йшли над нами поземним льотом на висоті кількохсот метрів, а потім знову здіймалися вгору. Ось так і вийшло, що наші тренування закінчилися: перед нами опинилась справжня ціль. Понад сотню навчальних гвинтівок здійнялося вгору. Кулі так і прошивали «фантомів», одного ми тоді добряче порешетили, і він став падати, крутячись, як риба, що заплуталася в сіті. Потім прогуркотів вибух, усе це громаддя з металу спалахнуло, наче смолоскип, і впало в море. Розлігся лункий сплеск, і біля Черсинахової банки здійнявся величезний стовп води й чорного диму. А потім до берега прибило оліїсту плівку, і ще довго так тягло горілим, що можна було вчадіти.

Після цього випадку літаки більше не ризикували опускатися так низько, що вітром аж ламало гілки дерев філао на березі. Та ми знали, що вони не облишась нас, і вздовж усіх доріг під густими деревами стали рити траншеї, копали глибоко, так, щоб людині можна було стояти на повний зріст, та ще біля кожного будинку викопали укриття. Кілька днів підряд працювали без перепочинку, не шкодуючи сили. Тільки надвечір, коли живіт уже зовсім підтягувало від голоду, я забігав додому поїсти, і щоразу мене стрічали благальні, повні страху материні очі.

— Навіщо робити укриття й траншеї, синку? Адже й без того є де сховатися від літаків. У храмі — най-

безпечніше. Вони ж бачать, що то храм божий, над ним хрест вашном побілений, його з літака видно?..

Ну що з нею вдіш! Вона й досі думала, що вороги, оскільки вони теж віруючі, божий храм не бомбитимуть! Щоразу, коли починала вити сирена, багато хто із старих бабусь, тягнучи за собою онучат, біг у захисток дзвіниці, і марно було їх відмовляти. Ми боялися за них і сердились — адже це не жарти, до того ж з ними були діти.

А літаки одного разу й справді обстріляли костьол. Дві «хлопавки» вискочили з-за хмар, тут же спрямували свої носи вниз, просто на дзвіницю, та й випустили по ній струмені червоного вогню. Дзвіниця огорнулася густим димом і впала, білі й червоні черепини розлетілися в усі боки, неначе метелки. А «хлопавки», скинувши бомби, одразу шугонули вгору, рятуючись від наших гвинтівок. Ми прожогом повискакували з траншей і кинулись гасити пожежу. На щастя, ніхто не потернів, усі сиділи в сховищах, а баби, що завжди ховались під дзвіницею, саме були на базарі; але вогонь умить перекинувся на солом'яні покрівлі сусідніх хатин, і тепер горіло одразу в кількох місцях.

Пожежу майже погасили, коли з костьолу раптом долинуло тужне голосіння. Ми кинулись туди, з великими труднощами пробираючись через купи битої цегли і покрученого заліза.

Іконостас був розбитий геть-чисто. Ще недавно такі величні зображення святих — покриті золотом і кіновар'ю ікони — тепер валялись долі, потрощені всі до одної. Статуя Христа була розколота начетверо і відкинута до самих дверей, вінце, пофарбований яскравим суриком, лежав долі, і здавалося, що на ньому полискує свіжа кров. Моя мати і ще кілька тіток із села, що якимсь чином уже опинилися тут, підбирали з підлоги осколки статуї, намагаючись скласти її,

але шматків не вистачало, і вони просто поклали все, що лишилося, перед вівтарем святого Антонія. Все це дуже скидалося на похорон, плач і голосіння не вмовкали.

Хоч цього разу потерпілих не було, ми, побоюючись, що укриттів та окопів у нас іще недостатньо, вирішили за п'ять днів переробити захисну систему. Цього разу всі мешканці нашого села — і старі, й малі — допомагали нам, ополченцям. Моя мати теж разом з іншими ходила зрізувати бамбук і копати землю. Останнім часом вона зробилася мовчазна й сумна, і тепер я цілими днями не чув від неї жодного слова. Я помітив, що навіть погляд у неї став якийсь інший. Ну що ж, тепер вона має цілковите уявлення про все, і я певен — їй наші вороги ввижаються як зарослі шерстю страхиття з іклами й хоботом, спеціально пристосованим для того, щоб пити людську кров, ну, а якщо в них і висить на грудях хрест, так це лише для того, щоб познущатися з істинно віруючих.

Під вечір, коли всі оборонні роботи було завершено, ми з матір'ю разом повернулися додому. Сіли вечеряти. Мати дуже втомилась і, хлюпнувши юшки в чашку з рисом, мовчки поїла. Тільки вже помолившись перед сном, вона раптом поклякала мене:

— Ньюане, синку...

— Що таке, мамо?

Мати мовчки почала гладити мій чубчик, що їзачився на потилиці.

— Знаєш, синку... Мабуть, все ж таки треба тобі йти до армії...

Ого, виходить, зміни все-таки сталися, оце так радість! Звичайно, рано чи пізно всі розпізнають справжнє обличчя ворога.

— Чому ж ти мене досі не пускала?

Мати довго мовчала, потім тихо відповіла:

— Колись бог сказав: «Кожному відплатиться по його діянням». Цих, синку, треба бити!

Я одразу побіг шукати командира ополчення — мов на крилах летів. Він пообіцяв, що відправить мене з найпершим же набором, а тим часом я служитиму в ополченні. Ще ніколи в мене не було такого бадьорого настрою! Щодня, повернувшись із навчань, я чистив гвинтівку і подумки бачив себе у військовій формі біля гармати або на кораблі, що крає морські хвилі.

— Поки що це тільки навчальна гвинтівка, та скоро отримаємо дещо ліпше, тоді ми їм покажемо, — поплескував я по прикладу.

Часто я згадував нашу розмову з Шю і думав: хай тепер скільки завгодно насміхається з бракованого, тільки я про свої успіхи їй повідомляти не збираюся. Таким гордячкам треба збивати пику.

Ми з Шю бачились дуже часто, але вона й не пробувала заговорити зі мною. Звичайно, вона нітрохи не гнула кирпу, як я собі уявляв, а була так само мила й сором'язлива. Променисті чорні очі під дугами брів немовби чогось чекали або щось обіцяли. Та я еторонився Шю, мені не хотілося робити першого кроку.

І ось одного разу, коли поруч нікого не було, вона зрештою не витримала, сама підійшла до мене і з дорором сказала:

— Слухай, Ньюане! Чого ти такий сердитий?

Я незворушно процідив:

— Не розумію, про що ти?

Шю посміхнулася:

— Чи не надто ти хизуєшся? Боюся тільки, що...

— «От іще! Дуже мені потрібно!» Так? — у запалі перебив я. — Нема чого розмовляти з бракованим, так?

Шю завмерла, зашарілася й раптом пирснула:

— Так ти через це розсердився? То я ж... Я ж це просто так сказала! І чого ти здійняв галас, піби свиню купиєш?

Ну який же я дурень! Але ж хто їх розбере, отих дівчат? Виходить, тим словам не треба було надавати ніякого значення!

Ми помирилися, і я твердо вирішив: хай моя мати каже що хоче, а я одружуся тільки з Шну. І ми домовились одружитися, коли покінчимо з ворогом. Отже, що швидше ми його виженемо, то скоріше настануть для нас із Шну щасливі дні. Ох, як я перувався, чекаючи нового набору! Точніше, тепер ми вдвох нетерпляче ждали його.

Минуло два місяці, довгі, як два роки. Нарешті мене викликали на медогляд. Все було в нормі: і вага, і об'єм грудей, і зріст. Лікар знайшов тільки одну ваду: надто багато їм. Через тиждень нас призвали — чотирнадцять новобранців із нашої общини. Все село влаштувало нам проводи. Настала ніч, місяць був уповні. Секретар партосередку сказав нам напутнє слово, а командир ополчення підійшов і розцілував кожного. Хлопці й дівчата із самодіяльності заспівали нам на прощання пісень, а море шуміло, мовби підспівувало їм. Ми теж співали всі разом. Ті хлопці, що вже встигли завести собі сім'ю, були серйозні, а в їхніх дружин, хоч як намагалися вони посміхатись, очі почервоніли від сліз. Моя мати на вигляд була нібито й не дуже сумна, проте від мене не відходила й на крок і поглядом все стежила за Шну, яка розносила по столах чай, теж намагаючись триматися ближче до мене. У новенькій формі ми мали бравний вигляд. Тільки от руки, дужі руки рибалок, що змалечку звикли до весел і сітей, кумедно стирчали з рукавів гімнастерок, які виявились майже всім закороткі.

Наближався час від'їзду. Кожного з нас оточили

родичі, вони давали нам останні настанови. Тут моя мати нібито ненароком відійшла вбік. Шиу скористалася цим, підбігла до мене, і ми з нею пішли під дерева філао. Місячне проміння пробивалося поміж вузьким листям філао й вигравало на білих піщинках. Шиу ніяково тицьнула мені в руку подарунок: рупник з вишитими на ньому рибками — дружною парою вони долали хвилі. Потім вона зірвала гілочку філао, прикріпила її до маскувальної сітки на моєму шоломі і, пом'явшись, запитала:

— Ньюане, ти не хочеш... щось сказати мені на прощання?

Голос у неї був такий, що в мене серце стислося від ніжності.

— Звичайно!

Шиу жартома легенько відштовхнула мене й засміялась:

— Мабуть, скажеш, щоб добре працювала і перевиконувала план по здачі риби?

— Не тільки це,— хитрувато похитав я головою.

— Щоб навчилася добре стріляти, так?

— І це ще не все!

Шиу насупила брови й похитала головою:

— Ну, тоді я не знаю!

Я набрався хоробрості, взяв її за плечі і, нахилившись до самого вуха, прошепотів:

— Слухай: я йду бити ворога. Часу мине чимало. Якщо тобі хто-небудь... припаде до душі... не чекай мене, розписуйся!

Шиу рвучко відсахнулася, давши мені доброго стусана в груди,— ох і міцні ж руки в ополченка з узбе-режжя! — і, схиливши набік голову, сердито блиснула на мене очима:

— От іще! Дуже мені потрібно!

Нгуєн Дінь Тхі

ПОЛОНЕНИЙ МАРОККАНЕЦЬ

Серед тисяч полонених солдатів французького експедиційного корпусу, яких вели дорогами Дьєнб'єнфу¹, рухалась того ранку окрема колона, чоловік десь із трьохсот. Вони йшли, схиливши голови; мертва, вигоріла трава хрустіла під їхніми кованими черевиками. Це були французькі офіцери від капітанів і майорів до «блискучого» генерала де Кастрі². Ще недавно бундючні й грізні, вони опускали очі, ледь угледівши в'єтнамських бійців і народних носіїв, які, усміхаючись, перемовлялись і жартували між собою.

Вступившись у землю, французькі офіцери брели повз обвуглені руїни сіл, спалених їхніми напалмовими бомбами, повз насадження апельсинів і бананів, сплюндровані їхніми снарядами. Коли полонені солдати — білі й негри — помічали своїх офіцерів, вони підбігали до узбіч, підштовхуючи один одного. Тикали на них пальцями й викрикували їм в обличчя лайки десь більше ніж двома десятками мов і говірок³. Коли ж колона рухалась повз підрозділи в'єт-

¹ Дьєнб'єнфу — повітовий центр на північному заході В'єтнаму, останнє французьке укріплення на території країни. Збройні сили Демократичної Республіки В'єтнам взяли його штурмом 7 травня 1954 р. після 56-денної облоги. Поразка в Дьєнб'єнфу примусила французів сісти за стіл переговорів і залишити В'єтнам.

² Де Кастрі — командуючий французькими військами в Дьєнб'єнфу. Генеральський чин йому було присвоєно незадовго до взяття фортеці в'єтнамською Народною армією.

³ Автор має на увазі багатомовний склад французького іпоземного легіону та частин, сформованих колонізаторами з африканців.

намських військ, полонених офіцерів супроводило мовчання й презирство.

Бійці, що конвоювали колону, йшли спокійно й мовчки. Ніхто з них і пальцем не зачепив полоненого. Коли хто з полонених солдатів підступав до офіцерів з погрозами, конвоїри відтісняли їх і примушували йти далі. До офіцерів не обзивалися жодним словом. Один підполковник дістав був пачку американських сигарет і, вийшовши з колони, запропонував командирові конвою закурити, але той жестом звелів йому повернутися в стрій. Француз ображено зпизав плечима.

У колоні офіцерів було два солдат-негри. Вони йшли обабіч генерала де Кастрі. Один з них — високий і ще молодий — ніс, зігнувшись аж до землі, величезний туго напханий генеральський рюкзак. Другий — уже сивий, з сумними переляканими очима — ніс згорнуту в скатку велику й товсту вовняну ковдру де Кастрі. Генерал крокував між денщиками, тримаючи в руці короткий офіцерський стек. Опустивши свій довгий гострий ніс, він час від часу закурював сигарету.

Уже не раз полоєні негри закидали денщиків болотом і камінням. Тому, вгледівши чергову групу африканських солдатів, старий і молодий стривожено перезиралися. Хлопець зовсім знесилів під вагою ноші.

Коли дорога пішла вгору, на пагорб, хлопець похитнувся й осів на землю. Один із конвоїрів простягнув йому флягу з водою. Той, взявши її тремтячими руками, відпив трохи, опустив і знову підніс до губів.

Обидва денщики збуджено заговорили про щось. У голосі хлопця чулась образа. Де Кастрі, пихкаючи сигаретою, стояв поруч, криво всіхався й дивився на в'єтнамських бійців, пібито закликаючи їх у свідки, мовляв: «Нічого не поробиш, такі вони, ці дурні!»

Конвоїр показав пальцем спершу на рюкзак, потім на спину генерала. Де Кастрі розвів руками, нібито не розуміючи його. Конвоїр знову показав на рюкзак. Старий негр мовчки нахилився, підняв рюкзак і закинув його собі на спину.

Колона повільно рушила далі. Песподівано молодий негр вискочив із строю й перебіг до групи полонених африканських солдатів, що стояли край дороги.

Зігнувшись і хитаючись під вагою рюкзака та скатки, старий слідом за генералом де Кастрі ледь доплентався до стоянки військовополонених, обладнаної біля прозорого струмка на відлюдді в лісі, що вкривав гірські схили. Важко дихаючи, він зачерпнув із струмка води і став пити.

Де Кастрі сидів у курені, спершись на грубий бамбуковий стіл. Пілотку він зняв і нервово м'яв її в руках, розглядаючи генеральську зірочку, недавно прикріплену йому до головного убору. На губах у нього застигла посмішка, ніби й сам він іронізував з долі, що раптом відцуралася його. Старий негр приніс рюкзак разом зі скаткою. Де Кастрі ледь помітно кивнув, і старий, розв'язавши рюкзак, дістав звідти пачку «Кармен». Закуривши сигарету, генерал знову завмер з тією ж блідою посмішкою на губах.

Почали роздавати їжу. Офіцери товпилися навколо кошків і казанів, у яких їм принесли рис і м'ясну юшку. Вони не мали ні мисок, ні кухлів і, беручи руками балабушки, скатані з рису, сперечалися через шматки м'яса, що плавали в казанах. Найспритніші, підбравши з землі порожні бляшанки з-під консервів, спускались до струмка і, вимивши їх, бігли до казанів. Зачерпнувши юшки, вони випивали її, посідавши під деревами.

Один з в'єтнамських бійців підійшов до куреня де Кастрі. Старий негр підвів голову, спостерігаючи за тим, як боєць поклав на бамбуковий стіл пригорш-

ню рйсу і поставив чашку з юшкою. Потім боець простягнув і негрові пригоршню рйсу й чашку з юшкою. Перейшовши до сусіднього куреня, він дав таку ж порцію рйсу й командирові конвойного відділення та налив йому юшки в казанок. Упоравшись, боець повернувся до куреня де Кастрі і, не приховуючи цікавості, став розглядати його. Посміхаючись і щось бурмочучи, він вийняв з кишені пачку тютюну, скрутив цигарку і простягнув її негру. Потім скрутив ще одну, прикурив і смачно затягнувся тютюновим димом.

Коли боець пішов, негр погасив цигарку, поклав недопалок до кишені й заходився їсти, скоса поглядаючи на де Кастрі. Генерал їв стомлено. Буцімто кожний ковток давався йому важко. Проте і рйсу, і юшки значно поменшало. Денщик витяг із кишені пачку бісквітів, загорнутих у сріблясту фольгу, і обережно поклав її на стіл. Де Кастрі підвів очі, мляво кивнув і, розірвавши обгортку, заходився жувати бісквіти.

Наївшись, генерал знову сперся руками на стіл і закурив. А старий негр, сидючи біля куреня, подлубався в кишені й витягнув свій недопалок. Поклавши його на долоню, він довго розглядав його сумними очима, мовби чимось снантичепний, потім сховав назад, до кишені.

Колона шикувалась. Коли в'єтнамський боець прийшов за генералом де Кастрі, старий денщик уже стягнув ременем скатку, надів її й закинув на спину рюкзак. В'єтнамець похитав головою і жестом показав, що генерал повинен сам нести свої речі. Де Кастрі заперечливо замахав рукою. Тоді боець з автоматом на грудях щось сердито крикнув. Де Кастрі, збліднувши, квапливо просунув руки в лямки рюкзака і вмостив його в себе на спині.

Піднявшись на пагорб, колона підійшла до контрольно-пропускнуго пункту табору військовополонс-

них. Два в'єтнамських командири за столом, збитим із дощок, допитували французького лейтенанта. Неподалік на довгій колоді сиділо ще десятка з півтора полонених офіцерів.

Де Кастрі, спотикаючись, доплентався до столу. Відкопиливши губи, він рвучко скинув рюкзак додолу. Командир поглянув на нього і, чітко вимовляючи слова, сказав:

— Прошу привітатися як належить!

Де Кастрі підніс руку до пілотки.

— Я вимагаю,— сказав він,— щоб мені дали можливість зустрітися з вищими в'єтнамськими офіцерами.

— Сядьте поки що он там і зачекайте огляду.

Знизавши плечима, де Кастрі відійшов і сів поруч з іншими полоненими. Старий негр збентежено стояв біля дерева, не знаючи, підходити йому теж до столу чи ні. В'єтнамський командир гукнув до нього:

— Підійдіть і сядьте на лаві!

— Це мій денщик! — різко крутнувши головою, сказав де Кастрі.

— У вас більше немає підлеглих,— відповів командир.— Потісніться і звільніть ще одне місце.

Старий негр нерішуче опустився на лаву поруч з французькими офіцерами.

Закінчивши допит і огляд лейтенантів, в'єтнамці, що сиділи біля столу, викликали де Кастрі. Генерал, не чекаючи запитань, сказав:

— Я протестую проти такого ставлення до мене. Навіть наці, коли я був у них в полоні, не примушували мене носити рюкзак.

— Це тому, що в «наці» з вами дуже багато спільного,— неквапом відповів в'єтнамец.— А якби ми ставились до вас, як ви до наших полонених, навряд чи ви отак спокійно стояли б тут. Принесіть рюкзак, розкрийте його і покажіть нам усе, що в ньому. А за-

одно й те, що у вас у кишенях,— ми повинні скласти опис.

Де Кастрі став викладати на стіл речі з рюкзака. Денщик мовчки стежив за тим, як з'явилося кілька блоків сигарет «Кармен», дві пляшки віскі, три золоті паркерівські авторучки, кілька нових мундирів із габардину, великий мисливський ніж, фото маршала де Тассіньї¹, довга низка срібних монет Індокитайського банку, золоті монети, обручки й перені, два золоті годинники... Де Кастрі розкладав і розкладав на столі своє добро.

Настала ніч. Ліс таємниче шумів. Під високими деревами, потріскуючи, затанцювало полум'я вогнищ. Навколо них розташувалися в'єтнамські бійці, голосно сміючись і жартуючи. Старий негр сидів на камені і сторожко озирався. Раптом хтось із в'єтнамців помахав йому рукою, кличучи до вогнища. Він нерішуче підійшов і серед тих, що сиділи біля вогнища, впізнав командира, який допитував сьогодні генерала де Кастрі.

Молоденький боєць з яскравим, як у дівчини, рум'янцем засміявся й голосно запитав:

— Фіні бало, фіні бало?²

— Фіні, фіні! — несміливо всміхнувшись, закивав старий. Всі дружно розсміялися. Літній в'єтнамець звернувся до негра:

— Ну як, ви дуже засмутилися, потрапивши до колону? Мабуть, страшно було?

Командир переклав.

Старий негр так само всміхався, не знаючи, що відповісти.

— А діти у вас є? — знову поцікавився боєць.

— Є. Дві дівчинки.

¹ Де Тассіньї — маршал, близько року командував французьким експедиційним корпусом в Індокитаї.

² Рюкзаку кінець? (Перекруч. французьке).

— Великі? Такі, як моя? — боєць витяг із кишені записник, до якого було вкладено фотографію дочки.

Старий негр, не наважуючись приторкнутися до записника, зазірнув у нього й закивав головою.

— Трохи старші.

— Як їх звати?

Погляд негра, здавалось, перенісся кудись далеко звідси.

— Чому ж у ваші роки ще тягнете лямку, служите французам? — знову запитав літній боєць.

Негр присів поруч, і раптом по щоках його потекли сльози. Уривчастим голосом, допомагаючи собі жестами, він почав розповідати.

Був він родом із Марокко, теслярував у невеличкому гірському селі. Прийшли французи, стали хапати рекрутів. Молодший брат утік і сховався в лісі...

Образи далекої вітчизни обступили старого, ніби закликаючи повернутися назад, до вогню предків. Адже скільки вже років прожив він, мовби дочиста забувши про те, інше, справжнє своє життя...

НАПЕРЕДОДНІ НОВОГО РОКУ

Ми мало не навпомацки наближались до хутора Хангкео, коли в якійсь крамниці годинник пробив третю. Вулиці були зовсім порожні. На пристані жодного воза. А раніше, бувало, в цей час люди так і сунуть на передноворічний базар. Скриплять вози, носії порипують коромислами з кошами, повними кавунів, динь та всяких плодів. Із села Тханьфиок подеколи чулось калатало вартових «при виконанні». Удари гучно лунали в густому непроглядному тумані.

— Нам пощастило, вони вже не сплять! — стиха скрикнула тітка Там Дон, хапаючи мене за руку й показуючи на хатину, що ледь виднілася за густими чагарями.

Відблиски полум'я довгим червоним язиком метались по двору, то спалахували, то гасли, видно, хтось порався коло плитки й час від часу затуляв вогонь. У прохолоді грудневої ночі чувся кінський дух і запах зів'ялої трави впереміш із димом від соломи, якою топили в плитці. На серці стало тривожно.

— Тітко, а якщо там пастка?

— Таке вигадав! Почекай тут, на дорозі, тільки пікуди не відходь. А я піду гляну, що там таке.

Вона взяла кошик і ввійшла у двір. Собака загарчав, але не загавкав. Біля базару, край битого шляху, собаки звикли до велелюддя і рідко коли гавкають.

— Хто це? — долинув чоловічий голос.

Тітка Там щось йому відповіла.

— Іди сюди, хлопче. Посидиш тут трохи, — гукнула вона до мене.

Притискаючи загорнуту в газету «Нова культура шести провінцій» свою стареньку одіж, я ввійшов до хатини. Біля самісінької плити сидів чоловік років п'ятдесяти — високий, міцний, з кучерявим чубом. На широкі, мов пліт, плечі було недбало накинуте сіре пальто, під ногами матрац. Дядько обернувся і глянув на мене.

— Доброго здоров'я, дядьку!

Я намагався, щоб моє вітання прозвучало якомога веселіше.

— А, сідай ось тут, юначе, погрієся!

Він відхилився трохи, даючи мені пройти, і знову зайняв попередню позу, одну руку поклавши на коліно, а в другій тримаючи чарку з вином. Лише кивком голови вказав, щоб я сів на простеленій долі матрац.

— На плитці варилося, щойно зняв, і чайник ще не кипів. Втім, ти п'єш вино, юначе? Давай хильни зі мною чарочку, зігрієшся.

— Він не п'є вина! — поспішила на виручку тітка Там Дон. Вона сіла в гамак.

— Чоловіче добрий, допоможіть бідоласі. Повезіть його. Дорогою ще сядуть люди, от і зберете гроші сповна.

— Ми ж уже говорили про це. Я зайнятий і нікуди не поїду. Гей, хлопче, давай краще перекинемо по чарочці. Що? Не п'єш вина? То ти, певне, не з нашого краю?

— Я живу в Лунгчамі...

— Щоб лунгчамці та й не пили? Дивно! Справді, дивно!

Говорячи так, він узяв пляшку, налив півчарки і поставив переді мною. Потім, схилившись уперед, почав смачно жувати підсмажену в'ялену з припахом рибу, відриваючи від неї шматок за шматком. Його великі очі ховались під густими чорними бровами

І раз по раз пронизували мене швидким і гострим поглядом. Тоді в них спалахували червоні відблиски вогню.

Я дістав паку тютюну-самосаду, скрутив цигарку і прикурив. Крізь тонку завісу білого тютюнового диму я стежив за кожним його рухом, намагаючись визначити, що він за людина: добра чи лиха. А він мовчки міцними зубами жував собі рибу, жував з усім гамузом — з плавцями й кістками, не викидав жодного шматочка, ще й голосно плямкав. Його густі сомині вуса були чорні, блискучі, з загнутими кінчиками, як молоде коріння. На грудях у нього крізь тонку сорочку неясно проглядав якийсь напис, виведений темно-синіми літерами. Не розумію чому, але мій погляд, мов залізо до магніта, тягнувся до ножа на тарілці. На тій фаянсовій тарілці лежали два зеленіх плоди манго, кілька стручків ще не дозрілого гіркого перцю, схожих на буйволині роги, і один спільний золотистий лимон. Здавалося, що господар тільки тішив собі око тими плодами, навіть не торкаючись їх. А той довгий складаний ніж «Собака» вигравав синюватим полиском і був гострий як бритва; я вступився в нього й відчув неприємний холодок у грудях.

— А в тебе є папери, ну, посвідчення особи? — несподівано запитав чоловіга, зненацька пильно глянувши на мене.

— Аякже, сі! — силувано усміхнувся я і помацав рукою кишеню, мовби збираючись витягти той чарівний клаптик паперу — перепустку.

— Гм, це добре. Тепер скрізь до біса заколотників, куди б не пішов, так і стережись їх.

Документи в мене були, але від таких його слів тривога моя не вгамувалася. Як добре, що я зберіг документи. Того дня, коли вибухнуло повстання, я, збираючись нашвидку, засунув за пояс ножа, а доку-

менти залишив удома — навіщо вони мені? Не було їх при мені й тоді, коли повстання розгорілось на повну силу. Потім його було жорстоко придушено. Французи пустили в хід усе: бронемашини, гармати, літаки, військові кораблі. Легіонери й таємні агенти вдень і вночі сіяли жах по селах і хуторах, нищили, переслідували, вишукували. Ми з Тху понад місяць ховалися в лісових хащах. Голодували, мучились від спраги: вода там була така гірка й солона, що лише ковтати — як одразу й виблюєш. А як уже стало несила терпіти, Тху запропонував: «Давай зловимо і вб'ємо чийогось собаку, вимажемо йому шню кров'ю і понесемо його, ніби це жертвоприношення. Удамо, що ховаємо когось. А потім утечемо, змінимо прізвиська. Вони й облишать нас». Я одразу заперечив: «Жертвоприношення! Передусім вони й так мають комуністів за розбійників. А по-друге, коли б після такої втечі не довелося тільки те й робити, що тікати. Треба діяти так, щоб не ослабитись!» Отоді ми й розсталися, хоча шлях у нас один. Не знаю, чи випадє ще зустрітись. Певен, що скоро й нам засяє сонце. Але зараз на видноколі лише чорні грозові хмари.

До рідного села я прийшов уночі. Хати не було — спалили. Мати ховалася в хижці в банановому садку. Побачивши мене, вона зраділа й заплакала:

— Синочку, врятувався, рідненький! А жінка твоя подалась до Гьолона. Тут її ганяли по всіляких перевиховних мітингах та зборищах. Ти теж іди звідси, бо солдати вб'ють.

У матері лишилася тільки свиня.

— Її хотіли купити для жертвоприношення в діні,— схлипуючи, казала мати.— Я не продала. Свиня важить більш як півцентнера, а вони давали за неї якись там 20 донгів. Тепер заріжу для тебе. Хоч наїсеня вдома. А грошей у мене нема, щб я тобі дам у дорогу?

Я був такий засмучений, що лише кілька разів відкусив вареної печінки. Не до їжі було. Допомогти розбирати свиню прийшли двоє сусідів, люди свої, надійні — перукар Ба Хань та тітка Там Дон. Перукар одразу збігав додому по бритву й ножини, погодив мене, обчиржив волосся. А я справді заріс так, що солдати в селі відразу б здогадалися, що я за птах. Як я міг забути про таку важливу деталь!

— На який манір тебе стригти? Під кокосовий черпак, наче буддиста, чи з чубчиком, як у жеребчика? — без угаву теревенив він, то заливаючись сміхом, то стишуючи голос, щоб розповісти, як солдати в селі примушували його йти працювати на поле. А була чутка, що комуністів там повно, мовляв, ховаються в чагарниках. Та хоч як їх шукали солдати — не знаходили. І от такі собі хвалькуваті жевжикки наприкладяться й відважно сунуть на самісінькі тобі чагарі. А там щось як шелесне. Чи не комуніст? І ті «сміливці» як зарепетують, наче їх ріжуть, та як рвонуть назад — тільки п'яти миготять.

Ба Хань — ще юнак. Перукар він добрий. А рот у нього не затуляється. І про що б він не розповідав, неодмінно з когось поглузує. Слухаючи його, я трохи заспокоївся.

О першій годині ночі я рушив у дорогу з чотирма з половиною донгами в кишкуні, які пашкребла мати.

— Ви не турбуйтеся, хіба що я помру, а поки я жива, за Ти будьте спокійні, — запевняла тітка Там Дон мою матір.

Ми далеко обминали сторожові пости, не наважувались наблизитися до сіл, щоб не валували собаки. Тітка з кошиком на палиці через плече, ну звичайнісінька тобі базарювальниця, йшла кроків на десять попереду. Я сторожко пробирався слідом. Подеколи вона подавала мені умовний сигнал. Якщо я йшов швидко і був надто близько, то відступав, а якщо

надто далеко, то прискорював ходу. Навколо слався туман. Разом з випарами з каналів і ще не просохлих полів він створював суцільну білу завісу, в якій дуже важко було дотримуватися домовленої відстані, бо ми майже не бачили одне одного. Так ми пройшли понад вісім кілометрів.

Тепер ми вже на території іншого повіту. Все, що сталося вчора ввечері і ось цієї ночі, здавалося далеким і давно минулим. Тітка Там Дон сиділа на кухні в цього незбагненого літнього візника, але небезпека могла виникнути щохвилини, треба бути пильним і готовим до всього.

— Куди це ви їдете?.. Чому так поспішаєте? Незабаром світатиме, підете на пристань, там буде вже хтозна-скільки бричок. Чи вам інші брички чимось не до вподоби?

— Та... тут такі справи... Треба поспішати.

— У нього дружина працювала в наймах. А оце тяжко захворіла й лежить зараз у лікарні для бідних. Люди переказували... Невідомо, чи застане її живу,— пояснила тітка Там Дон і гірко зітхнула.

— Хто ж од смерті врятується? Життям і смертю порядкує доля. Проте, я гадаю, жити чи померти... так, жити чи померти залежить від самої людини! — Його чорні вуса ворушились, і він якось дивно всіхався.

В конюшні заіржали коні, переступаючи з ноги на ногу. Закипів чайник. Господар мовчки заварив чай і налив нам з тіткою, мовляв, щоб не хотілося спати.

— Ну от, посидьте тут, відпочиньте... А я піду на розвідку.

Він швидко взяв ножа «Собаку», і в його величезній долоні сухо й холодно клацнув метал. Потім чоловік підвівся, надягнув пальто і квапливо пірнув у темряву.

Звісно, ми з тіткою Там Дон перезирнулися. Оце

справді вскочили. Що ж робити? Лишитись чи піти? Якщо одразу взяти й піти, то хто певен, що цей дивак не чатує десь за кущем? І невідомо, чи вдасться втекти. А як лишитися, то що? Сидіти й чекати, поки прийдуть солдати і схоплять? Але де докази, що господар справді пішов виказувати? Зрештою сім разів ризикуєш чи раз — один чорт. Або пан, або пропав. Діяти треба тоді, коли вже щось відомо, а хапатися нема чого. Вживай заходи залежно від конкретних обставин.

Я вийшов на подвір'я і, напружуючи зір, намагався крізь густий туман розгледіти якогось кийка чи щось таке, чим можна було б у разі потреби скористатися для самозахисту, та прикидав, як звідси вислизнути в садки чи поля.

У провулку з'явилися дві постаті. На ходу вони притишено розмовляли. Я сховався за кущем зудю. Це повертався господар.

— То в чому ж річ? Яка така «важлива причина», дядьку Хай? — зупинився, допитуючись, той другий чоловік.

— Та яка ж: роздобув трохи грошей, буде на що відсвяткувати Тет¹. Оце і все!

Я завмер, боячись поворухнутися. В голові у мене гуло. Що старий мав на увазі? Що доніс на мене заради винагороди?

Той другий чоловік пішов.

— Що ти тут робиш, хлопче? — запитав старий, одразу вгледівши мене в темряві, як тільки опинився на подвір'ї.

— Та от... вийшов провітритись. А ви куди ходили?

— Бачиш... Я пообіцяв свого воза на весілля. Вже були й по руках ударили. А тепер я відмовився. Можеш не шукати іншого візника.

¹ Тет — свято весни, Новий рік за в'єтнамським місячним календарем.

— Зараз же й вирушимо, дядьку?

— Атож. Треба зараз... хоч іще глупа піч...

Він виніс із хати ліхтаря й пішов до конюшні насипати коням зерна. Коні, впізнавши господаря, заржали, замахали хвостами. Хоч були вони й тяглові, але гарні, мов скакуни. Один вороний, другий буланій. Справжні красені. Обидва високі, стрункі, довгогріві, вузькоголові, хребет трохи ввігнутий, стегна м'язисті, міцні. Що й казати, такі коні на все годяться, вони й воза з важкою поклажею тягтнуть, і на будь-яких польових роботах не підведуть.

— Гожі у вас коники, дядьку, на всі сто! А то, бувас, у воза запрягають таких шкап, що й глянути гидко: кістки випирають, саме тонке та приземкувате, зад одвисає...

Його обличчя прояснилося.

— Ти теж любиш коней? Може, й візником був?

— Малим довелося трохи...

— А-а!

Дядько зітхнув, і обличчя його знову затьмарилося, в очах проглянула стурбованість. Він мовчки взяв щітку і почистив кожного коня, потім напоїв їх, одного вивів сам, другого дозволив вивести мені — і все мовчки.

— Хай бог береже... тебе і твою жінку... від усякої напасті! — сказала тітка Там Дон крізь сльози і вихнула мені в кишеню «павича»¹. — Бери, у мене цього добра вистачить!

Я не міг відмовитись, хоч знав, яким кривавим потом сходпли тітка Там Дон і моя мати, дві бідні селянки, тяжко гнучи спини, щоб заробити ці нещасні донги. І ось вишкребли їх всі до останнього су. Вишкребли, щоб вирядити мене в дорогу.

¹ Купюра в 5 донгів із зображенням павича.

Коні зацокали копитами, і ми поволі рушили. По-стать тітки Там Дон, нерухома, ніби кам'яна статуя, тьмяніла і зрештою зникла в тумані. На критий бляхою дах брички з дерев і схилених над дорогою бамбуків капала збита роса і холодючими краплями скочувалась мені за шпо.

— Під'їжджаємо до «служби». — Візник нахилвся і вкрутив трохи ліхтар, щоб горів на повну силу. Потім держакком батога постукав по дошках брички, даючи знати вартовим, щоб визирнули на вулицю.

Я сидів у глибині брички. В будинку спалахнув кишеньковий ліхтарик, струмінь світла заниппорив по вулиці й зупинився перед кіньми.

— Хто це? Куди так рано зібралися? — крикнув хтось сонним голосом.

— Твій дід, бодай би тобі добре спалося, хто ж іще. Хай Тхін! — крикнув і собі візник, тримаючи віжки наготові, щоб знову рушити.

— Господи, куди це вас підв'яло так рано, дядьку Хай! Не інакше як на баштан до котроїсь молодички!.. А... хто це у вас там сидить, дядьку?

— Пасажир, їде збирати кавуни... Мій онук.

— Увечері, як повернетесь, привезіть мені кілька штук, чуєте?

— А ти хіба... ще не накуштувався?

— Ах ти ж старий шкарбан!

Бричка проїхала повз вартового. Мій візник підклав віжки під себе, виїняв цигарки «Зелена обгортка», закурив сам і запропонував мені. Я подякував, сказавши, що в мене в тютюн, виїняв свій самосад, скрутив цигарку й закурив. На дах все так само капотіла роса. Подзвонювали дзвіночки на збруї, цокотіли копита. Ми вже проїхали кілометрів зо два, проминули пустир і цвинтар, порівнялися з купкою шовковиць, коли раптом бричка звернула вбік і зупинилася.

Візник сплигнув з брочки, прив'язав віжки і сказав на повний голос:

— Відпочиньмо тут трохи.

— Навіщо, дядьку? Хіба з кіньми щось сталося? — запитав я й собі сплигнув на землю.

— Та ні, нічого не сталося. Просто перечекаємо тут трохи.

Він вийняв з брочки грубенську ливу і пішов у зарості шовковиць.

«Дивак! Чого б це він? Якщо для того, щоб мене схопили, то ми ж уже проїздили повз «службу». Завіз мене сюди, щоб убити? Так у нього ж немає причин ненавидіти мене. А, трясця з ним, побачимо. Тут думай не думай — один чорт». Міркуючи так, я пішов слідом за візником, не зводячи з нього очей.

По небу потяглися хмарки. Туман на безмежних полях почав розсіюватися. Деревя й кущі мовби повищали. Ніде ані хатини. Я присів і уважно оглянувся довкола. Ага. Онде край поля проглядає крита соломою хижка. З хижки вийшла людина з бамбучиною на плечі — завдовжки зі шкільну різку. А там якийсь старий зігнувся, чи то щось шукає, чи то копає. Ага, це жінка, вона збирає кавуни. Я полегшено зітхнув. Трохи згодом мій візник з тією жінкою підняли й понесли на палиці зв'язані ливною два величезні кошики з кавунами. Вмостивши кавуни на возі, ми рушили далі.

— Звідки ти та як тебе звати? І скільки вас у матері? — усміхаючись, запитав візник, коли до поста Тамарицове Дерево лишалося з кілометр.

— Живу я в Тханьору, звузь мене Тіть, а в матері нас четверо.

— Так у тебе і в документах записано?

— Так. Документи в мене справні.

— Гаразд, я запитав про всяк випадок, щоб при

пагоді говорити те саме. Чом же не роздобув собі інших документів? Було б зручніше.

Небо почало світлішати, ясніше стало видно обличчя. Бричка котилась помалу, постукуючи та подзенькуючи, а вгору по схилу ще й скрипіла. На посту Тамариндове Дерево комендантом був Куон, що прославився своєю жорстокістю. Дорога туди була вкрай небезпечна, бо йшла по ущелині. Візник натягнув віжки, щоб коні йшли тихіше: «Нехай трохи розвидниться».

Сонячні промені впали на триколірний прапор над дахом поста. Коні раптом звернули вбік і попрямували просто у ворота.

— Отакої! Що це ви, дядьку Хай?

— Не турбуйся, він подався до Сайгона і ще не повернувся. Я скажу, що ти мій родич,— гаразд?

— Це дядьку Хай? Куди це ви так рано, дядьку? — вибіг назустріч якийсь солдат.

— Пан командир удома? — візник натягнув віжки і сплигнув з воза.

— Вони вчора поїхали до Сайгона. А що сталося, дядьку?

— Та нічого. Збираюся на базар, то оце завіз для своячки Ба перших кавунів. Скоро ж Тет, нехай, думаю, прикрасить помпальний столик...

Ба, жіночка командира Куона, була сестрою дядькової молодички, якій він сьогодні допомагав збирати й переносити кавуня. На вигляд ця Ба нібито добра й лагідна, але на думці й на язиці в неї одне — багатство. У кімнаті в неї висить штук шість годинників, які, мабуть, її чоловік украв під час каральних операцій, коли руйнував села й палив хати. Рук в Ба всі в золоті. Вона запросила «дорогого гостя» й мене до хати, а сама послала солдата в крамницю купити кави, щоб було чим нас пригостити.

Я згоряв од нетерплячки. Солдати на посту щойно змінилися, їх я не боявся. А от командир Куон — цього слід стеретися. Він може знати мене. Що, як він знепацька повернеться? Кілька разів я підморгував старому, мовляв, пора йти, він кивав, але й не думав рушати.

Десь годиною о восьмій за ворітьми почулися оплески і крики: «Весілля! Весілля їде!» Тільки тепер мій візник підвівся й розпрощався. Жіночка начальника поста захвала пам у кишені по начці цигарок «Зелена обгортка». Їй піднесли квітучу гілку перенка, вона знову ж таки передала її «дорогому зятю».

— Ще одну небезпечну ущелину промпули. І нічого! — Візник засміявся і виїхав з поста, перечікуючи весільний поїзд.

Повз нас мчала вервечка з п'ятнадцяти возів, обвішаних гірляндами кольорових ліхтариків — червоних та синіх. Теленькали дзвіночки, цокотіли копита.

— Чом сьогодні не в поїзді, друже Хай?

— Та от закортіло погуляти на весіллі.

Візники весільної процесії, почувши такі його слова, загукали до нього, замахали привітно руками. Наречений, який в синьому костюмі з широкими рукавами їхав на передньому возі, показував на нашого буланого й на мигах висловлював жаль, що такого красеня, такого чепуруна та й немає в його весільному кортежі.

Нарешті з нами порівнявся й останній віз, навантажений так, що аж осі вгиналися.

— Баю, спинись на хвилинку! — замахав рукою й загукав мій візник. — Давай я кілька чоловік заберу до себе.

На наш віз пересіли двоє в довгих пишних балахонах і хустках, поглядали вони гордовито, — мабуть, службові особи. Я посунувся вглиб, звільняючи їм місце скраю. На возі звичайно один сідає спереду,

біля візника, двом ззаду, підібгавши ноги. Сиди собі, погойдуючись, і милуйся красвидом скільки хочеш. Пихаті старигани, зрадивши, що вибралися з тісняви, де їх було як оселедців у бочці, зручно вместилися й весело загомоніли, навіть не подякувавши мені за те, що я поступився місцем. Знали б вони, що я, від кого вони відгородилися так байдуже, саме і є та особа, яку вони давненько розшукують.

За півгодини заторохтіла, задзенькотіла валка возів з нареченою. В'їхали в місто через Залізні ворота. З поста повибігали в яскраво-жовтому одязі солдати. Постававши обабіч дороги, вони махали руками, реготали, вигукували жарти й солоні слівця, на весь голос вітаючи весільний кортеж.

...Я розпроцався з дядьком Хай Тхіном біля Північного мосту. Він не тільки навідріз відмовився брати з мене плату за проїзд, а ще й дав мені два кавуни та золотисту гілочку перенка — мовляв, так мені легше буде в дорозі — скидатимусь на господаря, що готується до свята Тет.

Не пройшов я й десяти кроків, коли чую, хтось наздоганяє мене. Це знову був мій візник, з яким я й не познайомився як слід. Він простягнув мені свого складаного ножа:

— Візьми в дорогу, хлопче. Згодиться. Чи кавуна розрізати, чи манго обчистити.

— Настане такий день, що ми зустрінемось, дядьку. Дуже вдячний вам, — пробурмотів я, намагаючись приховати хвилювання.

— Іди спокійно, юначе. Як будемо живі, то й зустрінемось. А коли хтось помре, то можна й могилу провідати.

Він засміявся, дивлячись на мене примруженими очима. Досі я не чув, щоб візник сміявся так щиро. Його усмішка була природна й лагідна, як усмішка дитини, хоч з променистих очей під густими чорними

бровами світилася непохитна рішучість, ніби втілення того, що записане синіми літерами на його грудях: «Краще смерть, аніж безчестя». Цей напис я таки прочитав крізь тонку сорочку, коли відхилилися борти його пальта.

— Щасливої вам дороги, дядьку!

— Спасибі, юначе! Хай і тобі в усьому щастить!

Ступивши кілька кроків, дядько Хай Тхін раптом озирнувся і сказав:

— Тільки в довгій дорозі узнаєш, чи гарний кінь.

ТРУПА ТЕО

— Стій! Буду стріляти! Запроторю за ґрати! Пах! Пах! Пах!

Обидва поліцейські обернулися на голос, та хлопчак шмигнули в пункт прокату велосипедів.

А біля Залізного базару вже горлапив Чать, ставши у відповідну позу з викинутою вперед рукою:

— Стій! Буду стріляти! Запроторю за ґрати! Пах! Пах! Пах!

Поліцейські натиснули на педалі, женучись за ним.

— Ах ти ж босота! Тобі воля обридла?!

— Задавлю к бісовій матері!

Та не встигли вони доїхати до базару, як з обох боків вулиці знову загорлапили хлопчак. Хоч розірвися! Але на високий тротуар на велосипеді не вискочиш, отже, гуляйте, хлопці, на волі.

Тепер усі хлопчак, що жили поблизу базару, драгували поліцейських характеристикою-загадкою, почувтою на виставі невеличкої трупи тео — народної комічної опери. Минулої суботи ввечері ця трупа давала виставу просто на тротуарі вулиці Шавацию, біля мосту Каронг.

Портові вантажники з Шостих доків, робітники цементного заводу, заводу Обера, пляшкової, лампової, ниткової фабрик, перекупники та дрібні торговці, багорники, рикші — всі тільки й гомоніли що про цю трупу і навперебій цікавились, чи не знає хто, де б можна ще подивитись її вистави. Скрізь нишпорили поліцейські, таємні агенти й королівські гвардійці, сподіваючись покватитися з крामольною трупою.

Вдосталь накепкувавшись із поліцейських, Чать ускочив крізь головні ворота на базар. Оскільки господар базару заборонив увіходити всередину з велосипедами, а тим паче в'їжджати, поліцейські поставили їх біля дверей аптеки Ти Нгок Лісна і тільки вже після того засюрчали в сюрчки й побігли за Чатем. А він, легкий, мов стріла, пролетів повз ряди цукрової тростини, вискочив на вулицю Шаваціо і зник у заїзді дядька Ньона, де вони з батьком знайшли собі тимчасове пристановище. Батько його лагодив відра.

Зупинившись на ганку, Чать глузливо помахав рукою тим самим поліцейським, що вже поважно та неквапливо їхали вулицею.

* * *

Постояльці дядька Ньона жили з різного ремесла. Дідусь Пензлик заробляв на життя з допомогою щетини, шерсті й пера: виготовляв пензлі для фарб, для туші, щітки великі й малі, вінички з курячого пір'я; дідусь Палички-для-Їжі день при дні різав та стругав, виготовляючи з ебенового дерева палички для їжі, барабанні палички, гарненькі ціпочки. Дід Золоті Рибки-й-Декоративні Рослини, ясна річ, торгував рибками й декоративними рослинами. Дід Кому Порон-па-Уонгбі перевозив пасажирів через річку. Була тут бабуся Ляльки-з-Волосся-та-Качиноного Пір'я, тітка Кому Вугілля, дядько Страви-з-Тельбухів, дядько Точу Ножі — про їхні професії теж промовляють їхні прізвиська.

Крім них у заїзді ночувало ще хтозна-скільки інших дрібних ремісників.

Хоч заїзд дядька Ньона стояв серед міста, проте на електролічильник господар так і не розжився, тому доводилося світити газовими лампами і обмахуватись

паперовими чи бамбуковими вілами або кео¹. Коли пожилців було багато, хлопчик, який служив у дядька Ньона, мав і без того силу-силенну клопоту, і до кожного важеля кео доводилось ставати Чатеві.

Чать закінчив підготовчий клас у школі Мінь Тама, вчився успішно, за це його не раз хвалив директор школи, але батько його був бідний, і він мусив кинути навчання.

Якось до заїзду дядька Ньона прийшли з клунками двоє молодих дівчат і двоє хлопців, попросились ночувати. Хлопці полягали спати на одному ліжку з Чатем та його батьком, і наступного ранку Чать уже знав, що вони з Тхайбіня, у них неврожай, то й мусили податися на заробітки.

Дівчина в червоній блузці була наймолодша з усієї групи, звали її Ла.

Три дні вони марно простояли в скверах, потім стали бродити по місту, співати на вулицях і танцювати, давати вистави, вони заходили мало не в кожен дім, просили будь-якої роботи. Радо погодилися б на все: мити голови в перукарні, працювати слугами, рикшами. Але ніхто не мав потреби в їхніх послугах.

Грошей у них більше не залишилося ні на їжу, ні на плату за ночівлю.

Першого дня Тіть, найстарший з них, продав свій гаманець «куряче воло», другого — Дат продав свою теплу трикотажну сорочку, третього — Гао змушена була продати жіночий пояс-гаманець «слонову кишку». Чать бачив, як сутужно жилося цим чотирьом, але вони не занепадали духом, завжди були життєрадісні, і він захоплювався ними й жалів їх. Ну як би їм допомогти? Не тільки вони бідували, не тільки вони шукали роботи. Скільки пожилців продавали з себе останню сорочку, останні штани — це стало

¹ Кео — підвішене під стелею велике віяло з тканини, яке приводиться в рух ногою або рукою (в'єт.).

звичайним явищем. От якби виграти в лотерею десять тисяч, тоді б вистачило на всіх!

Серпневі ночі прохолодні, а Чать лежав між двома хлопцями, і йому було жарко. Чомусь на думку спадала велика реклама біля входу на базар. Там на плакаті молодий робітник у синій роби з великими латками на колінах прямує до двоповерхового будиночка. Перед будиночком — автомобіль, біля нього — дівчина з наплюєним волоссям, у довгій новомодній сукні, в черевиках на високих каблуках. А під малюнком напис: «До багатства один крок». Реклама закликає купувати квитки лотереї французького Сходу. Чатів батько ніколи не купував їх, так само як ніколи не грав на гроші. Чому ж зараз квитки спали Чатові на думку?.. Коли б то роздобути срібний!.. Кажуть, дядькові Кому Фо випав великий виграш, так він зварив найсмачнішого фо, сів і наївся досхочу, потім підвівся, та як пожбурить свої кошики з коромислом, як хлюпне води в вогонь — дим і пара, змішані з попелом, стовпом шугонули вгору. Навіщо таке робити? Можна ж віддати комусь. На світі так багато бідарів! Пройди від мосту Каронг до мосту Цементного — там з безробітними в дерев'яних гуоках і латаній синій роби просто не розминешся. Коли випав великий виграш — допоможи тим, кого обсіли злидні. Он у Ла червона кофтина зовсім подерлася, Гао треба викупити пояс-гаманець, Датові — трюкотажну сорочку, Тітеві — «куряче воло»... Якщо лишається гроші, що б його ще зробити? О! Відкрити заїзд, і в кого нема чим заплатити, нехай їдять за так і ночують нехай безкоштовно.

Замисливсь над життям. Самі розчарування.
Як є талан — земля і небо заздять.

Це дід Золоті Рибки-й-Декоративні Рослини патхенно продекламував уривок із «Кьсу». За ним вірш

підхопила тітка Кому Вугілля, до неї приєднались по черзі дід Пензлик і баба Ляльки-з-Волосся-і-Качиноного Пір'я. Та коли заспівали Дат і Гао, всі затамували дух. Дід Клітки-для-Птахів вище двострунну лютню нїї і підігравав їм. Потім Тіть і Ла співали дует із «Довгих мандрів». Коли вони змовкли, дід Клітки-для-Птахів жартома проканоючив:

— Прошу, панове, за гарні пісні кашуком трусніть. І грошима, й чаєм плату приймаєм. А наші молодята вам на радість будуть ще співати.

Але Гао співала й без винагороди:

Місяченько ясний засмутився,
Ой-йя-рой-ра-ма,
Так поблід, ой-йя,
Мов настав уже день.
І вершечки бамбука опівночі,
Ой-йя-рой-ра-ма...

Пісню всі добре знали, але голос у дівчини був такий щирий, такий ніжний, що слухач мовби линув у далекий омріяний світ. Схоже на те, що ці четверо мандрували з якоюсь трупкою тєо, бо де б вони навчилися так гарно співати?

Ледве Гао змовкла, як бабуся Ляльки-з-Волосся-і-Качиноного Пір'я взяла «слонову кишку», яку вона напередодні купила, вкинула туди перше су і простягла юним артистам:

— Як же й не заплатити за таку пісню, коли від неї аж на душі полегшало.

— Ану розступіться! — це дідусь Кому Порон-на-Уонгбі пришкандибає на своїй дерев'янці й кинув між четвіркою артистів цілу жменю су. Мідяки дзвінко задзенькали по долівці.

— Натє ось нона, туди й збирайте, — тітка Кому Вугілля вкинула в свого нона кілька дрібних монет — дзень-дзелень!..

Після цього кидали всі — хто центи, хто су, а хто навіть і хао. Тут-таки хлопцям повернули й трико-тажну сорочку та гаманець.

Радіючи за юних артистів, Чать навіть забув про свій намір купити лотерейний квиток. Цієї ночі він спав міцно й солодко.

* * *

Уже здавна повелося в Хайфоні, що подеколи про-сто на вулиці виступає невеличка трупа тео — народ-ної комічної опери. Оскільки за такими трупами сте-жила поліція, глядачі — портові ваптажники й різні ремісники — посилали на варту хлопчика, щоб він пильно стежив за вулицею і на випадок небезпеки подав умовний сигнал.

Коли юні пожилеці дядька Ньона утворили трупу, її режисером став Тіть. І хоч він весь пломенів мо-лодістю, йому довелося грати старих дідів. За це його прозвали шановним дідом. Жили артисти й досі в за-їзді. Правда, тепер вони пошили собі нові чорні кос-тюми, а для найменшої Ла — сукню з яскравої дон-гламської тканини.

Безробітних щодня більшало. Майже не лишилося такої сім'ї, де хтось не втратив би роботи. Бідували торговці дрібним і неходовим крамом — ніхто в них нічого не купував. З кожним днем ставало важче й важче заробити на харчі. У трупи справи теж пішли на гірше. Бувало, обійдуть усі вулиці, та за цілі-сінький день так нічого й не зароблять. Цього вечора вони виступали перед дверима заїзу дядька Ньона, де світив ліхтар і було так затишно під густим роз-логим деревом.

Знову линув ніжний, щирий голос Гао, і знову, коли виходив Тіть, усі не могли втриматися від сміху. Дат вибивав на барабані не гірше за справжнього артис-

та тео. Дід Палпчкп-для-Іжі вистругав і подарував йому напрочуд гарні барабанні цалочки.

Гао виконувала роль Кінь — пригортала до грудей дитину і співала дуже сумну арію, а очима стежила, як Ла з ноном обходить глядачів. Було це напівмстецтво, напівжебрацтво. Дівчині стало шкода себе, на очах з'явилися щирі сльози, груди спирало від хвплювання. Глядачі завмерли. Чувся тільки шурхіт гумових шин по вулиці. Виступ Гао зворушив слухачів, але вони накидали в нон, підставлений Ла, лише монет із п'ятнадцять. Зовсім мало. Та все одно виставу треба довести до кінця.

Дат оголосив: «Виступають комедіанти». Ла ударила в барабан. Тіть і Дат почали з клоунади, Дат загадував загадки:

— Обміркуємо питання: на що йде людське старання? Філо-філо-фео! Рисове зерно! Рисове зерно! Де воно?

Тіть тикав себе пальцем у лоб і вдавав, ніби глибоко замислився. А замислитись було над чим. Скоро жнива, люди надриватимуться в полі, коли ж зберуть урожай, то продадуть його за безцінь, щоб оплатити податки. Ще й не вистачить. Життя стало нестерпним. А чи довго ще так буде? Хлопці відчували, що повинні закликати людей до боротьби проти французьких колонізаторів. У той час визвольний рух став уже великою метою епохи.

— Стій! Буду стріляти! Запроторю за ґрати! Пах! Пах! Пах!

Це вже була загадка про Захід і його підручних, про тих, до кого переходило рисове зерно, впроцнене тяжкою працею трудівників.

Тіть глибокодумно заявляв, що «діяти» означає «щось робити». Дат підкріплював його слова відповідними жестами.

Серед глядачів був дід Триярусний Візок. Коли вистава закінчилась, він замовив у дядька Ньона смажену каракатцю та білого вина і запросив артистів на вечерю.

Хоч була вже осінь, спека не спадала і в заїзді нічим було дихнути. Чать сів до кео й заходився ретельно розгойдувати його, щоб люди, яких він дуже полюбив, могли усмак повечеряти. А Чать любив їх так, що часом забував навіть про рідного батька. А батько зараз теж був тут. Цистерн з-під нафти Баокай дедалі більшало, людям хотілося тримати воду в відрах, і роботи в батька не вибувало. Отже, його ремесло було надійніше за професії інших пожилців.

Чать передчував, що скоро доведеться розпрощатися з цими любими йому людьми, і щоб зробити їм приємне, став розгойдувати кео не ногами, а руками. Коли рухати його ногами, важіль стукотить. Тож нехай буде і прохолодно, і тихо.

Сорок два су не пошкодував на частування! Оце так дід Триярусний Візок! Щедрий, як справжній хайфонець!

Вони їли, пили, сміялися й співали, ласкаво розмовляли з хлопчиком і піднесли і йому вина. Вино виявилось гірке, і Чать лише ледь пригубив його. Але наливала Гао спеціально для нього, і Чать сп'янів.

* * *

Наближалась ніч.

Залізний базар міститься на пристані. З приходом пароплава тут не проштовхнешся.

Розвантажували пароплав «Ле Хоа» — зносили на коромислах повні корзини великих слимаків бноу та ньоа. Рибалки встали вдосвіта, і от здобуток їхньої

цілоденної праці стане крамом. Уздовж базарної стіни тулилися всілякі таверни, пивниці, заїзди. Горіли електричні, газові тригнітні й газові лампи. Люди їли, пили, сміялися, базікали. Підвішені на мотузках собачі тушки шкірили зуби, дивились на все мертвими очима.

— Іще смажених тельбухів! Стривайте! Підсмажте трохи боту до підливи. Яловичина вже обридла.

У кошиках на коромислах переливалися червоним, зеленим, білим, синім, золотистим — безліччю відтінків усіх барв — помідори, баклажани, цвітпа капуста, пучки моркви, петрушки, цибулі, часнику, в'язки червоного перцю, свинячі ніжки, нарубана свіжа яловичина. Одне слово, як то кажуть, не купиш — не багач. Так чи не так, але рибалки втрачали роботу; серед покупців були напівживі од голоду. Проте й сам базар — теж покупець: йому потрібна пісня. І от у затемненому місці (щоб не привернути увагу поліції) вдарив барабан і залунав спів.

Люди щільно оточили артистів, які ставили уривок з тво «Павільйон весняних утіх». Тіть грав Лну Біня, який мав писати вірші на стінах павільйону. Замість того щоб продекламувати «Визнання і слава рано чи пізно прийдуть...», він почав читати вірш надто сміливого змісту, що висміював тих, хто наживається на праці трудівників. Після цього Ла звернулася до глядачів:

— Браття платники податків! Ви дивуетесь, що класичний Лну Бінь осучаснився? То давайте обличимо його, — голосок її бринів глузливо. — Пропонуємо вам подивитися п'єсу «Західний сатана».

Артисти вільно імпровізували й тримались невимушено. Тіть виступав у ролі чоловіка, Гао — жінки, Дат — сільського старости, Ла збирала гроші, а дід Триярусний Візок грав Західного сатану.

Була й завіса, аякже. За неї правив перевернутий догори дном великий кошик, яким накривали ліхтар на стовпі. Барабан бив на славу.

Дія п'єси розгорталася в селі під час збирання податків. Вечір. Хлібороб-злидар нерухомо лежить долі. А барабан кличе: іди плати податки! Піднімається кошик. У тьмяному світлі ліхтаря з'являється сільський староста в шовковому халаті.

— Гей, Лик! — вимогливо кричить він.— За тобою ще сім хао, не внесеш — сім шкур спуцу. В діні з тебе ніяким дрюччям нічого не вдалося витягти, то гляди, щоб не було ще гірше! Плати зараз же! Тоді й одержиш свою квитанцію!..

У хаті молодиця припадає до чоловіка, голосить:

— Ой що ж це робиться! Побили, кляті, забили до смерті! Личе, не покидай мене, милий, не покидай!

Староста (*бундючно*). Гей, молодице, що це з твоїм чоловіком? Гаразд, зроблю тобі ласку, нехай дає одне хао, а на решту щоб через тиждень зрубав бамбук, який стирчить у вас посеред двору.

Молодиця (*підбігає, хапає старосту за поли*) Ви били його, гамселили кулаками, аж поки горлом пішла кров! Дивіться тепер, що ви наробили! Він ледве доплентався додому, впав і вмер. Ой Личе, Личе (*повертається до чоловіка*), н їм цього так не подарую, підмовлю селян, підемо до куана¹. Пан куан виведе кого слід на чисту воду. Я неодмінно помщуся за тебе, Личе!

Староста (*похапливо*). Слухай, дурепо, ти щось надто розпащекувалася, чи теж кортить скуштувати кулана?

Молодиця. За мене більше нема кому заступитися, можете й до в'язниці посадити. Ой людоцьки!

¹ Куан — повіт у Нівденному В'єтнамі, повітовий староста (*с'єт.*).

Погляньте на старосту! Він убив мого чоловіка! Ой, що ж це на світі робиться?!

Староста. Годі вже тобі, чого пельку роззявила? (*Виймає гаманець*). Як по-доброму, то й я можу добро робити. На ось, тримай три донги, купиш чоловікові труну і все, що належить для похорону.

Молодиця (*ховає гроші*). Але потрібні ще гроші, на бетель, на чай, треба покликати старшину, людей, тут у три донги не вберешся. Ой пане старосто, пане старосто (*хапає його за поли*), я таки проситиму куана розслідувати цю справу, а ні, то люди й самі зуміють розібратися.

Староста (*відриєаючи руки молодиці*). Даю тобі ще два донги і прощай, у мене багато справ. (*До глядачів*). Отак завжди з ними: ти до них як до рідних, а їм усе не вгодиш.

Молодиця (*бере гроші, зазирає в гаманець старости*). Он у вас іще квитанція, віддайте, будьте ласкаві.

Староста. Твій же чоловік помер, навіщо ж тобі квитанція?

Молодиця (*вагається, потім витирає очі, сміється*). Я спало її на могилі чоловіка. Бо як на тому світі стринеться йому захід і спитас, де квитанція про сплату податків, що тоді буде?

Лиш, що досі лежав, одкинувши ноги, раптом рвучко підводиться й хапас квитанцію:

— Сподіваюсь, ви більше не будете вимагати податку?

Тут опускався коник, лунали гучні оплески. У нон сипалися гроші, як під час гри в монети. Іноземної валюти не було — самі су, хао й навіть донги.

Зовсім стемніло. У тьмяному світлі базарних ламп з'являлась постать, схожа на поліцейського Воало: з великим, як у вагітної жінки, черевом, в ціпочком

у руді, на ногах сандалії — чортяка не чортяка, а таки страховище.

Гроші без упину падали в нон, він обважнів, Ла виспала монети в хустку і зав'язала її вузликом. Раптом від пристані Батьхай долинув Чатів голос:

— Поліція! Поліція!

Люди кинулися врозтіч. Поліцейські примчали на велосипедах. Проте ніяких речових доказів, щоб стягти штраф, не було, і вони поїхали собі геть.

Але таємні агенти таки нанюхали щось і тієї ж ночі нагрянули в усі таверни й заїзди — перевіряли документи.

З настанням ночі в заїзді дядька Ньона завжди багатолюдно. Так само було й того вечора. Чать сидів і патискав погою на важіль кео. Дат рознісив страви, збирав брудний посуд — ну викапаний бой, що прислуговує в ресторанах. Ла, порядкуючи біля казанів, рознашїлась од жару, Гао мила посуд. Тіть виконував роль кухарчука — сам дядько Ньон показував йому, як смажити яловичинну з капустою. Коли вдерлася поліція, всіх чотирьох вона прийняла за слуг дядька Ньона.

Поліцейські пішли, артисти сіли до столу. До них пришкунтильгав на своїй дерев'янці дід Кому Поронпа-Уонгбі.

— Тепер вони вже не відчепляться. Он бачите? — Він стшив голос і вказав на баржі, що неподалік стояли на пристані. — На тих баржах повезуть вугілля в Намдінь. Підрядчик мій приятель, йому потрібні кулі. Так от що я вам скажу: чешіть туди. Там вас обдасть вугільним пплом, і хай хто скаже, що ви не кулі... Он вони, аж п'ять барж.

Чать хотів шмигнути слідом за юними артистами,

але дід Страви-з-Тельбухів не пустив. Чать змалечку боявся цього діда, мабуть, через його густий бас і не посмів перечити йому.

* * *

Наступного ранку Чать прокинувся від думки, що не попрохав артистів написати йому листа. Він підходився й вибіг за двері, але побачив лише п'яву хвилю. Буксир із баржами рушив ще вдосвіта.

Узявши одне хао, Чать подався на пункт прокату велосипедів, що на вулиці Зна. Але, хай йому грець, забув, що потрібен ще й паспорт. Треба бігти назад до батька. На щастя, біля базарних воріт трапився дідусь Клітки-для-Птахів, він піс на коромислі клітки. Чать кинувся до нього, і дідусь, який мав чуйне серце, дав йому свій паспорт.

Чать сів на велосипед і патиснув на педалі.

Почався дощ, здійнявся вітер — Чатеві було бай-дуже. Він мчав з пристані на пристань, пильно вдивляючись у море. І таки вгледів буксир, що повільно тягнув довгу вервечку барж. Чать аж підскочив од радості, кинувся до причалу, хотів найняти невеличкого човника, але при березі погойдувались тільки великі, транспортні човни... Хлопець стояв і сумно дивився в далечінь, на хвилі.

Буксир із баржами новолі розчинявся в тумані, у смугах дощу....

МАТИ Й ДОНЬКА

Завми́раючи від хвилювання, Мієн зупинилася над річкою. Глянула на приишклу між гіллям зеленого гаю халупу під прогнутою стріхою і, скрадаючись, підступила до верби, схиленої над водою. Ось і гілочка з маминим умовним знаком. Можна йти, ворога немає. Дівчина тихенько увійшла на подвір'я.

Мати стрепенулася, зачувши знайомий шурхіт біля плетених бамбукових дверей. Доня прийшла — хто б іще! Мати чекала на неї, очей не склепила, відколи стемніло. Вірила, що прийде.

— Хто там?

— Я, мамо.

Це ж голос її мазуночки Мієн! Мати кинулась до неї, обняла її, пригорнула до себе, притисла, немов хотіла пересвідчитись, що це не якась мана, що справді донька тут, біля неї. Вже стільки днів чекала її, потерпала, чому так довго не приходить. А потім нагрянули вороги, цілий тиждень товклися в селі. Щовечора, ледь стемніє, мати брала в одну руку ліхтар, у другу вершу й ішла до умовленого місця робити позначку на гілочці: у селі ворог. Клала для доньки у схованку згорток з вареним рисом, креветками й раками, та ще й цукерок, які купувала на базарі,— молочні, у блискучих обгортках, Мієн дуже любить їх.

Кожного разу мати хвилювалася, чи ж приходило сюди її дитятко, чи забрало їжу. А може, цього разу донечці випало йти кудись далеко. І якась інша мати в іншому селі нагодувала її, мов рідну. З нетерпінням чекала мати наступного вечора і дуже раділа, коли бачила, що згорток з харчами забрано, а натомість

покладено листа. Вона відпосила його па базу, як було домовлено заздалегідь.

Аж ось ворог нарешті забрався геть, і тепер мати ждала й виглядала...

Тримаючи доньку в обіймах, мати хотіла розказати їй про всі свої тривоги й жалі. Але промовчала... Зараз вона була невимовно щаслива, і сльози радості блищали в куточках її очей.

Вона б і найтемнішої ночі впізнала ходу своєї ма-зуночки.

— Засвітити лампу, доню?

— Не треба, мамо.

— Будеш їсти чи, може, спочатку вип'єш чаю моншап?

Що то мати! Мієн ще пробирається десь лісовими стежками, а мати вже ставить на вогонь казанок, варить чай моншап — густо-золотистий, запашний. Секрет його приготування вона успадкувала від своєї матері, а та — від своєї. Цей чай добре зціляє від лісової малярії.

— Давай,— усміхнулася Мієн на втіху матері. Недарма ж вона копала мон у садку при тьмяному світлі місяця.

Мієн задро глянула на ліжко, застелене матою. Зараз їй частенько доводиться переховуватися в замаскованій ямі. Вже й звикла до цього, ніби так і треба.

Вийшовши на подвір'я, дівчина глянула довкола і тихенько спустилася стежкою до річки — вмитися й освіжити ноги.

На березі було порожньо й тихо. Лише кілька легеньких човників, мов листочки тонкого бамбука, погойдувалися па хвилях. Край берега плавали бляшанки з-під консервів, різні покидьки — сліди кількаденного перебування ворога. Мієн здригнулася від огиди й поспішила геть. Отак запаскудити річку!

— Мамо, ті зайти пішли ще зранку чи надвечір?

Мати саме розгрібала жар у плитці, обернулася:

— Та вже сонце сідало. Я нишком пробралася на-
зирці за ними аж за село.

— Стривай! — пошепки сказала Місн.

Вона вийшла на ганок, прислухалася. Ворог мав звичку несподівано повертатися, щоб застукати зне-
нацька. Не раз уже так було. Треба бути пильний!

Вітерець віяв пахощами зеленого чаю, до болю рідни-
ми дівчнні.

З ними пов'язано стільки спогадів! На очі їй навер-
нулися сльози, коли вона побачила, що кілька гілочок
у білому цвіті валяються долі розтоптани.

— Мамо! — Місн поклала на ліжко дві гранати, піді-
йшла до матері, сіла.— Вони знову жили в нашій
хаті?

— Як і завжди. Оце ледве вигребла сміття після
них. І звідки в них стільки бруду? Вигрїбала, вимїта-
ла — спини не розігну, а до чистоти ще далеко.

Мати завмерла з віялом у руці, яким роздмухува-
ла жар. От і знову донька мусить ховатись у ямі. І це
в себе вдома! Та що вдієш — од ворога всього можна
чекати. А він же обнишпорить скрізь. Мати розхви-
лювалася, серце її палахкотіло гарячіше за вугілля в
плитці. Та їй не хотілося показувати свій страх доньці,
не хотілося засмучувати її своїми сльозами...

— Вони знову допитували тебе?

Мати кивнула. Суворі зморшки прорізали їй чоло.

Хоч мати ніколи не розповідала, Місн знала, як це
робиться. Під час минулого карального рейду вона си-
діла в своїй схованці й чула, як ворог порядкував у
них у хаті, як гримав на матір, погрожував:

— Стара відьмо! Так де твоя дочка? Клич її сюди!
Мати спокійно відповіла:

— Моя донька вчиться на швачку в місті Хюе. Про матір зовсім забула, за цілий рік ні разу не навідалася. Навіть листа не припле. Покинула мене на старість. А маленькою, було, допомагала матері, пан, певно, пам'ятають.

— Брешеш! Твоя дочка повіялась до в'єтконгів,— мабуть, партизанить або працює в них зв'язковою! Гляди, відьмо, начувайся, якщо дуриш національну армію!

Штабний Куанг грубо вилаявся, почувися лянаси, а потім загорлав: «Міє-ен! Мі-сн-ен!», ніби хотів скликати всіх міснів, тобто кампучійців. Подумати тільки: вона сидить поруч, а ворог і не здогадується про це — їй аж смішно стало. Але тільки на мить. Бо спалахнула гнівом і стиснула в руці грудку землі. До останнього подиху, до останньої краплі крові — боротись!

Згадавши це, Мієн розчервонілася, в очах засвітились рішучі вогники. Пригорнувшись до матері, вона помовчала хвилику й запитала пошенки:

— Мамо, а того листа ти передала?

— Аякже. Звичайно, передала,— пожвавішала мати.

Вона згадала, як нещодавно ввечері вийшла на вулицю з вершею в одній руці і ліхтарем у другій.

— Агов, тещо! — таки трапилась на очі штабному Куангові.— Патруль! Обшукати її, та добре, бо стара не інакше як підготовує в'єтконгів.

Мати лагідно всміхнулася:

— Дивіться, будь ласка, оце зібралась наловити крабів і креветок, продам потім на базарі, бо гроші щодня потрібні, а заробляти в мене нікому. А ви щось таке чудне говорите.

Нехай обшукують. Скільки разів пропосила в них перед носом їжу для своєї доньки! Вони знову нічого не помітили: маленького листа мати тримала у жмені.

Почувши про цю мамну пригоду, Мієн щасливо засміялась. Вона її сама точнісінько така, але скільки їй

ще треба вчитись у матері: і витримки, і розважливості.

Гордість за матір переповнила їй серце, Місн відчула себе такою щасливою, що їй аж співати захотілося. Вона поклала голову мамі на плече й тихенько завела пісню... В ній ішлося про цю ось хату та про те, що в ній діється... Місн здалося, що вона веде човен серед хвиль, як тієї ночі, коли перевозила загони Визвольної армії, і пісня полилася вільніше...

Мати сиділа мовчки, зачарована мелодією, очі її світилися ніжним сяйвом. А пісня розповідала про матір і доньку, що живуть душа в душу, про місячну ніч, настояну на запашному цвіті зеленого чаю, про цю ось ступу, що одноманітно стукотить у хаті, коли на річці Духмяній сердито завиває вітер...

Мати знову відчула себе молодою, ніби вона ще й досі пустотлива дзвінкоголоса Зуєн з довгими, чорними, лискучими косами, старанно укладеними на потилиці. На ній шовкова сукия, пофарбована відваром кореня дискореї в темно-коричневий колір. І, ледве смеркне, вони з подругами збираються на березі поспівати при місяці...

Слова пісні переносили її на багато років назад, усе пригадувалось так чітко, ніби не було ніякої відстані в часі. Ось дев'ять років війни проти французьких колонізаторів. У неї в руках весло, човник, мов бамбуковий листок, легко пливе по річці. Вона перевозить листівки, листи підпільників. І пісня її лине так само вільно, як води річки... Та якось наткнулася Зуєн на ворожу засідку. По човнику вдарили ворожі кулі. Її схопили... Обстригли довгі чорні коси...

Мати провела вسخлою рукою по косах доньки і спробувала й собі заспівати. Спершу підтягла несміло, потім дужче, і ось уже її голос переплився з доньчиним. Так серед ночі, сидячи перед гарячою плиткою, мати

й донька виливали свою душу в ніжних, зворушливих піснях рідного краю. Кожний їхній день — це боротьба. І хто знає, що чекає на них завтра.

* * *

Мієн солодко спала під материною вовняною ковдрою. Вранішні проміння пробивалося крізь шпарки в плетених дверях. Мати хотіла було збудити її: хай спускається в погріб снідати. Але спершу вирішила визирнути, чи не повернувся ворог.

І як потім кляла себе в душі, що не збудила доньку вчасно. Але ж Мієн так солодко спала! Що то значить — молодість: і їється, і спиться, тільки ж їй, бідолашній, нема ні дня, ні ночі. Мати дивилася, як донька спить, і думала, що ось ніби зовсім недавно носила її на руках, а вона вже он яка виросла. Дівка! Хай поспить. І мати пішла глянути, чи нікого немає поблизу.

— Ой лишенько! Що ж це буде?! — раптом скрикнула вона і шмигнула до хати. Ворогів таки принесло з самого ранку, Мієн не встигне сховатись у погребі. Ці невситимі п'явки розповзлися вже по всьому селу. Ось і до їхньої хати аж п'ятеро суне через садок.

Мієн ухопила гранати й кинулася до річки.

— Ві-сі! Ві-сі!¹ — загукали американці.

Вдарили автомати. Мієн шубовснула в воду, і хвилі зімкнулись у неї над головою.

На берег позбігалися солдати. Кулі градом сипонули по воді. Мати взяла граблі й заходилася мовчки згрібати сіно. А по річці бігли хвилі. Чи сховали вони її дитину, чи вже й поховали?

— Гей, стара відьмо! То твоя донька?

¹ Ві-сі — перші англійські літери слів «В'єт конг», що в'єтнамською мовою означає «в'єтнамський комуніст».

— Моя донька? Так її ж немає вдома... А я оце згрібаю сіно, коли бачу, панп біжать і стріляють. Що воно, думаю, таке?

Мати говорила спокійно, тільки очі в неї горіли. Нишком зиркнула на річку — ніде нічого.

Солдати розбрелися по берегу, не зводячи чорних дул з річки. Дадуть кілька довгих черг, перечекають — і знову. Біля того берега у воді чорніла якась цяточка. Чи не сховалась її дитина під тією купкою водоростей? Ох, Місн!

Мати відвернулася, заплющила очі. Вороги нічого не повинні запідозрити. Хоча б не помітили тієї купки! Місн, дитино моя, невже ти там сховалася? Ні, ні, вони не побачать тебе. Це тільки материнське серце здатне вгадати тебе під тією цяточкою. Рятуйся, зіронько моя, рятуйся.

Кулі густо падали біля того берега. Значить, Місн не зможе втекти. Вороги стріляли, не цілячись, а серце матері стискалось від болю.

— Ту в'єтконгівку ми вже, мабуть, прикінчили! Під таким вогнем уціліти неможливо,— сказав вояка з рубцем через усе підборіддя.

— Молодший лейтенант, переправтеся з солдатами на той берег, обшукайте все як слід.

— Господь із вами, там же можуть бути партизани!

— То пошліть солдатів,— поступився командир.

Зрештою зійшлися на тому, щоб послати стару човнярку.

— Гей, ти! — штовхнув матір молодший лейтенант, і рубець у нього на підборідді засмикався.— Жени на той берег, пошукай в'єтконгівку. Не інакше як її занесло туди те-дісь. Вбита вона чи поранена — хамай за швірку й туди сюди! Давай! — і наставив на неї дуло.— А здумаєш хитрувати, то з твоєї халупи залишиться самий попіл. Спалимо разом із твоїми сітими! Затям це собі!

Хата, нейлонові сіті — яке це має значення? Ой донечко, донечко, як же ми виплутасмося з цієї халеми?

Серце матері калатало, ніби його, як того човника, кидало хвилями. «Донечко, рідна моя!» — голосила вона подумки.

Батько Мієн поліг від ворожої кулі, ще коли починали зганяти людей в так звані «табори процвітання», а насправді концтабори. Всю свою любов відтоді мати віддавала доньці. Пестила її, як тільки могла. Тепер вона вже доросла. І мати боялася, щоб не збезчестили її вороги, щоб не впала вона в око якомусь катюзі, а тому й відрядила її до партизанського загону.

«Хоч би як важко було, ти не відступайся, донечко, не зганьби пам'яті батька, не осором своє село! І ще тобі скажу, моя рідна: для дівчини нема нічого страшнішого, як попасти ворогові в руки. Краще смерть!..

* * *

Мієн ще з берега примітила купку водоростей і, підірнувши під неї, поволі перетнула річку. Вона й сама дивувалася, що в неї не влучила жодна куля. Пригадалась ніч, коли вона плывла човном по лагуні Триріччя, де не розминешся з ворожими засідками. Вісім рейсів зробила, перевозячи бійців. Ворожі кулі збивали брижі навколо, а їй — хоч би що. Навіть втоми не відчувала. Мабуть, тому, що в селах, до яких вона прибувала, жінки зустрічали її, як рідну, і навперобій вмовляли взяти і їх з собою — з їхніми власними човнами — перевозити бійців. Тоді в Мієн вистачило снаги працювати всю ніч, а зараз в очах темніло — так знесилилась.

Навіщо пливе сюди мама?

Мієн спостерігала, як швидко, наче на крилах, наближався човник. Звідкись іздалеку долинали пісні, яких вони співали з мамою минулої ночі. Ті пісні брили на гребінцях хвиль, у подиху вітру, заплутува-

лись у мамних косах, пересипаних сивиною. Матусю рідна, ти стільки разів перемагала в сутичках з ворогом, коли ще твої коси були довгі чорні й лискучі, як зараз у Місн. Яке щастя, що Місн пішла маминим шляхом. Вона ще змалечку допомагала мамі і її товаришам. Тоді волоссячко в неї на потилиці ще стирчало, як хвостик у пташки. Вона передавала листи, попереджала про наближення ворога, переказувала вісточки від партизанів їхнім рідним, намовляла людей не йти на будівництво в Дананг. У загоні хвалили дівчину:

— Ти чи не з молоком матері всмоктала хист зв'язкової?

Тому, коли мати випроварила її в загін, командир, не вагаючись, одразу доручив їй цю роботу. І Місн працювала завзято, жваво, хоч і важко було. І ніколи товариші ще не мали приводу дорікнути їй у чомусь... А в скрутні хвилини їй завжди пригадувалися мамині слова: «Для дівчини нема нічого страшнішого, як попасти ворогові в руки. Краще смерть!..» Навіщо ж мама пливе сюди зараз?

— Дитиночко моя, Місн!

Мати підпливла до берега, вдаючи, ніби справді обшукує його, а сама нишком запитала:

— Як тобі, донечко, чи не зачепило?

— Усе гаразд, мамо. Тільки стомилась дуже. Відпочити б трохи.

У матері відлягло від серця, хоч і стало ще прикріше: чом не нагодувала донечку, чом не збудила раіо.

— Вилазь потихеньку, дитино моя, а потім біжи чимдуж. Я прикрию тебе. Вони звеліли схопити тебе і привезти до них.

Схопити її? Місн спалахнула гнівом.

— Мамо, повертайся й привези їх сюди! Чуєш?

— Привезти їх сюди? Як у тебе язик повертається казати таке? — аж скрикнула мати.

Місн висунулася з води:

— Привези їх сюди. За мене не бійся.

Голос Місн звучав так рішуче, що мати послухалась, повернула човен і попливла назад.

— Ві-сі! Ві-сі! Де ві-сі? — загаласували вороги.

Мати відповіла:

— Я обдивилась геть усе, ані кущика не проминула, але нікого не знайшла.

— Що? — вирячився молодший лейтенант. — Солдати обшукали весь цей берег — і теж нічого. Тут немає, там немає, то де ж вона, по-твоєму? На небо втекла, чи що?

— Коли пан офіцер не вірять мені, то давайте я перевезу вас на той берег. Може, в мене й справді очі недобачають...

Хоч як лаялись вороги, хоч як турляли стару, били й погрожували пістолетами — нічого не домоглися. Мусили сідати в човен двоє американців і троє маріонеток.

Ось вони вже й посеред річки. Вранішнє проміння пронизувало чисту воду до самих глибин... Крутонутти б веслом, щоб човен перекинувся і ці бандюги пішли на дно. Але на березі їх іще багато, озброєних до зубів, а по той бік річки причаїлась у воді її донечка. Якщо солдати допливуть до того берега, решті буде ясно, що мати збрехала. А може, вони не побачать нічого. Може, вдасться так поставити човен, щоб прикрити ним Місн...

Ледве солдати повистрибували на берег, мати розвернула човен, ніби шукаючи, де б причалити.

А серце мало не вискочить...

Кожен крок її дитини — то частина її життя. Якщо доньки не стане, то і її життя не потрібне. Вона зуміє поквитатися з цими катюгами.

Щойно мати отак собі подумала, як сталося неймовірне — пролунав гучний вибух гранати! Солдати

злякано заверещали. Усе заволокло димом. На тому боці з несподіванки навіть не стрільнули ні разу.

Крізь дим мати тільки й розгледіла, як темна постать майнула в зелену стіну кукурудзи, що вже викидала волоті.

А сонце витанцьовувало на хвилях чудернацький танець і висвітлювало на березі червоні калюжі.

* * *

Через три дні Мієн знову прийшла додому,— адже тоді не вдалося виконати завдання. Побачивши шрами й синці на маминому обличчі, запитала з боєм:

— Катували?

Мати всміхнулася і відповіла:

— Авжеж, катували. Така в них робота. А ти, донечко, знай свою.

Мієн пригорнулася до матері, в очах у неї блиснули сльози:

— Яка ти в мене хороша! А за вибиті тобі зуби ми ще відплатимо ворогам сповна. Я, коли виженемо їх, усе життя буду з тобою, доглядатиму тебе. І ми більше ніколи, ніколи не розлучатимемось.

Мієн голубила, втішала матір. А в тої серце аж співало, що має таку доньку.

— Дитино моя! Малесенька моя! Яка ж ти в мене хороbra!

ЗА КИАВІСТОМ

Я геть вичовгав підошви своїх черевників на розпеченому прибережному піску, перемішаному з гільзами, патронами та осколками. Від задухи в горлі зовсім пересохло.

На березі валялися подерті нейлонові сіті, буї, кулетні стрічки з клеймом «Made in USA», шматки плямистих мундирів. Таких самих у жовтих розводах мундирів морської піхоти, в який був одягнений і я.

Мабуть, не одна сотня наших солдатів наклала тут головою. У мене аж мороз поза шкірою пішов, хоч уже починалося літо і вітер, що дув з Лаосу, просто обпалював. Води не було, солдати ремствували.

— Командире, ми вже мов спечена у солі птиця¹.

Я грізно блимнув на них очима, але на душі в мене було тривожно. Наша частина відійшла кілометрів на десять за Кіавієт. Звідси видно бетонову пристань порту, який раніше називали «американським», а тепер над ним майорів прапор Визвольної армії. На білому піску чорніли підбиті американські танки — знайшли те, що шукали. Їх було щось із сто двадцять. А коли ще тільки починався наступ па Кіавієт, капітан Шанг, мій безпосередній командир, одержавши наказ стискати кільце навколо Кіавієта кількома заходами, — за планами операцій «Божа хвиля 36», «Божа хвиля 18», «Гірський вогонь», «Грім авангарду» і, зрештою, «Дві шовкові стрічки», — сказав панові Нго Куанг Тьонгу:

— Та я візьму Кіавієт лише з однією ротою піхоти й одним танком!

Але вже наступного дня ми не тільки не оточили Кіавієт, а й самі потрапили в оточення. Визвольна армія міцно закріпилася біля мосту Гобаи і перетнула шлях підкріпленню, яке йшло нам на допомогу. Потім промайнула чутка, що вона захопила й міст Чионгбан. Та армія була така могутня, як легендарний Чионг Фі, і гнала наші війська, не даючи їм опам'ятатися.

Капітан Шанг панічно просив підкріплення. Нам послали кілька танків, потім ще й ще, і тоді пан Нго Куанг Тьонг наказав:

— Вирівнюйте фронт! Пробирайтесь через піски! Хто не йтиме вперед, розстрілюйте на місці! Передусім пристрельте командира бронетанкової роти! — ре-

¹ Спечена у солі птиця — національна в'єтнамська страва.

петував він.— Який з нього командир! З самого ранку я тільки те й роблю, що витираю слину його воякам!

Не знаю як, але ці слова докотилися до моїх солдатів, і вони, не кричачись, передали їх один одному. Перестали стріляти. Лежали в окопах уздовж лінії фронту й чекали часу відновлення миру¹, приязно перегукуючись із солдатами Визвольної Армії. Наказ пана Нго Куанг Тьїонга чи й навіть самого президента Тхієу для них уже нічого не важив. Навіщо тепер вирівнювати фронт, навіщо атакувати? Наші танки спробували просунути вперед, та застряли в піску, лише кільком пощастило повернути назад і пірнути в бомбові вирви. Визвольна армія відкрила такий вогонь, що наші солдати цілісінький день просиділи під танками, ховаючись від куль і снарядів, задихаючись від нестерпної спеки. Навколо нас Визвольна армія зосередила зброю всіх калібрів, неначе на параді. Ми опинилися в пастці, навіть поворухнутись боялися. Безупинно стріляли танки, базуки Б-40, автомати й гвинтівки. Найбільше дошкуляли базуки. Від кожного їхнього пострілу гинуло тридцять-сорок наших солдатів. Наближався час припинення вогню. Але наша зброя теж не вмовкала, здавалося, ми прагнули заглушити гіркоту своєї поразки. Та все одно наші відступали.

Ми з острахом чекали наказу припинити вогонь, боялися, що прапор Визвольної армії буде піднято першим. Усі нетерпляче поглядали на годинники.

Над білими пісками котилося вогненно-червоне ранкове сонце. Подекуди зеленіли кущі соромливі з дрібним листям, китицями й м'якими чашоподібними плодами, які запахом своїм пагадували варений рис неп. Удалині виднілося село з поваленою бамбуковою

¹ У Парижі 27 січня 1973 р. підписано чотиристоронню угоду про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі.

огорожею, що потопала в бананових садках. Край села стояла якась жінка з купкою дітлахів... У моїй пам'яті зринула рідна домівка, якої я вже давно не бачив... Я з трепетом рахував останні секунди... Тік-так, тік-так...

— Годі, кінчай стріляти! Мир! — вигукнув хтось із моїх солдатів.

— Скільки ще хвилин? — запитав інший.

— Чотири.

— Ви вже раз казали, що чотири, а зараз знову чотири?

Нам нетерпеливилось.

Нарешті!.. Угору злетіли червоно-сині прапори із зіркою посередні... Один, два, три, аж чотири прапори! Мої солдати застрибали, мов діти, й радісно закричали. Хтось у мене за спиною встромив автомат у пісок, здійняв до неба руки й щосили вигукнув:

— Матінко рідна! Я живий!

А, це той, що не раз розповідав про стареньку матір, яка тяглася з останнього, щоб виростити його. Мимоволі мені пригадалися рядки з його щоденника:

«Матусю рідна, я почуваю себе, як слимак під каблуком чи мошка між стуленими долонями злої долі... Січе дощ, валить з ніг вітер — чи буде колись усьому цьому край, матусю?»

Нічого дивного, що в перші хвилини миру він насамперед згадав про свою матір.

Я теж мріяв про цей день, ще коли мене забирали в солдати, не давши закінчити навчання й одержати диплом. Моя мати завмерла тоді на порозі, вчепившись руками мені в сорочку. З очей у неї нестримно лилися сльози... Чому я не втік тоді? Скільки разів за час цього осоружного солдатського життя я червонів від сорому, каюся нишком і картав себе за те, що мовчки корився командирам і не зміг утекти. Проте якби мене ввіймали, було б іще гірше!

Я почувався, наче пташка в клітці, слабенька, по-неволена пташка. Боявся, що кинуть до в'язниці і мене, і мою родину, тому ні на що не зважився...

Нараз я почув таке, у що не міг повірити: в могутньому хорі вигуків чітко пролунало:

— Хай живе мир! Хай живе мир!

— Ура братам з Визвольної армії!

Цікаво, чи то кричав хтось один, а чи багато солдатів? Слова ті вирували пестримно, наче вода, що прорвала греблю.

Я знав, мої солдати крадькома гомоніли про те, що цей мир став можливим тільки завдяки бійцям Визвольної армії. Але я не міг припустити, що наші солдати вигукуватимуть такі слова. Я подався туди, звідки долинали ці вигуки. По обидва боки фронту солдати повстромляли зброю в пісок і радісно обіймалися. Наші танкісти прогулювалися разом з бійцями Визвольної армії або сиділи з ними між дюн. Обличчя і в тих, і в тих були веселі, схвильовані, мовби вони після тривалої розлуки зустріли рідних братів. Тільки тепер я зрозумів своїх солдатів, захоплений торжеством національної злагоди.

— Пане молодший лейтенант!

Я озирнувся. До мене прямував капітан Шапг.

— Що це ви порозпускали своїх підлеглих? Хочете без погонів лишитися?

Капітан наклав стягнення: мої сердешні солдати мусили майже цілий день марширувати під пекучим сонцем, високо тримаючи зброю на здійнятих угору руках.

Ми дістали завдання охороняти свій жовтий прапор і демаркаційну лінію. До цієї події готувалися вже кілька місяців. Але тільки сьогодні я мав можливість порівняти прапори обох сторін. Я наблизився до рову

і, намагаючись прибрати якнайповажнішого вигляду, запитав бійця протилежної сторони:

— Чому ваші прапори стоять далеко один від одного?

— Вони стоять так, як треба,— чітко відповів той.— Перший прапор — це прапор нашого авангарду, а далі — прапори інших частин.

Що це означає? Невже вони підтягуватимуть сюди свої війська? Уночі ми безперервно пускали над демаркаційною лінією освітлювальні ракети. Більшість наших солдатів взагалі не спали. Дехто до ранку дудлив горілку. Адже ми сподівалися, що найближчим часом повернемося до матерів, дружин, дітей. Петерпляче лічили кожен день, кожну хвилину!

Ні другого дня, ні ще через день протилежна сторона не збільшила своїх військ. Її прапори так само здіймалися на певній відстані один від одного па верхівках дерев і вершинах дюн. Вони гордовито майорили, мовби дражнили нас.

— Послати туди танк з нашим прапором! — наказав капітан Шанг.

Танк з жовтим смугастим прапором лівно поповз по піску, витолочуючи блідо-лілові щойно розквітлі квіти.

— Стій!

З окопу вистромилася голова в крислатому капелюсі. Вмить у танк націлилася базука. Така швидка реакція бійців Визвольної армії була цілковитою несподіванкою для нас. Я подивився на капітана Шанга. Він зблід. «Кпните це, капітане, так жартувати з в'єтконгівцями не можна! — звернувся я до нього подумки.— Бійці в крислатих капелюхах міцно тримають у руках зброю і свій прапор, отже, наш жовтий з трьома смугами мусить відступити».

Танк ревів і здригався всім корпусом... А той рішучий боєць Визвольної армії з базукою і червоно-синім

прапором вистрибнув на танк і став біля люка водія, мов командуючий нашими танковими військами. Танк мусив відступити. Тільки коли він опинився на наших позиціях, боєць у крилатому капелюсі сплигнув на землю й устроїв свій прапор на вершечку дюни майже біля самісінького танка. Так скінчилася спроба просунути нашу заставу на кілька десятків тхоків уперед.

Капітан Шанг тупцював на місці, люто вимахуючи кольтом. А по той бік уздовж окопів вишикувалися бійці Визвольної армії — свідки інциденту. Капітан, ушіймавши облизня, круто вилаявся і подався на позиції.

А що було робити? Ми хотіли погратися з вогнем, а нам завернули голоблі, вчасно захопивши за руку.

Щоб змити ганьбу, підтримати свій авторитет, капітан Шанг звелів підкласти нишком міни під шафраново-жовтими прапорами. Віп розраховував, що або солдат протилежної сторони, або хтось із селян неодмінно напшовхнеться на них, бо в перші дні Тета, та ще й Тета відновлення миру, селяни з обох зон вчащатимуть одні до одних.

Я тільки головою хитав. Безодня між мною й капітаном Шангом дедалі глибшала.

Якось уночі я прогулювався серед дюн. Світив місяць. Морське плесо виблискувало сріблястими місячними плямами. Мене огортав непогамовний сум. Я уявляв себе хвилькою, що бавиться місячним промінням. Лише якусь мить вона зблискує в слеві, і відразу її поглинає невблаганна пільма.

Небо заволокли чорні хмари, стало зовсім темно. Хіба втрапиш, куди йти?

Ненароком я опинився біля демаркаційної лінії. І тут з боку наших укріплень озвався молодечий голос із сайгонською вимовою:

— Брате, я знаю, американці воювали підлим за-

собами. Зараз у нас вісімнадцять мільйонів, та у вас...

— Стривай, навіщо це: у вас, у нас? Увесь В'єтнам єдиний, і народ В'єтнаму єдиний. Нас тридцять п'ять мільйонів,— пролунало з в'єтконгівських окопів. Я мовчки зупинився й прислухався.

— Мене завжди переконували, що В'єтнамів два.

— Скільки класів ти закінчив?

— Я ходив до школи лише три роки. Кажуть, на визволеній території культура висока. А в нас не в кожного є змога вчитися.

— Послухай мене: в історії ніде не згадується про два В'єтнами. Завжди мова йде про один, що простягається від Намкуана до мису Камау.

— Ну, а якщо наш В'єтнам тепер знову стане єдиним, то зросте його міць. Ми зможемо воювати з будь-якою державою!

— Ні, навіщо ж воювати проти якоїсь держави, коли вона не втручається в наші справи, не зазіхає на нашу територію? Як виженемо американських імперіалістів, то в злагоді відбудовуватимемо свою країну, зробимо її могутньою й багатою.

— О, мені це до впадоби!

Запала мовчанка.

Та ось голос із сайгонською вимовою озвався знову.

— Щось холодно стало, брате! А я вдягнений поганенько. Чи не позичиш ти мені плаща?

— Гаразд, лови.

Через демаркаційну лінію перелетів згорток, було чути, як щось упало на землю.

Серце в мене схвильовано закалатало. Я повернувся й пішов геть. Отже, простий борець Визвольної армії добре розуміє, за що він бореться. А серед нас навіть офіцери не знали, чому їх примушували воювати. Про солдатів годі й казати. Ми наче той перепел з

підбитим крилом, що відстав від зграї і тріпоче в кущах, втрачаючи силу й надію.

Капітан Шапг не зрадив би, почувши таку розмову. Обличчя його налилося б кров'ю, як після доброї п'ятики, рубець на підборідді засмикався б, і він наказав би заборонити розмови між двома сторонами. А навіщо забороняти? Він і клуб національної злагоди створювати теж не хотів, та протилежна сторона налягалася. Капітан мусив погодитися. Тепер клуб є, але він капітанові — як бильмо на оці.

Ми назвали той клуб будинком відвертих розмов, і наші солдати ринули до нього, наче вода, що прорвала греблю.

Якось протилежна сторона запросила наших солдатів на обід. Мої хлопці не примушували довго просити себе. Після обіду гостинні господарі дали по бляшанці м'ясних консервів кожному нашому солдатові. Наступного дня тільки й чути було:

— Гей, брате з Визвольної, чи є у вас сухе молоко? Прихони з собою. А я візьму окропу й цукру, поп'ємо разом...

І сайгонський солдат прямував до клубу з термосом та пачкою цукру.

Чому б я мав перешкоджати таким радісним зустрічам? Протилежна сторона поводитися так, як велять давні в'стнамські звичаї. Наші хлопці теж намагалися бути гостинними.

Настали дні Тета. Бійці Визвольної армії привесли до клубу пиріжки бань-т'їнг, цукерки та цигарки і запросили нас разом зустрічати мирне Свято весни.

— У Визвольній армії чудове святкове частування. У них є кондитерські й тютюнові фабрики, — гомоніли поміж себе мої солдати.

Пиріжки були смачні, з клейкого рису, цукерки теж смачні, а цигарки запашисті від американських.

Капітан Шанг, роздивившись етикетку на пачці цигарок, прискіпався:

— Чому ваші цигарки називаються «Дьєнб'єнфу»? Що це за натяк? — Бачте, він побоювався, чи не іронізують в'єтконівці з сайгонської армії.

— Перемога під Дьєнб'єнфу — це перемога всього в'єтнамського народу, — відказав офіцер Визвольної армії. — Ця перемога — гордість усіх в'єтнамців і наша з вами також.

Капітан Шанг мусив узяти подарунки. Він передав їх мені. Я роздав цигарки солдатам, але спершу відірвав етикетку з написом «Дьєнб'єнфу» і сховав її до лівої нагрудної кишені. Хотілося зберегти на згадку про ці чудові дні.

— Солдати тільки те й роблять, що бігають до клубу, — злився капітан Шанг. — Не давайте їм стільки волі. А ще ота яма, — кивнув він на вирву від бомби біля застави, що наповнилася водою. — І наші, і їхні солдати мшються там. Якщо так і далі триватиме, то наші всі порозбігаються. Я, здається, наказував зробити огорожу!

— Я вже звертався з цього приводу до командування Визвольної армії, але воно не погоджується на це. Біля нашої застави немає прісної води, і, як на лихо, та яма стоїть на самісінькій демаркаційній лінії.

— Відгородіть нашу половину.

— Навіщо, пане капітан? Хоч і відгородимо, однаково зустрічей не уникнути...

Після цієї розмови про спільне джерело води я почав думати про спільну вітчизну.

Хто намагається розділити нас? Навіщо?

Побачивши, що роздратований капітан Шанг люто скривився, я не наважився вимовити вголос останні слова. В нього не раз так раптово змінювався настрій.

Якось на заставу прибув ансамбль Визвольної армії. Спочатку капітан Шанг за наказом старшого командира спробував зірвати його виступ. Між низками колючого дроту через кожну сотню метрів він виставив солдатів з автоматами. За його наказом ми навели в той бік самохідні й танкові гармати. А щоб посилити напруження, підірвали шість мін. Протилежна сторона теж спрямувала на нас базуки, а потім — хто б міг подумати! — рупор гучномовця. І полилися чарівні пісні.

Наших солдатів ніби хтось вжурив з окопів та бліндажів, усі виспали на поверхню й посідали на дюнах.

Крізь огорожу з колючого дроту, біля якої стояли наші вартові з автоматами наготові, через мінні поля нестримно лунали з нашого боку бурхливі оплески й схвильовані, підбадьорливі вигуки.

Хтось із солдатів, мабуть не помітивши мене, сказав:

— Якби в мене вирости крила, перелетів би на той бік і наслухався б тих пісень на все життя.

Другого вечора бійці Визвольної армії запросили нас до клубу. Наші солдати почали ремствувати:

— Вогонь уже припинено, настав мир. Чому ж нам забороняють ходити на концерти?

Зрештою капітан Шанг мусив погодитися, навіть вирішив і сам піти до клубу. (Правда, часом глухо гули мотори наших бронетранспортерів, і мені довелося пояснити протилежній стороні, що до нас прибув начальник штабу дивізії).

Увійшовши до клубу з незалежним виглядом, капітан Шанг сів, схрестивши ноги, і глянув на тацю з частуванням. Він простяг руку й почав пригощатися. Але концерт захопив і його. Склавши руки на колінах, він уважно стежив за тим, що діялося на сцені. Солдати свистіли, виявляючи в такий спосіб свій захват,

плескали в долоні й вигукували: «Біс! Біс!» Були й такі, що поприносили із своїх бліндажів музичні інструменти й почали акомпанувати співакам.

А я геть розгубився.

Один молодий солдат капітана Шанга був невідстрижений, з-під розстебнутої сорочки видніли татуйовані на грудях звірі, низка патронів та гудзиків — якесь химерне намисто. Біля нього сидів літній боець, артист ансамблю, в зеленій охайній уніформі.

— Мій батько за віком такий, як ви,— озвався до нього невідстрижений солдат.

— Як ся мають твої батько й мати?¹

— Дякую, добре.

— Тобі не здається, що ти надто вже вирядився? — спитав артист.

— Це, дядку, першокласний сайгонський шик.

— Боюся, що твої батько з матір'ю не зраділи б, побачивши тебе такого...

Сайгонський солдат зніжковів і відразу ж пішов геть. Невдовзі він повернувся причесаний, у застебнутій сорочці і без чудернацького намиста...

Капітан Шанг, помітивши це, шаленів. А мої солдати казали, що такі зустрічі корисні й приємні обом сторонам.

Серед жовтих пісків перед будинком клубу здіймалася біла, наче з морської солі, дюна. Біля неї росли колючі «кістки дракона», тобто кактуси. Несподівано вони зацвіли дрібними, як намистинки, квітками.

«Що доброго дасть нам наше перебування тут?» — запитував я себе, прислухаючись до розмови мого приятеля з літнім бійцем Визвольної армії, який саме заварював чай у коричневому чайнику.

— Як ви гадаєте, мир надового?

¹ За традицією в'єтнамці насамперед запитують у співрозмовника про здоров'я його батьків.

— Це залежить од пас,— відповів той і додав, що тимчасовий революційний уряд прагне національної злагоди.

П'ятеро сайгонських солдатів ловили кожне його слово. Мене вони не бачили. Обличчя в'єтконівця було добре й щире. А який він у бою? Мабуть, уміє воювати!

— Чи є хто серед вас із Шадека? Хочеться порозмовляти із земляком,— запитав той.

Я сторопів. Здавалося, він знає, звідки родом кожен із пас. Але ні, придивившись до нього, я зрозумів, що це випадковий збіг обставин. Я озвався до нього. І сам не знаю чому — чи відчувши повагу до нього, чи через його вік,— я раптом назвав його дядьком:

— Я із Шадека, дядьку, звать мене Вінь.

— А де саме ти жив? — зрадів той.

— На краю Танкханьтаю.

— Я теж колись жив там. А хто твої батько й мати? Я сказав.

— А-а-а, знаю, знаю. Твій батько, ще як був юнаком, добре грав у футбол.

— Справді, дядьку,— зрадів я і розгубився.

Отже, цей солдат Визвольної армії був таки з мого краю. Я розхвилювався, бо разом з ним подумки побував і на Мионгдієу з сиповатою прозорою водою, і на мосту Танкханьтай, де завжди віє вітер, і на сільському ринку, і на футбольному полі. Потім ми пригадали старовинний храм і його літнього доглядача, якому вже років та років, а він ще й досі чепуриться, наче парубок... Босць із Визвольної армії довго розпитував мене про спільних знайомих, про моїх батьків, про мене...

Батько й мати мої заробляли чесною працею: ткали шовк. Але їх не раз заарештовували й кидали до в'язниці. А мене закрутив вир війни, і я віддався на волю стихії. Не так слід було жити, не так...

— Настав мир, а я їй досі не вірю, що зостався живий... Я, дядьку, так розчарувався в житті!

Не знаю, як у мене вихопилося те нарікання. У наших солдатів слова «розчарувався в житті» не сходили з вуст. Але навіщо було знати про те бійцеві з Визвольної армії, навіщо йому було знати, що ми кожного дня, навіть сьогодні, жлуктили клятву горілку, щоб забути про те розчарування? Навіщо йому було знати про рубець у мене під лопаткою, про те, що я мало не загинув ні за понох тютюну.

Оте «розчарування в житті» було таке болісне, що мені стало дуже прикро, й на очі набігли сльози.

— Молодший лейтенанте Віль, обережно. Онде з'явився лейтенант з підрозділу психологічних методів ведення війни,— тихенько попередив мене хтось.

Справді, до капітана Шанга підійшов офіцер з підрозділу психометодів війни. У нашій частині його не любили, бо він завжди щось винюхував, порушував наш розпорядок і у все втручався.

Наші солдати відрекомендували його бійцеві Визвольної армії.

— Цей лейтенант родом із Ханоя, але з дитинства живе на Півдні. Ви мрієте побувати в Шадеку після об'єднання, а лейтенант хоче покрасуватися в Ханой.

— Нема чого мені там красуватися,— сухо відрубав офіцер з підрозділу психометодів.

— Дозволю собі нагадати, що Ханой і навколишні райони — це колыска в'єтнамського народу, який заснував свою державу чотири тисячі років тому,— спокійно сказав боєць Визвольної армії, мій земляк.— І вже здавна ведеться так, що кожен в'єтнамець прагне побувати в Ханой. А те, що лейтенант не бажас відвідати свої рідні місця,— справа його уподобань і сумління.

Присоромлений офіцер почервонів і пихнув американською сигарою.

Солдати засміялися, підштовхуючи мене під лікоть:
— Нокаут з першого удару! Дивина, та й годі!

— Молодший лейтенанте Вінь, скажіть, чи в'сткон-гівці вже зняли ту картину в клубі? — вже вкотре запитував капітан Шанг.

Він мав на увазі картину, на якій молода дівчина, усміхаючись, тримала на долоні голуба — птаха миру, а нижче солдати й матроси в оточенні цивільних людей з радісними, привітними обличчями.

— Згідно з вашим наказом, пане капітан, я не раз звертався з цього приводу до командування Визвольної армії. Але воно стоїть на своєму.

— Стоїть на своєму! Стоїть на своєму! — репетував капітан.

Приходячи до клубу, я завжди мілувався цією картиною, повною світла й простору. У дівчини обличчя гарне й лагідне. Її усміхнені уста нагадували мені мою Уен. Одне слово, мені завжди було приємно дивитися на цю картину. Загрубіле солдатське серце трохи м'якшало, коли в напруженому житті застави випадало кілька хвилин помріяти про кохану дівчину... Що ж у цьому поганого? Чим та картина так дошкулила капітанові?

Капітан Шанг заохочував офіцерів з підрозділу психологічних методів ведення війни вселяю порушувати злагоду. Він немовби навіть боявся картини про мир.

— Я сам поговорю з командуванням протилежної сторони, — нахвалявся він.

— Не треба, — стримував я його. — Вони не поступляться. Вони так і сказали мені: «Це картина про національну злагоду. Сайгонська сторона перешкоджає національній згоді, вона поставила огорожу, заклала міни. Якщо й слід щось прибрати, то це міни. А картину про мир навіщо ж прибирати?» Вони так і сказали: «Не знімемо! Не бачимо в цьому ніякої потреби!»

— Та ви розумієте, що ця картина підживляє бойовий дух наших військ?!

Я вийшов від нього. Сонце вже догоряло над піщаними дюнами, над бліндажами, над окопами, над прапорами. Мені здалося, що я стою перед макетом, що зображає руїни старовинного міста. Та ні, ось прапори протилежної сторони... Червоний колір переважає над яскраво-синім, а зірка... як згусток...

Я не наважився докінчити цю думку. Наші смугасті прапори, вже вицвілі, наче зів'ялі, навівали смутком. Може, тому, що на душі в мене було невесело? У промінні надвечірнього сонця жовті прапори, густо натикані на невисокі дюни, нагадували жертвні прапорці на могилах. Я аж здригнувся. Ліворуч від мене, скільки око сягало, тягнулася огорожа з колючого дроту з закладеними в ній американськими мінами і ланцюгом сайгонських солдатів-вартових. Земля була всяяна осколками міді, криці, свинцю, патронами, снарядами, гільзами, контейнерами від бомб із зигзагоподібним американським клеймом. Сайгонські солдати були тут так само непотрібні, як ці осколки. Я з сумом згадував двох своїх друзів, яких мобілізували разом зі мною до морської піхоти. Один з них, трохи грубуватий, розмовляв важко, наче молотом гупав. Після розгрому в Південному Лаосі він на ринку Камло вихопив кинджал і заходився виколовати очі на портреті президента Тхієу, примовляючи: «Це через тебе лється кров, через тебе наклали головою наші хлопці!» Другий мій друг був мрійником. І досі пам'ятаю його вірш, якого він написав на чорній від бруду стіні бліндажа, темного, мов тюремна камера, коли після ліквідації поста Контієн нас перевели на Східний фронт. Не скажу, що вірш був дуже гарний, але його склав мій друг, і я переписав його собі. Там є такі рядки:

Нас доля звела, але не з'єднала,
Розлучимось завтра, я їду в Золінь.

Так, певно, судилось: любилися мало,
Поїду, про мене ти й думати кинь.

В останній битві на піщаній косі Кіаівіста воєни обоє
загнули.

Солдати, що лишилися живі, раділи: «Парешті аме-
риканці з сателітами вимелися. Веселімося, друзі!» На-
віщо ж стромляти палиці в колесо історії? Пане Тхісу,
чому ви не бажаєте тверезо оцінити ситуацію, куди
ведете нас?

Із Півночі на заставу прибув поет. Він розповів нам
про морський порт Віетїси, поблизу якого розташува-
лася наша застава. Я слухав його і думав, що річки
Віньдінг, Куст, Тнонг, які впадають у Кіаівіет, мов
діти горнутья до матері.

А ми? Чому ми пливемо кудись у різні боки? Чому
не вливаємося в єдиний могутній потік?

Можливо, я вчинив нерозсудливо, але написав пое-
тові про це: ХАЙ ВАМ ЩАСТИТЬ.

Дао Ву

ПІСНЯ ШОН

1

Шон навідувалась часто, бувало, ще тільки вечоріє, а вона вже прошмигнула тут разів з п'ять. Зазирає в дім, переконається, що Зуї ще не повернувся, а його жінка й досі на ділянці, та й піде собі. Мовчазна, стривожена, заклопотана.

Іншим разом, зачувши в провулку дзвінкий голос Зуєвої дружини, вона квапливо поверталася назад і мовчки чекала на порозі. Подивиться, чи я вдома, але не розмовляє зі мною.

Ходила вона в чорній, вилялялій на плечах блузці в рубчик. На голові в неї завжди була скручена валиком хустка, кінці якої вільно спадали на худенькі вузькі плечі. Коли вона задирала голову, хустка злегка зсувалась назад, оголюючи на лобі трохи вище скроні шрам, що тягся аж до потилиці. Одне око в неї симпатично косило, брови були густі й майже зрослись на переніссі, уста пухленькі, обличчя довгасте, як плід соана, глянеш — і ахнеш, така красуня.

Я запросив її ввійти, вона сіла на порозі. Проміння призахідного сонця освітило її обличчя, і тоді стало видно, яке воно бліде. Шон поправила хустку, ховаючи під нею шрам спереду, а ззаду прикрила його густим пасмом чорного лисучого волосся.

— Відпочиваєте?

— Де там. Якщо відлежуватись, то хто ж буде орати? В кооперативі сотні мау, і ораика завершується, а в мене якихось чотири шао заливного поля під рис, та й на ті нема води!

Тут до хвіртки підійшла Зуєва дружина. Шон підбігла, вцепилася в неї обома руками:

— Твій повернеться сьогодні?

— Рано чи пізно неодмінно повернеться. Мав би позавчора вернутись, та от чи пароплав запізнюється, чи мій благовірний кудись завіявся — не знаю, що й думати.

— Вернеться, куди він дінеться. Мабуть, справи затримують. Скажи йому, хай візьме вихідний та й виоре мій клопоть! В кооперативі дають вихідний?

— Дадуть день, тільки не для відпочинку, а випробувати купленого буйвола. От на твоєму полі й випробує його та заодно й виоре.

— Якби ж то так!

Ні з ким не попрощавшись, Шон нечутно вийшла. У неї, певно, від природи була така легка хода. Коли вона спішила, то чувся тільки шурхіт широких холош. А коли йшла спокійно, розмірено, то, здавалось, ніби тіль пропливала. У такі хвилини вона була ще незбагненніша, ще загадковіша. Якось я спробував розпитати про неї у її чоловіка, він промимрив щось невиразне й замовк. Я знав, що родом вона з Намбо¹, приїхала з Хаєм на Північ понад десять років тому, жили вони між собою у злагоді, і все ж було щось таке, що затмарювало їм життя. Не раз я розпитував про неї в односельців, та вони знали не більше за мене.

— Їм так тяжко живеться, чому ж вони не вступають до кооперативу? — поцікавився я в дружини Зуя.

— Коли ще тільки організувався кооператив, вони просились, але їх не прийняли... Ще б пак, він ремісник, вона хвороблива, яка з неї в полі робота? До того ж пропадає на базарі, нужда примушує: треба ж

¹ Намбо — В'єтнам здавна поділявся на три частини: Бакбо — Північну, Чунгбо — Центральну і Намбо — Південну. Тепер такий поділ має суто географічний характер.

вигадати якийсь дощ, от і продає риб'ячий соус. А до кооперативів нижчого ступеня ремісників не приймають.

— Але ж хоч на їжу їм вистачає?

— Чотири руки працюють, а ротів лише два, та, мабуть, важкувато їм... Коли знову прийшла, значить, по-справжньому припекло!

— А дітей, що ж, у них нема?

— Нібито є син, та щось його не видно.

— Оце так! Сказати б, далеко жили, а то ж ваші будинки стоять один біля одного, двори поруч, ви ж сусіди вже років з десять, а що не зачепи — не знаю та й не знаю, ніби йдеться про якихось чужинців.

— Так вони й справді з далеких країв, із самого Намбо. Про себе не розповідають нічого, а кого ж розпитаєш? Вона зовсім не така, як тутешні, потайна якась! Позичила б моєму благовірному трохи своєї потайливості, а то він не встигне приїхати, як уже по всьому селу тільки й розмов про те, де він був та що робив!

Подружжя Зуї було цілковитою протилежністю Шон та її чоловікові. Зуєва дружина балакуча, а сам він ще більше. Зуї сердився страшенно, коли вона його перебивала й починала сама квапливо розповідати. Зуї теж родом із Намбо. Насправді його звуть Вуй — Радість, та місцеві селяни, збиті з пантелику південною вимовою, стали звати його Зуєм, так це ім'я й прикилось. Після розділу країни Зуї керував останнім рейсом при перегрупуванні військ і разом із сімнадцятьма хлопцями, що прибули з Півдня тим рейсом, попросився в це село, щоб організувати сільськогосподарську виробничу артіль. Вони працювали, не шкодуючи сил, однак ніхто з них не знав місцевих умов землеробства. Виростили кілька врожаїв, але мусили вдаватись по допомогу до кооперативу південців, розміщеного поблизу. Зрештою, впоравшись із весняним

урожаєм, члени артїлі розбрелись хто куди, а Зуї впрішив міцно осісти в цьому ж таки селі. Той день, коли артільники за святковим столом прощалися з місцевим населенням, подружжя Зуї запам'ятало назавжди — саме тоді вони й узяли шлюб. На весіллі наречена горїла, мов у лихоманці, їм кричали: «Молодий — Південь, молода — Північ», і вона боялася, що після об'єднання їй доведеться залишити рідне село, край, де виросла, і йти за чоловіком. Однак минули дні — він про це й словом не натякав. Вечорами вона йшла на кухню, ставила чайник і заварювала йому чай. Вони вступили до кооперативу, працювали завзято, і тепер у бригаді були передовиками.

Слухаючи Зуєву дружину, я відчув, що вона трохи незадоволена своїм чоловіком, і сказав:

— Нерозторопному південцю тільки й слід брати дівчину з Хайзионга, у якої руки на всі штуки.

Вона зневажливо зиркнула на мене, та в душі, видно, погодилася, що в неї й справді руки на всі штуки, і повела далі:

— Так от, коли розпустили артіль, то поділили гроші між усіма її членами. Ми збирались було пошити ковдру, протимоскітники, придбати різне начиння, термос... Але я грошики притримала й сховала. А місяць тому продала бамбуковий пліт — додалася ще певна сума, і вирішили ми разом з дядьком Нганом купити буйвола. Чоловік мій вважає, що селянинові без буйвола ніяк не можна. Був би буйвол, ми б щороку одержували рису корзин на сорок-п'ятдесят більше. Адже з буйволом, ручуся, виробіток ми мали б у кілька разів вищий і на сіпокосі, і на заготівлі корму для свиней.

Скидалось на те, що її радувало таке майбутнє, й вона аж запишалася своєю кмітливістю.

Я мовчав, а вона заклопотано окинула оком картаті, подекуди темні, подекуди світлі поля.

Сутеніло. На рудуватій річці Тхайбінь, що видніла з-за полів, мов намальована довгими мазками, ще можна було розгледіти брунатні вітрила... Вдалині сірими дугами вписався в обрій п'ятипрогінний міст Фулюнг. Лопотіло на вітрі лапате листя бананів. Хтось випалював цеглу — над піччю клубився білуватий дим. Десь товкли рис — розмірені удари товкача відлунювали далеко у вечоровій тиші.

2

Коплатий пес, що лежав посеред двору, підхопився, закрутив хвостом і помчав за хвіртку, радісним гавкотом сповіщаючи, що вернувся господар. Сміючись і розмовляючи на ходу, на подвір'я увійшов Зуй. Ми вийшли йому назустріч.

— Купив чи ні? Де буйвол? — вражено запитала його жінка.

— Ось буйвол, — і він трохи підняв угору якийсь чорний ящик, схожий на валізу.

Його дружина не знала, що то за річ, а я здогадався, хоч не зовсім зрозумів, до чого тут буйвол. Тим часом Зуй увійшов у кімнату, поклав ящик на ліжко, одразу ж відчинив його і сказав, щоб усі чули:

— Це патефон. Ясно?

— Ти мені баки не забивай. Тебе питають: купив буйвола?

— Кажу ж, не купив.

— Ось тобі й маєш! Чому? А це деренчало навіщо приволік? Ти що, з глузду з'їхав?

— Чому, кажеш, не купив? Та тому, що в гарячу пору не ходять купувати буйволів. Ціни високі, а грошей у мене, сама знаєш, мало. На доброго буйвола не вистачить, а поганий — нащо він здався?.. Ціни такі, що тільки кооператив і може купити буйвола.

— Як не купив, то давай сюди гроші.

— Чого ти так хвилюєшся? Боїшся, що комусь віддав?

Просто так Зуї, звичайно, нікому грошей не віддав, але всі вони до останнього су пішли на патефон. Не купивши буйвола, Зуї зайшов до земляка, у якого була ця машинка. Вони проговорили всю ніч про становище на Півдні — воно їм завжди найбільше боліло. Земляк обмовився, що збирається продати патефон. Зуї, не роздумуючи, взяв та й купив. А потім довідався, хто продає платівки з записами стародавніх пісень Намбо, і витратив на їх купівлю ще один день. Жінка Зуя не стрималась, як годилося б за звичаєм, вибігла з дому, тихо плачучи й приказуючи: «Боже, боже... за віщо ти мене так тяжко покарав??»

Зуї, схилившись над ліжком, носовичком витирав патефон. Дерматин на всіх кутах обдерся, заводна ручка поіржавіла. Напис «Колумбія» ще можна було прочитати. Зуї відкрив коробочку з голками — там їх торохтіло ще багатенько. Заходився перебирати платівки з рідними наспівами Півдня, меланхолійними й сумними, сповненими мрії і сподівань... На нас він не звертав уваги. Увійшла Шон, але він навіть не привітався до неї, не проявив гостинності, як звичайно.

— Гнівається жіночка! Ще б пак, зараз треба дбати про те, як виробіток підвищити, а не купувати подібні речі.

— А я й думав, як його підвищити, коли купував, — повагом відповів Зуї. — Увечері прийдеш, послухаш пісні рідного краю — мов сили й завзяття наберешся, душа звеселиться і схочеться, щоб скоріше настав день об'єднання! Отак мені здавалося спершу, а вже коли піс додому, тоді дійшло, яку дурницю зробив! Так-то, друже.

Він замовк, дивлячись на мене, і я сказав, аби не мовчати:

— Отож-бо й с: слухайся жіпочки, бо потім сам не радий будеш.

Він обережно завів патефон, змінив голку і опустив її на платівку. Який він зараз був незграбний — ніби учень курсів ліквідації неписьменності, що вперше взяв у руки перо. Пролунала мрійлива мелодія вонгко...¹

Шон сіла в кутку на віник, обхопивши коліна руками. За її широкими чорними холошами сховались і ноги, і чорна кофтина, і навіть згорнута валиком хустка.

Очі її спалахнули дивним блиском, губи побіліли, кожне слово пісні, здавалось, виїмало її душу.

Її чоловік Хай теж прийшов, ніхто й не чув коли. Він примостився на ліжку, поклавши голову на дерев'яне бильце.

Замовкло вонгко, Зуї поставив платівку з народною піснею.

Надворі вже зовсім стемніло. Село затихло, члени кооперативу, мабуть, пішли на збори. А пісня мовби вливалась у самісіньке серце:

Доц іде — і я промокла вся,
Щоб зігрітись — розведу багаття.

Раптом Шон повільно підвелася, втупившись поперед себе нестямним поглядом. Хай теж підвівся, розгублено дивлячись на дружину. А вона простягнула руки й повільно опустила їх, губи її тремтіли. Ступила крок, другий, третій, поки опинилась біля патефона, ніби він притягував її магнітом.

Напій куці, дерева й трави,
Світ вологою зроси...

Шон сіла, обхопила обіруч патефон і притиснула його до грудей. Пісня змовкла. Всі кинулися рознімати

¹ Вонгко — в'єтнамська меланхолійна мелодія.

руки Шон. Тіло її обм'якло. З очей покотились рясні сльози, зрошуючи довгі пасма волосся, які вздовж і виперек обліпили її довгасте, як плід соана, обличчя. Рубець оголився. На скронях сіпалися жилки. Нижню губу вона міцно закусила...

Минула хвилина, Шон сиділа, притулившись спиною до палі, груди її високо здіймались — дихала вона так важко, ніби щойно втекла від якоїсь небезпеки.

Я зняв платівку і при тьмяному світлі гасової лампи ледве розібрав напівзітертий напис дрібними літерами: «Співає Шон».

Більш як десять років прожила Шон у нашому селі, а тільки цієї ночі ми дізналися про її долю.

3

Шон була родом із Гоконгу. Змалечку лишилася без батька, виховувала її мати. Коли Шон виросла, то разом з матір'ю стала ходити на заробітки. Вони вступили в артіль садильниць розсади і наймалися де прийдеться. Мати Шон співала найкраще за всіх у районі, а сама Шон — найкраще за всіх у цілій провінції Гоконг.

Як раніше розвівалась нитяна китиця на верхівці материного носа — палиці для садіння розсади, — так і доччин пок, відколи вона вступила до артілі, завжди прикрашала китиця із ниток п'яти кольорів. А хто не знає, що китицю на нос прикріплюють найкращій садильниці і співунці.

Якось юна Шон висаджувала розсаду в одного багатія з сусіднього села. А в нього саме був гість із Сайгона, приїхав розважитись, цікаво йому було подивитись на село в гарячу пору. Почувши, як співає Шон, міський гість пакинув на неї оком, заходився довідуватись, хто вона та звідки, і поклав собі будь-що оволодіти нею.

Коли Шон скінчила роботу й повернулася до свого села, услід за нею прикотив автомобіль. Той самий міський панок привіз їй офіційного листа з запрошенням записатись на платівку. Він же й одвіз її в Сайгон. Там, у будинку звукозапису, вибравши хвилину, він повів дівчину в якусь кімнату на горішньому поверсі і, замкнувши двері, згвалтував її. Після цього велів не повертатись додому і взяв до себе в наложниці.

Шон було тоді вісімнадцять років.

Платівки з записом пісень у виконавці Шон мали великий успіх, до панка потекли гроші, й він збудував собі ще один цегляний будинок. А Шон жилося щодень важче. Старша дружина її «чоловіка» була по-ровлива й жорстока. Вона день при дні гризла дівчину як свого найненависнішого ворога. Особливо відтоді, як Шон завагітніла. У старшої дружини дітей не було, і вона, боячись, що все майно успадкує дитина іншої, скаженіла дедалі дужче, ставала все жорстокішою. Якось, незадовго до того, як дитина мала з'явитись на світ, старша вхопила велику плювальницю, кинула нею в Шон і розкраяла їй голову, а потім біла доти, доки в неї не почалися передчасні пологи. Народився хлопчик. Його треба було дев'ять місяців годувати материнським молоком, але старша не допустила цього, відібрала дитину, а з Шон знущалась так лото, що та не витримала і, не тямлячи себе, втекла, кинувши свою кровиночку.

Куди їй було подітись? У Сайгоні вона нікого не знала, до рідного села повертатись не сміла, та й той міський пройдишвіт знайшов би її там і примусив би вернутись. І все одно вона, сама не знаючи чому, сіла на пароплав, що йшов у її рідні краї. Пізнього вечора в селищі кілометрів за десять від свого села Шон зустріла Хая. Вони впізнали одне одного. Хай був столаром, вів мандрівне життя, часто заходив і в їхнє

село виготовляти на замовлення селян різні вироби з дерева і завжди зупинявся в хаті Шон. Вислухавши її сумну історію, Хай запропонував тимчасово оселитися в нього, допоміг їй обжитись. Та після пологів сили Шон танули, ліків не було, працювати вона не могла, виходило, що єдина її опора в житті — це Хай. Стосунки у них були товариські. Хай і думати не на-смілювався про одруження з Шон. Родом він із Хай-зионга, сімнадцятирічним хлопцем найнявся кулі на каучукову плантацію. Але життя кулі неймовірно важке, він утік звідти і став жити з ремесла столяра. Заробив мало, от і не міг завести сім'ю.

Минуло кілька місяців, і Шон почула, що той про-йдисвіт із студії грамзапису вже розвідав, де вона переховується. Вона плакала безперестану, Хай теж хвилювався, не міг ні їсти, ні спати. Насувалась біда. Але почалася Серпнева революція, і, скориставшись пею, Хай зібрав свої пожитки та й повернувся додому, на Північ, узявши з собою її Шон. Тут вони вже одру-жилися.

На батьківщині Хай теж заробляв ремеслом сто-ляра.

Оселились вони біля базару, і Шон дещо вторгову-вала на риб'ячому соусі. Так вони й жили — чи ситі, чи голодні, зате у злагоді. Після земельної реформи їм дали чотири шао рисового поли, тепер вони відчули більшу впевненість у завтрашньому дні. Та поступово базар перестав давати прибуток, Хай ослаб, часто хво-рив, стало важко зводити кінці з кінцями, а тут ще й уєя вода йшла на поля кооперативу. Попросились і вони в кооператив, та їх не прийняли — от і чухай, де не свербить. Шон стала ще мовчазніша. Хоч би як її намагались розвеселити — нікому це не вдавалося, ніщо її не радувало. З самого першого дня на Півночі вона уникала розмов про своє минуле, щоб не ятрити

душу гіркими спогадами. А в роки боротьби проти французів, опинившись на тимчасово окупованій території, вона жила в постійному страху знову потрапити на совині очі того всюдисущого пройдисвіта, їй здавалося, що ті очі вистежують її щодня. Мало-помалу мовчання ввійшло у неї в звичку, і Шон зажила слави химерної людини. Хасві було шкода її. Він бачив, як їй тяжко стає від нагадувань про минуле, тому теж нікому нічого не розповідав. Часто, сидячи на самоті, Шон намагалася уявити свого сина — ту малесеньку червону людинку, котра ледве встигла сповістити криком про свою появу на світ, як її розлучили з матір'ю. А після того в Шон не було дітей, хоч уже понад десять років вона одружена з Хасм. Рік тому до неї дійшла чутка про те, що її син навчається в військовій Зісмівській школі. Не повірила; не хотіла вірити: хіба можна, щоб її дитина опинилась серед тих покидьків? Та коли вже вона, здавалося, переконала себе, що це неправда, серце її раптом обірвалось: народила-то сина вона, але ж виховувала інша! Іноді Шон бачила уві сні, як син, незграбно тягнучи на плечі американського автомата, вривається слідом за Нго Дінь Зісмом в села й хутори Гоконгу, спалює хати, вбиває людей... Вона здригалася всім тілом і прокидалася — і більше не могла заснути.

4

Був погідний, осінній вечір. Сутеніло. По вулицях густо снували люди. Удень арки на околиці були майже непомітні під щербатим листям, а тепер, коли на них запалили ліхтарі, виділялися святковим убранням. Та найкращий вигляд мав дінь, прикрашений з чотирьох боків прапорами, обвішаний гаслами. В одній його кімнаті навіть влаштували велику сцену з декораціями й завісою. Ще й не стемніло, а по всьому днію

засвітили темно-зелені газові лампи. У всьому відчувався святковий настрій.

А Шон тим часом, ні на кого не звертаючи уваги, простелила мату й сіла на своєму звичайному місці на веранді. Хай лежав у кімнаті, примостивши голову на бильце ліжка, і вищипував бороду. Воно й вищипувати особливо не було чого, а він все-таки вищипував. Почував він себе сьогодні добре, увечері випив трохи вина — зовсім трішечки, але воно розігнало кров, звеселило. Йому хотілося порозмовляти з дружиною, сказати їй щось гарне, так вона ж не розуміла цього, сиділа сидьма на своїй веранді.

Підперши підборіддя рукою, Шон задумано втупилась у простір. За багато років Шон видався єдиний вечір, що їй не треба було варити їсти. Чоловік відмовчувався, а вона що мала робити? Сьогодні вона вперше покуштувала артільної їжі — була на бенкеті з тієї нагоди, що кооператив перевели у вищий ступінь. З самого ранку вони з чоловіком нарівні з усіма брали участь у загальних зборах і в святі, що відбулось після зборів,— адже сьогодні їх прийняли до кооперативу.

Після спеціальної підготовки кооператив офіційно оголошено кооперативом вищого ступеня. Тепер кооператори одержуватимуть рпс не за те, хто який пай вніс при вступі в кооператив, а тільки за працю. Правління об'єднало всіх ковалів, столярів, теслярів у промислову бригаду, ухвалило рішення збудувати піч, щоб випалювати фосфат для потреб господарства.

За якихось два-три дні сталися величезні зміни і в її сім'ї, і в усьому селі. Вона сиділа й думала про це, довго думала, і їй здавалося, що все це сон.

Прибігла жінка Зуя й заторохтіла:

— Ти чула, Хая вже прийняли в промислову бригаду, а не знаєш, чи правління не збирається утворити бригаду виховательок для дитячих ясел?

— Буде й це. Мені сам голова казав.

— Значить, десять балів¹ і, скажемо, сім — це в день у нас із чоловіком буде сімнадцять балів. Якщо так підуть справи й ми не підведемо, то це зовсім непогано для нашої сім'ї, одержимо рису після жнив-ого-го стільки...

— Як по правді, я й сама про це думала, але якось ніби не була готова до такої роботи. Але ж знасш, здоров'я в мене нікудишнє, чи ж мені змагатися в полі з іншими? Зароблю два-три бали за цілий день, та й усе. А от вихователькою я б упоралась. Їм же видаватимуть рис?

— Та що там упоралась! Ти хоч і душу дітям віддай, все одно люди скажуть, що рідної матері не заміниш!

У діні забили барабани, серце Зуєвої дружини тьохнуло, і вона потягла Шон за руку:

— Ходімо, вже, мабуть, усі місця позаймали, так що нам і видно нічого не буде. Сьогодні виступає художній колектив Фіонглам? Що вони покажуть?

— Їх досі немає. Поки що виступатиме наша молодь.

...Того вечора знову й знову повторювались хтозна-скільки разів бачені номери з репертуару місцевого колективу художньої самодіяльності. Але дивна річ, ніхто з глядачів не ремствував. Що ж до Шон, то для неї всі номери були нові. Вона ще жодного разу не була на концерті. Вистава «Річка розподілу» схвилювала її до сліз, а сценка в жанрі традиційної опери тео з «соло на горщиках», у якій висміювався чоловік, що звик давати жінці стусанів, роземішила її. Навіть Зуї вискочив на сцену і — хто б подумав! — зворушливо проспівав вонгко. Шон не могла не згадати той

¹ У в'єтнамських кооперативах облік праці кооператорів ведуть у балах.

вечір, коли, вислухавши повість її життя, він стукнув кулаком по лаві і процідив крізь зуби: «Діждатися б об'єднання — о як я мрію про це! — я поїхав би з вами, розшукав би того паскуду і примусив би повернути вам сина...»

Було ще рано, а програма наближалася до кінця надто швидко. Коли весь репертуар вичерпався, нікому не хотілося розходитись по домівках. Такий гарний вечір! Отож Зуї мовчки підхопився, помчав додому й приніс патефон з платівками.

Вистрибнувши на сцену, він узяв одну платівку, перевернув її на один, потім на другий бік, нахилився вперед, простяг обидві руки до людей і сказав проникливим голосом:

— Дорогі товариші, гарна пісня схвилює навіть небо. А чи знаєте ви, хто її виконує? Не хто інший, як Шон, котра сидить серед вас! Любі друзі! Давайте попросимо Шон вийти на сцену і під платівку заспівати нам. Просимо, Шон, ходи сюди!..

Увесь день завирував. Люди кричали, аплодували, шукали Шон очима. Треба ж таке — понад десять років жила з ними в одному селі, похмура, відлюдкувата, і раптом виявляється — вона вміє співати! Всіх присутніх вразило те, що на платівці записана пісня у її виконанні. А Зуї так само стояв на сцені, розкинувши руки, щось говорив, однак його ніхто не слухав. Гамір здійнявся, як на базарі. Зніяковілий Хай сидів поруч Шон і не знав, як бути. Зусва дружина штовхала Шон під бік, щоб та встала. Коли гамір трохи улігся, Шон підвелась, вийшла на сцену й зупинилась біля патефона. Платівка закрутилася. Глядачі затамували дух. Ось голку опущено на диск:

Дощ іде — і я промокла вся.
Щоб зігрітись — розведу багаття.
Дощик — радість травам і лісам,
А моє навіть мочить плаття?

Патефон хрипів і шипів, проте ніхто, здавалось, не помічав цього, вслухаючись у переливи високого голосу, чистого, ніби вода в джерелі. Як тільки пісня замовкла, в діні розлігся грім оплесків. Люди кричали, просили, щоб Шон сама заспівала, без патефона.

На чолі в Шон дрібним бісером виступив піт, вона стягла з голови хустку, втерлась, очі її схвильовано блищали. Схиливши голову, вона заспівала пісню садильниць рисової розсади з Гоконгу, у яких наночі красується китиця з барвистих ниток.

Скінчивши пісню, Шон зрозуміла, що голос у неї вже не такий, як колись, і все ж він досі гарний, сильний, щирий!

Дорогою люди обступили її і навперебії засипали запитаннями. Прийшовши додому, вона відчула втому, але на душі було легко.

Погляд Шон упав на коромисло, з яким вона ходила на базар, і вона раптом подумала: «Нащо мені там стовбичити щодня?» Сьогодні вона дізналася багато нового, і хоч не могла одразу всього збагнути, завтрашній день уперше не тривожив її.

Вона глянула на небо. Мерехтіли зірки. Місяць вигнувся серпом. Онде Качка, а то Ківш. Срібна річка перетинає ввечері шлях місяцю, та на рапок він все одно опиняється на іншому боці небокраю! А люди, хоч мають руки й ноги, не можуть перебратися через річку, що ділить країну надвоє. Так-то, любий місяченьку!

Серце Шон болісно стиснулося.

Село подарувало їй велику радість. Але зараз, на самоті, вона відчула себе глибоко нещасною, нещасною через ту річку, яку досі не вільно переходити...

З кімнати долинув голос Хая:

— Пізно вже.

Шон зітхнула:

— Мені не хочеться спати.

Нгуєн Кхай

НАЗВАНА ДОЧКА

— Ну як, ще не втомилася? — зупинившись, лагідно запитав Ки, парторг кооперативу, дівчинку років тринадцяти-чотирнадцяти, що йшла за кілька кроків од нього.

Вона закасала холоші штанив і старанно обійшла калюжу, потім підвела голову і глянула на нього чорними, блискучими, як вуглини, очевятами.

— Ми ж іще зовсім мало пройшли, а ви вже боїтеся, що я втомилася! Це, може, ви втомились!

Ки відступив убік, пропустив дівчинку вперед і задивився, як її тоненька постать снує по слизькій після нічного дощу дорозі. Коричневий шовк шадто широкої блузки ковзав туди й сюди по вузьенькій спині, коротко підстрижене волосся відкривало потилицю, від чого шийка здавалася ще тоншою, ноги були худючі, тонесенькі, та й уся вона чомусь викликала такий жаль, що серце Ки боляче стискалося. Родом вона з Хадонга, батько й мати загинули в боротьбі проти французьких колонізаторів. Відтоді дівчинка жила то в одній, то в іншій родині, аж поки її взяла до себе дружина одного службовця з тяу¹. З нею дівчинка подалася до Дьєнбієна, допомагала їй, коли в тої народилась дитина, й прожила в тій сім'ї з півроку. Потім вона знову опинилась на вулиці, нікому не потрібна. Про її поневіряння почув Ки. Він вирішив узяти дівчинку до себе й удочерити. Вчора він ходив з нею оформляти документи, а сьогодні вран-

¹ Тяу — адміністративно-територіальна одиниця на Півночі В'єтнаму (в'єт.).

ці, скориставшись вихідним, вів її до своєї дружини. Яка працювала в шостій впробничій бригаді. У дівчинки тільки й речей було, що потертий речовий мішок (мабуть, хтось їй віддав, бо йому вже був непотрібний) і ані ковдри, ані протимоскітної сітки — нічогосінько. Ки кинув мішок за плечі — легкий-легесенький, хоч ніби й напханий чимось.

— У тебе є тепла кофта?

— Мені, дядьку, ніколи не буває холодно. Є в мене гімнастерка, але я її майже не вдягаю.

— Холоди в Дьєсбієні не те, що на рівнині. Не вдягнешся як слід — одразу простудишся.

До річки Намром вони дісталися майже опівдні. Береги з'єднував місток, викладений плитками з аеродрому. Ки здивувався: лише півмісяця тут не був, а які зміни. Паростки бамбука, що тоді тільки витикалися, тепер на ціле коліно переросли старі стебла. Листя міцно охоплює жовті, як черевце в гадюки, стовбури, з-під нього витикаються малюсінькі галузки. Кущики шафрана, які тоді стояли зелені та густі, мов ліс, зараз почали жовкнуть, вкриватися смагою, китиці квітів біля фіолетово-червоних коренів зів'яли. Сезон трав кінчався.

На мосту Ки йшов зовсім близько від названої дочки, і йому раптом так захотілося назвати її донечкою. Але дівчинка ставилась до нього, як до чужого, звала дядьком і взагалі поводитись, ніби із звичайним знайомим. Ки силувано всіхнувся і сказав тихо:

— Звідси далеко до міста. Тобі тут не буде пудно?

Дівчинка довгенько мовчала, та врешті відповіла твердо, зовсім як доросла:

— Я й тут зможу жити, дядьку.

Ки раз у раз дивувався несподіваним відповідям дівчинки. Йому й жалко було її, і прикро, що вона надто розсудлива, надто доросла як на свої неповні чотирнадцять років: перш ніж відповісти, зважувала

кожне слово, мов людина з великим життєвим досвідом.

За верхівками диких тамариндів, соанів і собачого дерева замаячів рядок рудуватих дахів. Дівчинка аж скрикнула стиха:

— Уже прийшли, дядьку? Так швидко, а я думала, що це далеко.

— Давай на хвилинку звернемо в поле, глянемо на рис. Ще два-три дні — і можна жати. Гаряча пора настає...

Кооперативне рисове поле обгородили колючим дротом на бамбукових опорах, щоб уберегти його від буйволів і корів. Чимало високих, заввишки з людину, стебел рису полягло, сховавши всі стежини. Тьмяно-жовті волоті посихлялись і навіть поскручувались. Полова порозтулялась, відкриваючи крихітні скалочки сонця, що поступово біліли й тверділи. Під сухим вітром волоті бились одна об одну, і їхній шурхіт давав знати, що зерно вже важке, сухе й гостре. Прокладаючи собі шлях у рисових хащах, Ки нагинався, випростував полегли стебла, відгортаючи їх обіч себе, і глибоко вдихав легкі пахощі зерна. Довго ще Ки з дівчинкою пробирався крізь рис, аж раптом їхнім очам відкрилося широке поле земляного горіха. Був березень — пора, коли земляний горіх цвіте і квіти його під жовтуватими лискучими стебельцями мерехтять, ніби крильця метеликів, а листя після дощу було таке зелене та лискуче, здавалося таким солодким та смачним, що хоч бери та їж. Одразу за цим полем виднівся польовий стан.

Була неділя, і робітники порозходились хто в місто, хто в гості. На польовому стані залишилося чоловік з десять — одні грали в шахи чи карти, інші точили серпи — адже от-от жнива, треба підготуватися. Тільки-но Ки увійшов до приміщення першого взводу, як до нього одразу гукнули:

— Ки? Прийшов до нас відпочивати?

Ки оглядівся. На нього, усміхаючись, дивився Куанг, бригадир армійської виробничої бригади, стоячи перед купою нарубаного бамбука занга й надертого з нього лика на мотуззя.

— Довгенько не бачились. Ого, скільки нарубав... А чому не відпочиваєш?

— Та де вже мені, півмісяця не був у бригаді... Зібрався був до міста, так оті «паниочки» причепилися; насукай та насукай мотузок, надери та й надери лика. Завтра розпочинаємо жнива... А це що за дівчина?

Ки не встиг відповісти, як дівчина, дивлячись на Куанга, весело розсміялась:

— Я прийшла допомагати вам на жнивах.

— Куанг розреготався:

— Коли так, то вперед, в атаку верхи на женцях... Ки, ти ввечері вільний? Я зайшов би.

— Вільний чи ні — приходь. Зборів сьогодні не буде. А на вечерю маємо запашний чай.

Луа, дружина Ки, останнім часом нездужала й сиділа вдома сама, а щоб щось робити — луцила земляні горіхи. Ставши на порозі, Ки на весь голос сказав:

— Ну, от ми й удома!

Від несподіванки Луа здригнулась.

— Ти не сам? — спитала, бо чоловік озирався назад. В хату зазираула коротко підстрижена голівка:

— Добридень, тітонько!

— Це Там, — відрекомендував Ки, кладучи речовий мішок.

Луа розглядала дівчинку:

— Чия ж ти? У наших місцях, либонь, уперше?

— Моя, чия ж іще! Пустеш переночувати? — засміявся Ки, постукуючи люлькою по столу.

Там крадькома поглядала на них, потім затиснула собі рот обома руками, щоб не роземіятися, в очах її спалахнули лукаві вогники. Прудко підбігши до ліжка, вона взяла з нього речовий мішок, віднесла в куток і поклала на скриню. Поралась вона так спритно, мов була тут уже не раз. Луа здивовано спостерігала за нею, а дівчинка зазирнула під ліжко й сказала:

— У вас тут зайва пара гуоків, можна я взую їх і піду помию ноги.

Не чекаючи відповіді, дістала гуоки.

— Чудово! Які міцні! А то одна тітка мала аж дві пари гуоків, я просила дати мені одну, а вона не дала. І є ж на світі такі скпарі!

Вислухавши швидко та метку на язик дівчинку, Луа відклала земляні горіхи і з холодним виразом обличчя спитала в чоловіка:

— Істимеш непромитий рис чи зварити розсипчатого?

Ки зняв піджак і повісив його на гачок. Бачачи, що жінка не виявляє до дівчинки гостинності й привітності, він додав, старанно добираючи слова:

— Дівчинка кмітлива й метка, я удочерив її. Родом вона з Хадонга, батько й мати загинули, і вона поневіряється по людях, відколи пам'ятає себе. Як своїх дітей не маємо, то хоч нею потішимося...

Він хотів ще щось додати, аж раптом з ганку долинув дзвінкий голосок Там:

— Я живу в дядька Ки. Хочеш — приходь у гості.

Там хотіла ввійти до кімнати, однак Луа несподівано гримнула:

— Не нанось бруду в хату!

Там зупинилась наче вкопана, обличчя її витяглось, і вона, тихо схиливши голову, постукотіла гуоками на веранду. Сіла на лаві біля стіни й мовчки поди-

вилаь па господиню, вдача якої не віщувала нічого доброго...

Поки Там щось мишком про себе вирішувала, Ки спостерігав, як дівчинка поставиться до його дружини. Що довше дивився, то більше дивувався — якесь чудне було обличчя в його прийомної дочки: вгорі звужене, ніби стиснуте з боків, а внизу широке, мало не квадратне, від чого воно не мало дитячої наївності. Рот широкий, зуби великі. Недовірливі, допитливі очі іскрилися розумом і надзвичайною кмітливістю.

Несподівано Луа спитала в дівчинки:

— Тобі скільки років?

— Як по-старому¹ — то чотирнадцять, вік Шну. Це дуже важкий вік.

— Ти ще така мала, а віриш у забобони? — посміхнувся Ки.

* * *

Вечерю Там приготувала майже сама. Навперобій хапалася за все. Спершу Луа, бажаючи догодити чоловікові, не дозволяла їй, але дівчинка так настирливо намагалася до всього докласти своїй рук, так невідступно умовляла, крутячись навколо неї, що жінка поступилася, а тут ще й болі в неї знову почалися, то вона розпорядилася, що і як, а сама лягла перепочити. Вечеря вийшла смачна: салат із городини, смажені сосві коржі й повна тарілка водяної м'яти з сирію цибулею. Там усім підклала та підсипала. І цокотіла без угаву, розпитуючи Луа, чи є в неї глек для засолювання огірків, чи є бутель, щоб

¹ У В'єтнамі, за стародавнім звичаєм, вік людини обчислюють, додаючи до дати народження дев'ять місяців.

намаринувати папайї, чи знає вона, як на Півдні печуть соєві коржі?

Слухаючи, як докладно, ніби справжній домогосподарка, Там розпитує про все, Ки розсміявся.

— Навіщо все це тобі?

— В житті все згодиться.

— Ну тоді рекомендуватиму тебе куховаркою в армійську бригаду.

— У них, дядьку, плита дуже висока.

За вечерею Луа дивилась на Там лагідніше, адже дівчинка така метка, хоча ще й мала. Звичайно, доведеться витратити на неї щомісяця кілька десятків срібних, зате, коли захворієш, буде кому доглянути, допомогти... Тільки, як на гріх, обличчя в неї якесь лукаве, аж ніби шахраювате... Потім Луа знову брав сумнів і вона вагалася: то їй здавалося, що дівчинка потрібна їй, то раптом спадало на думку, що це зайвий тягар. І хоч Луа вже не була такою настороженою й відверто холодною, як спершу, вона все одно не могла вгамувати в собі відчуженість. Що ж до Там, то вона розпитувала не знічев'я, вона теж оцінювала господарів дому, спостерігала за їхньою поведінкою й міркувала про себе: «Я тут їла, як у прірву кидала, але ж приготувала вечерю, отже, я не дармоїдка, господиня не зможе дорікнути, що годувала мене з милості...»

Луа засвітила лампу і зняла чайник, що вже закипів, коли увійшов Куанг зі стеблом цукрової тростини в руках.

— Тростина місцевої бригади добра виросла. Ми садили трохи для власних потреб, то й для тебе є.

— Солодка?

— Дьєнбієнській цукровій тростині реклама не потрібна... Дівчинко, ти їси цю штуку чи бережеш зубки?

— Ви маєте мене за маленьку.

— Ти ба! А хто ж це в нас уже виріс?

Ки крадькома глянув на Там, що сиділа на ліжку в кутку, і мало не сказав: «Дівчинка хоч і мала, а часом розумніша за деяких дорослих»,— але стримався. Луа закуталася в ковдру й лягла. Ки підніс до лампи пляшечку з чаєм.

— Ти тільки поглянь, що за марка!

Куанг пильно глянув і розесміявся:

— Що таке? Чай у пляшці з-під жіничиних ліків?

— Бачиш, жінці важливо мати ліки від жіпочих хвороб, чоловікові — міцний чай вищого гатунку. А як пляшечка звільнилась, то не пропадати ж добру!

Ки був найближчий друг Куанга з першого дня їхньої служби в армії. За сім років він мовби й не змінився. Та сама щетина на підборідді — шворки нона місцями зовсім ховалися в ній, той самий ясній, бадьорий усміх, ті ж гострі, проникливі і водночас добрі очі. І та ж сама манера говорити напрямки, відверто, нікого не боячись і нічого не приховуючи. І завзятий та життєрадісний, як і колись.

Ки висипав на долошу трохи чаю і підніс до світла.

— Заварювати міцного? Розмова буде довга, то треба, щоб не хотілося спати.

— А пам'ятаєш, як ми у війну заварювали чай із стебел ліан?

— Аякже... Зате з якою насолодою пили, з яким смаком! Пам'ятаю, загорнеш, було, стебло ліани у клаптик паперу й покладеш до кишені. А на привалі зачерпнеш води із струмка, повісиш казанок на гілку, «зять» підпалить смолоскип, і за п'ять хвилин уже й кипить. Вкинеш пучку подрібнених ліан — і чай готовий. Марки «Восинний трофей». І старі, й молоді п'ють та похваляють... О-ох, як згадаєш... До речі, про «зять». Пам'ятаєш, казали, що він загинув у Мвонгкхоа? Так він живий! І ким, думаєш, став? Техніком високого класу! Пий, поки це прохолов... Там, а ти

п'єш чай? Не наважуєшся? Правильно робиш. Чай та чарка не для молодих, це розвага для старих... Ну як ти, Куанже, відпочивав? Є наслідки? Не диво, якщо й випередили нас із жінкою. Звісно, молодість — велике діло. А коли вже зморшки поорали чоло і коліна кволі, хирляві, тоді вже ніяке зілля не допоможе.

Куанг ковтнув чаю, вигляд у нього був сумний.

— Що тобі сказати про мою відпустку? Ти добре знаєш, як у мене вдома. Відколи не стало нашої дитини, жінку мов хто підмінив: ходить як сновиди, останні роки болить їй у животі, ходила до лікарів, а ті приголомшили — дуже серйозне запалення, мало нам і без того лиха. Через те й нездужає вона щомісяця днів по двадцять. Був би я сам, ще б нічого, а то ж двоє дітей — одному десять, другому сім. Це сини мого рідного дядька, їхні батько й мати загинули в боротьбі проти французів, з усієї рідні найближчі в них тільки ми з жінкою. І хоч діти вже й самі якось дадуть собі раду, та все одно краще, коли б хтось наглядав за ними. Вчасно нагодувати — й то велике діло. Як прийду додому, як подивлюсь на них, так сльози мене й душать. Старший прийде зі школи, кине книжки й розпалює в плитці, ставить варити, а меншенький цілими днями гасає по селу, вимажеться, як чортеня. Чи воно нагодоване, чи воно вдягнене як слід? А захворіти ж недовго. От і мізкуй. Я з власного досвіду знаю, що коли змалечку скуштував лиха, то, як побільшаєш та наберешся розуму, вже ніде не пропадеш. Хоч би куди тебе закинуло, неодмінно впливеш. І все одно жаль їх. Отак, друже. Інші у відпустці вільною птахою літають, а я за клопатами світу не бачив. Жінка хвора, брати малі, цілісінький день товчешся, як проклятий, нема коли й поїсти. Боєць у відпустці, як розповідають наші хлопці, день при дні в новенькій формі з білим підкомірцем, у кипені модні цигарки, прові-

дує родичів та знайомих, веде приємні розмови, заодно їй розповідає про політику партії та міжнародне становище — саме таким і має він бути. А тут лише засіріло, схоплюєшся з ліжка і — де там чистити зуби чи умиватися — вкинеш у рота нашвидку вчорашнього рису, цигарку в зуби і гайда в поле. Сьогодні підгортаєш батати, завтра поливаєш, позавтра ореш, бо вже їй оранка підоспіла. Не встиг і жінку приголубити, як збираєшся назад у частину. Дружина моя вміє бути твердою й рішучою, але тільки коли чоловіка нема вдома. Перед тим, як мені їхати, проплакала всю ніч, мов дитина. Усе виговорювала, що ми вже дев'ятий рік живемо, а дітей немає. Г що тепер ось вона хворіє, в хаті порожньо, люди кажуть, що то така її жіноча доля, а їй од того не легше, та ще й брати малі, за ними потрібне око й око, примусиш — то зроблять, а не примусиш — то сподіваються на когось. Довелось заспокоювати її, але я й сам бачу, що далі так не можна. Треба, щоб душа була спокійна. Це основне. Та й любов у розлуці надто гірка. Людині ласки хочеться, тепла... А як у нас? На п'ятнадцять днів приїхав додому, та хіба за ці п'ятнадцять днів я хоч раз посидів як слід із жінкою, з братами? З раннього ранку до пізнього вечора працюєш на полі, а потім ще збори, додому прийдеш за північ, упадеш горілиць і одразу захропив. У жінки, певно, огида виникає до такого чоловіка.

— Так... Нам з дружиною трохи легше, ніж вам. Що ж ти вирішив? Я можу чим-небудь допомогти?

— Перевезти їх сюди — це вже півділа. Бо там, вважай, троє безпорадних, а ходити коло них нема кому. Були б вони тут — я зміг би допомагати їм. Треба просити товаришів, просити командування, а як відмовлять, то не знаю, що їй придумати. Як обпікся на молоці, то й на воду студиш. Може, люди й не сміються, так самому соромно за свою малодушність...

Сьогодні ще рано загадувати наперед. Що мене найбільше турбує, так це доля хлопчиків. Я поклав собі вивчити їх, хоч би там що. Вони повинні ходити до школи, повинні вдосталь їсти і тепло вдягатись. Більше працюватиму, щоб вони не знали нестатків.

Розповідь Куанга про свою відпустку надзвичайно вразила і зворушила дівчинку. Вона не зводила з Куанга очей, а коли він закінчив, тяжко зітхнула й відкинулась спиною до бамбукової перегородки.

— Виходить, ті хлопчики зовсім не допомагають тітці?

— Вони ще малі, що з них візьмеш?

— Малі?.. Діти в їхньому віці вже можуть багато чого робити.

* * *

Дівчинка вправно готувала їжу, ніскілочки не поступаючись перед дорослими. Коли її привели в жіночу молодіжну ланку, бригадир велів Куангу, відповідальному за ту ланку, стежити, щоб Там не робила важкої роботи, щоб працювала тільки півдня, а другу половину — вчилася. Минув місяць, і, даючи наряди на день, Куанг зовсім забув, що Там лише чотирнадцять років, бо всяку роботу вона виконувала вміло й старанно. Наслідуючи дорослих, пов'язувала голову клаптем тканини, до зап'ястя прив'язувала носову хустку — витирати піт, після роботи дбайливо мила руки й ноги, виколупуючи англійською шпилькою кожну піщинку з порепаних п'ят, бо то могла бути й не піщинка, а якась шкідлива комаха, — і все так ретельно, мовби нітрохи не втомилась, мовби для цього й не потрібно ніякого зусилля, і начебто це їй звичне з самого малечку. До Куанга Там ставилася особливо приязно, бо він найкращий з усіх людей, яких вона досі бачила: сам з дружиною ледве зводить

кінці з кінцями, а все одно взяв на виховання двох малих сиріт, хоче, щоб вони не знали ніяких нестатків, не примушує їх працювати, не знущається з них, не б'є й не лає. Вола вірила йому, захоплювалася щедрістю його душі і мріяла про те, що в неї буде хлопець, схожий на нього.

Одного разу, зупинивши віялку, вона спитала Куанга:

— Бачите, як я працюю? Скажіть, мене вважатимуть за справжню робітницю чи ні?

Куанг подумав, що дівчинка хоче здаватися дорослою, рівною з усіма робітницями, бо нагледіла собі хлопця.

— А хіба хто каже, що ти несправжня? — посміхнувся він.

Її личко зосталось незворушно серйозним. Переборовши вагання, вона спитала:

— То мені заплатять за роботу?

Куанг ошелешено мовчав. Він давав Там роботу нарівні з дорослими, мовляв, хоч вона ще й дитина, та хай собі трохи попрацює, це їй корисно, а заробляти на їжу й одяг — це діло Ки з жінкою.

— Тобі потрібні гроші для різних дрібничок? Адже їсти-пити тобі є де?

— Ні, я хочу бути самостійною. Я нізащо не проситиму їсти в дядька Ки.

«Мабуть, посварились», — вирішив Куанг і спробував викликати дівчинку на відвертість:

— Тітка Луа дуже добра людина і, наскільки я розумію, цінує тебе...

Вона помовчала, потім сказала майже пошепки:

— Добра! Не вірю я ніяким добрим. Інші зароблять грошей і пошиють чи куплять собі те та се, а як я хочу мати собі обнову, то що, просити когось?

— Ну, ти це облич, коли тобі щось треба, скажи тітці Луа.

— Я кажу про це тільки вам і більше нікому. Помієму, тут тільки ви і є добра людина. Дядько Ки привів мене сюди, щоб я була за служницю його жінці. Удочерив, щоб я на них працювала. Я вже не в одних жила і добре все знаю. Доки працюю, доти я для них дочка, а захворію, то одразу проженуть, знайдуть пристойну причину... Дядечку Куанг, замовте перед начальством словечко, хай мені заплатять за мою працю. Будуть у мене гроші — я собі варитиму їсти, витрачатиму ощадливо, а частину одразу відкладу, щоб було на випадок хвороби...

Куанг подивився на її худюсінькі, засмаглі — аж чорні — руки, що жваво миготіли, підгрибаючи рис, на кістляві, підняті вгору плечі, на дірки у виношеній одежі, крізь які мало не світилося тіло, і мусив відвести погляд від її розпашілого личка. Він і радий би був щось сказати, але не знав що і, закусивши губу, мовчав. А дівчинка викладала йому свої болі та турботи.

— Скажімо, я захворіла, треба ж викликати фельдшера, купити ліки, так? Я, дядечку Куанг, дуже боюся захворіти, бо хворому і сумно, й боляче. Щоправда, я ніколи не плачу... Тут є дівчата, що їх тільки де шпигоне, вони зразу в сльози, аби всі збігалися їх утішати. Давай тут їм одразу й порошки, і мікстури, і різні уколи. А як у мене заболить, я зціплюю зуби, й терплю, і не дозволю собі заплакати чи застогнати, бо коли заплачу, подумують, що я тяжко хвора, і відправлять до лікарні, а там... Туди краще не потрапляти. Як подумаю про це, так і терплю. Добре, що я не хвороблива...

* * *

Якось недільного ранку Там з Куангом пішли в ліс по молоді паростки бамбука. З них, як відомо, варять смачний суп. Сонце на сході ще ніжилось у

хмарах, від чого небо було якимось попелястим. І раптом серед тої сіруватої пелени виникло золоте блискуче світло, його проміння ковзнуло по схилах гір аж на захід, і хати, побудовані на терасах, яскраво засяяли і мовби відділилися від землі, зависли в повітрі. Куанг сказав, що він просто зачарований красою долини Дьєнбієна. Вранці, в обідню пору, ввечері — вона завжди інакша і завжди напрочуд гарна.

— А в твоїх рідних місцях є така краса? — спитав він у Там.

Вона завагалась:

— Я... не знаю...

— Ти не пам'ятаєш свого рідного краю?

— Пам'ятаю жінок, у яких жила. Ненавиджу їх, усі вони сердиті, в'їдливі. Я тікала від них. Усі вони експлуататори.

— Поміщики?

— Та ні, які там поміщики. Одна робила локшину, друга продавала на базарі загорнуті в листя зонга пиріжки з квасолею. Але страшенно жорстокі. Ніколи не забуду торговку пиріжками, вона мала багато грошей, а мене годувала, як собаку. У рис натовче аж учетверо більше маніока. Та й того не давала доско- ну. Як дасть помідор, то розчавлений, огірок — пере- квашений, що його й у рота взяти гидко. Сама хит- рюща та злодійкувата. Бувало, заскочить на чужі грядки, присяде і рве в пелену помідори. Якось я за- хворіла, і вона сама понесла на базар пиріжки. Сиджу, чекаю її, а потім узяла гвіздок, дай, думаю, відімкну комору, погляну, що там є. І щоб ви дума- ли? Там було справжнє багатство. Повна корзина рису, казанок тушкованої риби, м'ясо, крадепі помідори — повний куток. Так он воно що, думаю, виходить, вона ховає від мене їжу. Пошле мене на базар, а сама наварить рису й наминає собі з м'ясцем. Тим-то вона й

Їсть зі мною зовсім мало, поллизькає, поллизькає — і вже наїлась. Я бліда, аж зелена, а вона гладка та червона... Я тоді страшенно розсердилась, хотіла перевернути той казанок або насипати туди піску й змішати, треба ж було якось помститися. Та побоялась, що вона наздожене мене, і облишила... Тепер я мрію заробити багато грошей, пошити собі гарну одержу, як у тутешніх дівчат, і поїхати в рідне село, хай би вони всі подивились. Я не тільки не вмерла без них від голоду, а ще й заробляю на себе. Ох, як вони почнуть підлизуватись: дитинко, мовляв, ти не забувай мене. Ще й проситимуть позичити грошей. Хай не сподіваються, я їм не позичу, їм скільки не позичай — усе мало, я не назаробляюсь на них...

— Зараз у вас теж, напевне, організували кооператив. І жінки ті живуть зараз інакше, не так, як ти думаєш.

— Та що ви! Вони до самої смерті залишаться такими ж хижими. От ви, наприклад, бідно живете, але ж виховуєте двох сиріт, посласте їх до школи, хочете вивести їх у люди.

— А-а...

Куанг хотів сказати, що ті хлопчики — діти революціонерів, які загинули у священній визвольній боротьбі, і його прямий обов'язок виростити їх, адже він солдат, а не якась там торговка. Але побоявся скривдити Там.

Він пильно вдивлявся в зарості бамбука, що їжились довжелезними шпичаками: нижніє листя поопало, стовбури знизу стали кольору слонової кістки. Дівчинка з полотняною торбинкою, які несуть са¹, забігла вперед. Зненацька озпрнула і спитала:

— А в цих заростях є паростки?

— Треба зайти далі, тут уже всі повикопували.

¹ Са — народність у В'єтнамі.

Зупинившись біля густого куща, він устроїв лопату в землю і, придивляючись до стовбурів, заохотився обламувати з них шпичаки.

— Дай-но лопату! — сказав парешті.

— Чекайте, я подивлюся... Я нічого тут не бачу...

Біля самісіньких стовбурів, порослих білим мохом, ледь прокльовувалися з землі молоді густо-зелені паростки бамбука. Куанг просунув лопату між стовбурами і ввігнав її якраз під паростки, примірівся і підважив землю лопатою. Паростки з'явилися на поверхні, якусь мить ще мовби пнулися вгору, а потім завмерли нерухомо. Куанг ворухнув лопатою, паростки трохи відступили вглиб і лягли на лопату. Куанг швидко зібрав їх і передав Там.

— Ось тобі й паростки... Треба всі почистити і взяти тільки ті, що всередині білі-білісінькі. Давай я покажу тобі, як їх чистити.

Вийнявши з-за пояса ніж, він надрізав шкірку біля гострого, як пуг'янок лотоса, кінчика і, зідравши впоодовж паростка вузеньку смужку, легко зняв шкірку. Серединка була чудова, схожа на шпильку з нитками — піжна, гладенька, лискуча, мов загорнута в атлас. Там намагалась не пропустити жодного руху Куанга.

— Як гарно, дядечку Куанг, і зовсім не складно.

Викопуючи інші паростки, Куанг говорив:

— А ти бачила ярмо з бамбука? Ти й сама могла б зігнути його, без моєї допомоги. Глянь, бамбучини розштовхують одна одну, і якщо лізе паросток, то він пролізе в будь-яку щілину, прикорень потім буде хтозна-як покручений. Буває, натрапиш саме на таку бамбучину, яка й потрібна для ярма. А ярмо з бамбука значно міцніше й легше за дерев'яне... Скільки вже є?.. Перейдемо на той бік... Сьогодні ввечері ми ці паростки тоненько наріжемо, нанижемо на нитку й посушимо, будуть не гірші, ніж продають у Ханой.

Дівчинка не зводила з Куанга захоплених очей, а він, не припиняючи роботу, повів мову про пам'ятні йому події.

— По дорозі сюди ти, мабуть, звернула увагу на ліс будівельного бамбука бшонга, що між Моктяу і Йєнтяу?

— Не пам'ятаю. Я вперше побачила бшонговий ліс біля села Конг, а в моєму рідному краї цей бамбук не росте.

— В Йєнтяу багато бшонгових лісів. Коли в кінці п'ятдесят другого року розпочалась Тейбацька битва, наша частина розташувалася в бшонговому лісі. Стовбуряки там завтовшки в обхват, зрубаш, розкоlesh навпіл — і готове ліжко, покривала плели з черешків, а як час є — трави накосимо, вистелимо — і м'яко нам. Наші хлопці прозвали те місце районом бамбукових черешків. Узимку випадала паморозь, тоді листя геть обвисало, мовби нони над плодами... Давай-но мені торбину, а сама гуляй сьогодні, бо дядько солдат тебе зовсім заексплуатував. Ну, вже вистачить, ходімо додому...

Там злегка нахилнла голівку, пасмо волосся закрило їй пів-обличчя, тільки очі поблискували.

— Дядьку Куанг, а ви в армії хіба змалечку?

Ішли неквапливо.

— В армії я з вісімнадцяти років, а зараз мені двадцять сім. Двадцять сім років уже! У вісімнадцять я був трішечки вищий за тебе, проте вже мав жінку й дитину... Ще й місяця не прослужив у армії, як потрапив на передову. Це була Тейбацька битва. Пам'ятаєш долину по дорозі сюди?.. Не звернула уваги?.. Ну, справді, вона тобі ні про що не нагадує, у тебе нічого з нею не пов'язане. Але тепер ти живеш у Тейбаці, на землі Дьєпбієна, то й повинна знати про цю долину. А мені її ніколи не забути. Сорок п'ять днів стовбичили ми в лісі, а дощ лив день і ніч.

Тільки сонечко визирне — ми вже її раді, як діти, що таки вийдемо в долину, проженемо з неї ворога. Не думали, не гадали, що доведеться забиратися високо в гори, в такі хащі, де майже зовсім темно. Якось командир роти оголосив, що вночі нам треба буде пройти лише дванадцять кілометрів. Я її подумав собі, що, діставшись до місця, добре висплюсь, бо що таке дванадцять або й усі двадцять кілометрів? Не пізніше як до першої години ночі ми їх подолаємо. І хто б подумав, що ми битимемо поги цілісіньку ніч, до самого ранку! Я сердився і лаявся в душі, образився на командира: навіщо, думаю, обманювати нас! Але можеш собі уявити: тісі ночі ми пройшли зовсім незначну відстань, можна сказати, дрібничку — якихось там шість кілометрів. Але то були шість кілометрів гірським лісом! Моїх товаришів це анітрохи не здивувало, а я, новобранець, що зроду не був у гірському лісі, ніяк не міг у таке повірити... Мені страшенно хотілося спати, і хоч як я боровся зі сном — усе марно. Очі застилав туман, навколо мене, як заведені, йшли бійці — я теж переставляв ноги, нічого не чуючи й не розуміючи. Та хіба новообранцю довго засвоїти маленькі солдатські хитрощі? Як тільки частина зупинилась бодай на кілька хвилин — скажімо, коли переходили через міст або вбрід через річку — я миттю засинав, засинав стоячи, але поклавши руку на речовий мішок переднього бійця. І як тільки він рушав, я прокидався. Одного разу я спав собі отак спокійно, довго спав, аж раптом прокинувся від якоїсь внутрішньої тривоги. Солдатське чуття підказало, що це все гаразд. Дивлюсь, рука, як і треба, за щось тримається, обмацав, аж то, можеш собі уявити, покручена гілка гуайяви, що росла край дороги! Глянув туди-сюди — навкруги нікогісінько, тільки я та гуайява... а товариші вже давно пішли...

— Коли я жила в тітки, що робила локшину, мені теж увесь час страшенно хотілося спати. Для локшини потрібно дуже багато води. У тітки були дві здоровенні діжки, ввіллеш у кожную по чотири гая¹ води, а вони ще й не повні. Я мусила щодня носити воду на коромислі спозарану і аж за полудень. Плечі, було, зовсім затерпнуть. Потім знову коромисло на плечі — несу локшину на базар, а повернусь — варю свинням, для відпочинку немає й хвилиночки. Допізна кришу свинням бадилля та все влучаю ножем по пальцях, кров тече... Одного разу я отак варила свинням і незчулась, коли й заснула, вариво мало не все збігло, а я сплю собі, аж тут приходить господиня, вхопила товкача та як торохне мене по тім'ю. Мені аж в очах засвітилось, а біль такий був, що й рота не могла розкрити. Сплячу людину дуже легко вбити... А відколи я тут, мені не хочеться спати, навіть опівдні, у нестерпну спеку, коли всіх хлипть на сон, мені більше подобається гуляти, а коли й засну годинку, очі підпнуть, наче я плакала.

Цю безрадісну історію вона розповідала спокійно, жоден м'яз на її обличчі не здригнувся. Жорстокість інших щодо неї не дивувала її, мовби так і мало бути. А вона — вона й народилась для того, щоб терпіти все, і тільки мріяла швидше вирости, набратися сили, щоб стійкіше терпіти лихо. Що вдієш, мовляв, коли на світі мало добрих людей, а їй не судилося зазнати щастя, як іншим.

* * *

Важко сказати, відколи саме, але Там полюбила своє нове місце. Вона прийшла сюди з одним-єдиним речовим мішком — вицвілим і витертим, і, крім того

¹ Г а н ь — приблизно сорок літрів (в'єт.).

мішка, нічогісінько. Там могла спати будь-де — чи то вдома в дядька Ки, чи в казармі, чи в жіночій молодіжній бригаді. Але цьому вона не надавала значення і ні на які роздуми це не наштовхувало її. Хіба не все одно, де відпочивати? Та поступово в неї почали з'являтися свої речі. По-перше, Куанг вирізав для неї пару гуоків із чорного дерева, приробив ремінці з парашутних строп, відшліфував їх — гарні гуоки вийшли, гладенькі. По-друге, заступник командира дядько Кхой дав зовсім новий речовий мішок, темно-синій, з довжелезними лямками. Управитель, дядько Ті, виписав їй протимоскітну сітку й м'якеньку ковдру. А дядько Кханг з теслярської бригади навіть зробив для неї з добре виструганих дощечок невеличку скриньку і приробив до неї, акуратний замочок із патрона. Вперше в житті у неї була така скринька, річ містка й надійна. Незабаром Луа пошила їй штани з чорного китайського сатину і дві білі блузки та купила шарф з китицями. А дівчата з її ланки подарували пружиний обруч-трилисник для волосся і браслети з камінцями. Все це вона зберігала в скриньці, не забувши вкинути туди кілька дрібок нафталіну. Тепер її куточок радував око речами. Біля застеленого ковдрою ліжка — мата з квітами по краях, у головах протимоскітна сітка, все чистеньке та пахуче, на скриньці вазочка з квітами, зроблена з мінної гільзи й пофарбована блакитним лаком, ще й з голубом миру на ній. Кожну вільну хвилину Там прибирала й чепурила свій куточок, щоб він був ще гарнішим, вимітала в кімнаті, щоб усе аж блищало чистотою, потім відчиняла скриньку, виймала з неї свій маленький, але дорогий її сердцю скарб і милувалась ним. Це давало їй не звідану досі радість. Вона звикла до свого куточка й полюбила його і кімнату, де стояло її ліжко.

Тому-то коли якось опівдні, переносючи на коромислі пісок, вона зайшла додому й побачила на своєму ліжку велику синю полотняну торбину і зв'язану мотузкою згорнуту ковдру, вона не могла не розсердитись.

— Хто це тут кинув свої речі? — скрикнула вона, вішаючи нон на цвяшок.

Заглянувши в іншу кімнату, вона побачила незнайому жінку, яка про щось шепотілася з тіткою Луа. Дівчинка промимрила вітання, повернулась і пішла.

— Це Там, вона живе з нами вже понад два місяці. Вона радість наша, наше багатство.

Жінка глянула велід Там сумними очима і нічого не сказала. Це була дружина Те, командира взводу третього батальйону, в якому раніше служив Ки. Обоє вони з Лаангшона, хто за національністю, побралися ще під час повстання, але разом і кількох місяців не жили. Півроку тому вона приїхала до нього в Дьєнбієн, але протягом цих півроку він три місяці пропадав у Хайзіонзі — відбрав повобранців, не встиг приїхати додому, як його послали вчитися. А там він весь опух від захворювання нирок, і його відправили до госпіталю в Ханой. Минуло небагато днів, і раптом з Ханоя надходить телеграма, що стан здоров'я чоловіка потребує її присутності. А грошей у неї тільки десять донгів, товариші з частини зібрали між собою ще двадцять. Їхати автобусом надто довго, а на літак не вистачає. Момент критичний, а вона вкрай збентежена, розгублена, отож і розшукала Ки з Луа: чи не допоможуть?

За обідом Там не зводила очей з цієї сумної гості. Їй було років тридцять, на чотирьох зубах золоті коронки, одягнута в ясно-блакитну блузку й сірі штани з грубого полотна, на руці червоний пластмасовий браслет. Ледь торкнувшись їжі, вона поклала палички і встала, очі її почервоніли, палилися сльозами.

Під вечір приїхав на велоспеді Ки. Угледівши його, Лок розридалась:

— Ой Ки, мій Те при смерті... З Ханоя прислали телеграму.

Вона витягла з кишені синенький папірець і передала Ки. Той узяв, уважно прочитав і тихо спитав:

— Він лежить у Хапої з місяць?

— Тільки вісімнадцять днів.

Ки подумав, що ось його бойовому побратиму загрожує небезпека, треба б допомогти йому видряпатися з хвороби, а як? Що для цього потрібно? Цю жінку слід підбадьорити, вселити в неї надію, щоб вона мала сплу вистояти, витримати все, що чекає її в найближчі дні.

— Така телеграма — звичайнісінька річ, і нічого страшного вона не віщує, — сказав він спокійно. — Гадаю, Те просто хоче, щоб ти доглядала його.

— Ох, коли б то воно їй справді так було... Але ж ти знаєш, які це витрати: дорога туди й назад. А де взяти гроші? Хто це битиме телеграму, щоб жінка просто приїхала до чоловіка? Я вже очі виплакала. Боюся, дуже боюся...

— Викинь це з голови!

— Якщо там треба просто доглядати чоловіка, то я поїду автобусом. Приїду на день-два пізніше, зате з меншими витратами.

Ки ходив туди й сюди по кімнаті й напружено думав, намагаючись не виказувати хвилювання: «Якщо вона завтра ж вилетить літаком, то може встигнути. Правда, вже четвертий день, як прийшла телеграма. Невже вони не побачаться востаннє? Друже Те, як же без тебе житиме твоя Лок? І дітей немає...»

Що ж робити? Їхати автобусом?

— Автобусом дуже трясє, не треба. Краще літаком. Завтра саме рейс.

Глянувши на Лок, він усе зрозумів.

— Не вистачає грошей? Не турбуйся, я куплю тобі квиток. А назад удвох повернетесь автобусом.

Обличчя охопленої розпачем жінки проясніло, але не тому що вона уявила, як удвох із чоловіком повертатиметься додому.

— Аби тільки він був живий,— вихопилось у неї.— Та коли й видужас, то ми повернемось не раніше як через місяць.

Коли вона вийшла мити ноги, Ки покликав Луа в кімнату й тихенько спитав, але Там все одно чула:

— У нас є гроші?

— Є. А скільки треба?

— Для квитка на літак — шістдесят.

— Не вистачає двадцяти... Позичу у Ван, до зарплати всього лише кілька днів.

— Якщо у Ван є, то позич тридцять, а не двадцять. Решта буде Лок на харчі. Йди негайно. Лок треба встати рано... На сніданок у нас щось є?

— Тушкована риба.

— Там,— покликкала Луа.— Сьогодні ця тітка спатиме з тобою... Не тісно вам буде? На ніч холодає, то вдвох буде тепліше.

Там розвішувала протимоскітну сітку, коли увійшов Ки.

— Лок, заспокойся і лягай спати. Я послав на аеродром телеграму, просив забронювати місце. Завтра поснідаємо, й рушай. Літак відлітає о першій годині дня.

— Спасибі, Ки. У тебе добре серце.

Всю ніч, прокидаючись, Там чула, як жінка, що лежала поруч неї, нишком зітхає. Там теж не могла спати, переверталася з боку на бік, думала. За своє коротке життя вона надивилась на кривди, а от любові, щирої турботи про людину, що потрапила в біду,

Їй ще не доводилося бачити. Дівчинка часто задумувалась над поведінкою господинь, у яких жила, та односельців, яких знала змалечку. Чомусь тутешні люди були зовсім не схожі на них. Сімдесят срібних — це немало. Вона навіть не припускала, що коли-небудь може мати таку величезну суму. А якби в неї було стільки грошей, що б вона на них зробила? Міркуючи про власні заощадження, дівчинка зазірала вперед. Але розрахунки, які вона не раз робила подумки, зважуючи все до найменшої дрібнички, і які вже стали мовби частиною її самої, чомусь поблякли цієї ночі й не давали їй утіхи, як раніше... То як би вона використала такі гроші? Добре б пошити гарний одяг... От хоч би чорні штани й дві-три блузки. Правда, тітка Луа вже дещо пошила для неї, вона вже носить і покп що їй достатньо. Потім її думки почали плутатись — не розбереш, де реальність, а де сон,— і врешті вона міцно заснула.

Вранці після сніданку Луа передала приятельці сімдесят донгів.

— У Ханой витрачай ощадливо, бо незчуєшся, як ні з чим залишишся.

Лок тремтячими руками взяла гроші:

— Не знаю, як і дякувати вам.

Кц усміхнувся і сказав, щоб заспокоїти Лок:

— Як повернетесь, то не забувайте нас. А для твого чоловіка у мене є робота.

Але довгі нічні роздуми вбили в ній надію на те, що чоловік одужає, і вона вже мріяла тільки про те, щоб застати його живим.

— Це було б чудово, Кц, та, мабуть, не судилося. Отже, до побачення. Після похорону я одразу поїду в Лангшон. Не знаю, чи побачимось іще коли.

Кц сидів і мовчав. Потім схилив голову і тихо сказав:

— Передай йому од нас вітання...

Лок підвелася, почепила на коромисло з одного боку згорнуту ковдру, з другого торбину, взяла пон, по цоках у неї покотилися сльози:

— Бувайте здорові, мої любі. Те, що ви допомогли мені в таку тяжку для мене годину, я ніколи не забуду. Щастя тобі, Там...

* * *

Час линув швидко. Там жила з подружжям Ки вже близько чотирьох місяців. Цілими днями вона працювала, увечері ходила до школи або на заняття гуртка художньої самодіяльності, а повернувшись, одягала протимоскітник і вмить засинала. Спершу вона рідко починала розмову з Луа і навіть уникала її погляду, бо відчувала, що та недолюблює її. Але поступово вони зжились і привичаїлись одна до одної. Адже двічі на день вони приходили додому їсти, готували разом. Там солила огірки, помідори, маринувала папайю, прибирала в хаті, у вихідні прала ковдри її мати, а іноді її одягу Луа. Часом вона приносила випрошені в канцелярії старі газети, розводила клейстер і заклеювала тріщини в стінах, а з журналів вирізала гарні ілюстрації й наклеювала біля ліжка. Куди не глянь — скрізь Там лишила свій слід, і мало-помалу її маленька постать, що снувала туди й сюди, її чорна, лискуча, коротко підстрижена голівка стали такими звичивми, що без Там у хаті вже й затишку не було. А коли вона затримувалась на роботі й доводилось чекати її на обід, або ввечері вона не поверталася, чи в неділю гуляла весь день, то Луа починала скучати за нею, і коли маленька постать з'являлася в дверях, серце жінки сповнювалось радістю, їй хотілося сказати ніжно: «Це ти, доню?» Луа мріяла про дитину, але мрії так і лишались мріями, аж поки ця дівчинка не пробудила в ній материнських почуттів. Лагодячи їй одяг, подаючи їсти,

купуючи шпильки для волосся чи вовняну хустку, Луа робила це з природним почуттям необхідності, мовби для рідної дочки, і в серці її жевріло не знане досі тепло й радість.

Ки дуже рідко мав нагоду бачитися з названою дочкою, протягом тижня він бував удома раз чи двічі. Та щоразу цікавився, як дівчинці живеться. Йому подобалося слухати її, вивчати її поведінку, прагнення й уподобання. Крім батьківського почуття, яке зігрівало його, Ки відчував ще її відповідальність за неї. Адже дівчинка зазнала стільки кривд і образ, що вони погасили в ній віру в добро і справедливість. І треба повернути їй віру в людей, любов до чесного життя, щоб вона стала справжньою громадянкою, гідним членом нового суспільства. Ки, як політпрацівник, добре знав життя й не раз бачив сумні наслідки понівеченого дитинства. Скільки серед злочинців отаких от істот, змалечку так покривджених, що вони озлобилися на весь світ. Завжди, коли Ки стикався з болочим випадком злочинності, йому не давала спокою думка, що дітям треба приділяти особливу увагу, старанно виховувати їх, використовуючи для цього умови нової епохи, великої епохи соціалізму. Це найдійовіший метод, щоб позбутися злочинності. Це справжня турбота про щастя дітей, про те, щоб урятувати їх і від гірких драм у майбутньому.

Того дня Ки прийшов додому годині о п'ятій вечора. Дружини вдома не застав, бо саме була гаряча пора: сімба. Вішаючи сорочку на гачок біля ліжка Там, він раптом побачив маленького вигадливо сплетеного з тростини кошика, по краю обліпленого червоними й синіми квітками з бинтів і паперу. Ки зазирнув у кошик — на дні лежала саморобна лялька з коконів шовкопряда. Це дитячі забавки не чий-небудь, а Там. І несподівано його душа проясніла від радості. Всупереч усьому, Там усе-таки дитина, і

чисте, паївне в ній не зникло. Повечерявши, Ки заварив міцного чаю, взяв смаженого пиріжка і трохи цукерок. Коли в затишній кімнаті засвітили лампу, він відчув давно не знане умиротворення.

Як і дружина, Ки вишком мріяв про дитину — бо хоч то щастя ніби й звичайне, та манить воно невідступно. Розмовляючи з Луа, Ки уникав тем про дітей. За двадцять років їхнього подружнього життя вони ні разу про них не говорили, а більше й не було про що. Вечорами, коли надворі дув холодний вітер, вони засвітять лампу й сидять, вона шве чи латає, а він читає книжку чи щось думас. У такі хвилини, коли вони обоє мовчали, поглинуті кожний своєю роботою й думками, Ки часто ловив на собі сумний погляд Луа. Очі в неї були меланхолійні, як у людини, що знає за собою провину. І йому доводилось робити над собою зусилля, щоб не вигукнути: «Ех, якби в нас була дитина!» Коли він не наважувався заговорити про це, то вона й поготів мовчала, отож обоє вони тільки дружно зітхали. А відколи з ними оселилася Там, саме її існування породжувало нові теми для розмови. До її глухуватих голосів тепер домішувався дзвінкий щебет дитини. І хоч Там так несміло, так обачливо поводитися з ними, все ще називала їх дядьком і тіткою, Ки ставало радісно, коли він думав про неї. З кожним днем він усе міцніше прив'язувався, прихилився душею до названої дочки. Коли він приходив додому, очі дівчинки дивились на нього щоразу ніжніше й радісніше, а вигук «Дядько прийшов!» лунав так природно й щиро! Скидалося на те, що вона полюбила його, повірила йому. За останні два місяці зміни ці стали ще більш очевидні. Вона тепер і говорила більше, розповідала йому про різні дрібниці, якими звичайно цікавляться діти.

Цього вечора, паговоривши йому всякої всячини, вона раптом сказала:

— Дядьку, а ви любите локшину?

— Дитино моя, ти думасш, що я погано харчуюсь?

— Та ні, просто тут роблять жахливу локшину: товсту, цупку, та ще й якусь чорну. От я колись зроблю, тоді побачите. Я вмю робити локшину... Вона в мене духмяна, так і розсипається, коли жуєш.

І вона почала розмірковувати, в кого може бути великий казан, щоб позичити замочити рис, а потім розтовкти його на тісто. Як не буде казана, то можна й у мисці замочити, але знову ж таки нема ступи, щоб розтовкти рис. Не будеш же цюкатись по жменьці в пластмасовому шоломі. А як уже натовкти тіста, то чи не краще зварити вареників — тепер цукру для них вистачить. А як не люблять вопи вареників, то спекти млинців. Млинці та бульйон з крабів — ото смачно! Але зараз не сезон крабів... Зрештою вона перевела розмову на інше:

— А знаєте, дядьку, цього місяця мені вже дадуть зарплату. Я ніскільки не поступаюся перед жодною дорослою робітницею, яку я знаю. У них то живіт болить, то голова, так би й не працювали день за днем. Я теж одного разу загнала в ногу шпичака із колючого дроту — аж до кістки, витекло хтозна й скільки крові. Але я не кинула роботи, аж поки нога вся не розпухла. А до вечора все загоїлося і я знову пішла працювати.

— Скільки ж ти одержиш грошей?

— Дядьку Ті казав, що тридцять донгів.

— О-о! Дуже радий за тебе. Ти вже вирішила, як їх використаєш?

Промінці радості в очах дівчинки враз погасли, погляд її став допитливий, підозріливий. Затнувшись на мить, вона відповіла:

— Всі віддам вам з тіткою.

Ки презирнувся з дружиною, усміхнувся:

— І на особисті витрати не лишиш?

— Які там у мене витрати? — відказала Там.

— Ми не візьмемо твоїх грошей. Як треба буде щось купити, у нас своїх вистачить. Так що ти відклади ці гроші, пехай лежать. Згодна?.. А зараз я хотів би поговорити з тобою.

Дівчинка збентежилась. Поговорити? Про що? Може, він більше не хоче, щоб вона жила в них?

— Ти вже заробляєш гроші, це вартє похвали. Хоч тобі ще мало років, ти можеш жити самостійно, сама себе забезпечувати. Але як на мене, то я не хотів би, щоб ти працювала, бо про їжу й одєжу для тебе дбаємо ми з тіткою Луа, по можливості, забезпечимо тебе всім необхідним, поки ти виростеш. Я хочу, щоб ти вчилась. Бо як не вчитимешся зараз, доведеться вчитись дорослою. Тільки зараз учитися легше, голівка сприйнятливіша до наук. Ти мене слухавш? Зараз тобі чотирнадцять років, я вчитиму тебе років до двадцяти. Схочеш учитися далі, то й до двадцяти п'яти — двадцяти шести, а тоді вже служи суспільству. Після цього ми вже не зможемо забезпечувати тебе повністю, затє про тебе дбатимє держава. Отже, твоє діло вчитись, а годувати й доглядати тебе — це наш клопіт... Що ти на це скажеш?..

Там сиділа, схиливши голову. Ки знав, що вона зворушена.

— Отже, завтра ввечері ми підемо з тобою в політвідділ,— сказав він тихо.— В тяу відкривається друга школа. Зопити й ручки я вже тобі купив.

Луа охопила гаряча хвиля ніжності й любові до названої дочки. Їй так шкода було розлучатися з нею, що на очі навернулись сльози. Як швидко промайнули ці чотирн місяці, протягом яких дівчинка жила в них! Вона внісла в самотнє, одноманітне життя Луа не звідану досі радість. І от тепер Там піде, і Луа знову лишиться сама в цій кімнаті, де дівчинка, куди не кинь оком, скрізь лишила свій слід.

Наступного вечора широкою дорогою, що пролягала серед долини Дьєнбієна, повільно їхав на велосипеді Кв. До багажника був прив'язаний речовий мішок Там разом з ватяною ковдрою. Дівчинка з дядьком Куангом ішли позаду. На ній була біла блузка з кругленьким комірцем, волосся сколене шпилькою з червоними й зеленими камінцями, в руках тростиновий кошук, обклеєний квітами.

— Де ви сю ніч заночуєте, дядьку Куанг?

— Я ще трохи пройдуся з тобою й піду назад.

— Завідна доберетесь додому?

— У мене крок не такий, як у тебе.

— Я можу йти таким самим кроком, як і ви.

І вона пішла, широко ступаючи, потім задріботила швидко-швидко, майже бігцем. Її тішила ця гра.

— Не поспішай так, Там,— сміючись, запросився Куанг, пробігши за нею деяку відстань.— Краще розкажи що-небудь веселеньке.

Кущі край дороги стояли з опалим листям, тільки й лишались на тоненьких гілочках жовті, схожі на гудзики, пуп'ячки квітів. Між заростями диких тамариндів затесалося сапанове дерево в цвіту. Пелюстки квітів на ньому жовті лискучі, а серединки червоно-спні, як спілі круглі сливи. Угорі пролетіла зграя горобців і сіла на рівній верхівці соана, розцвірінькалась між молодим, червонуватим від призахідного сонця листям. Удалині на тлі темно-фіолетового пасма гір летіли сліпучо-білі лелеки, їхні крила вигинались, як пружні луки. Тиша і простір! І вперше чарівна, зваблива краса природи сколихнула душу Там. Вона глянула на Куанга чорними слячими очима й вигукнула:

— Ой дядьку Куанг, як гарно в Дьєнбієні!

ПРОБУДЖЕННЯ

Недалеко від околиці повітового містечка Гобан колону демонстрантів з білими траурними пов'язками¹ — близько семисот чоловік — зупинили чотири бронетранспортери, які з гуркотом підкотили до Гобанського моста, розвернулись і стали стіною впоперек дороги. «Республіканські» солдати в сталевих касках та плямистому обмундируванні посплигували з машин, установили кулемет перед мостом і півколом розсипались по берегу річки. Бронетранспортери — блискуча купа голубуватої сталі — стояли з певнимкненими моторами, готові будь-якої миті рвонуть й перечавити неозброєних демонстрантів. Хвилини через дві з містечка вискочив джип і, здіймаючи куряву, примчав до моста на такій швидкості, що мало не наїхав на солдатів, які вартували біля машин. Мовби спересердя, він люто заскреготів гальмами. Офіцери й сержанти, що метушилися, віддаючи підлеглим команди, враз стали струнко. З джипа виїшов довготелесний, худий капітан поліції в червоному кашкеті і застукотів підборами по мосту. Прискаливши одне око, він невдоволено засопів посом. Такий пікчемний гурт люду, а в місті вже й перелякався — повідомили в провінційний центр, що на місто сунуть озброєні в'єтконги чисельністю в кілька тисяч чоловік. От уже справді — дивляться на курку, а бачать лицю. Розставивши ноги і взявши руки в боки, капітан заговорив не дуже голосно, але різко й твердо:

¹ У В'єтнамі білий колір жалобний.

— Послухайте, люди! Підполковник — правитель провінції — ввів на всій її території воєнний стан! Ваш повіт — не виняток! Усілякі зборища та демонстрації заборонено. Розходьтесь, даю вам три хвилини, якщо не послухастесь, доведеться вжити заходів, передбачених законом воєнного часу. Отже, у вашому розпорядженні всього лише три хвилини!

Він слухав, як під мостом відлунюють його слова, і раптом відчув задоволення. Героеві стародавнього роману, Чюнг Фі, варто було гримнути перед мостом, щоб розігнати армію Тао. А йому її кричати не треба. Він переконаний, що самої його статечності, солідності у всьому — від голосу її ходи до найменшого жесту, які він довго й старанно тренував перед дзеркалом, домагаючись істинно англійської холодності й твердості, — достатньо, щоб ці селюки залякли від страху.

Але демонстранти в чорному селянському одязі в білими траурними пов'язками її не думали розходитись. Задні від петерпіння повиходили з колони на узбіччя, штовхаючись, обмахувались нонами, її намагались роздвигтися, що там попереду. Старі жінки, які стояли в перших лавах, під натиском задніх мусили посунутися вперед ще кроків на десять. «Не пхайте, тут капітан Тонг», — озирваючись, казали воїни. Молодшці з немовлятами на руках, почувши ім'я капітана, зблідли й стали розглядатися довкола, вибираючи про всяк випадок дорогу для втечі. Хто-хто, а цей Тонг неодмінно пустить кров. Якщо солдати стрілятимуть угору, то він сам, своєю рукою наведе ствол кулемета на людей...

Лавами, поволі паростаючи, котився гомін. «Рушайте, не посміє він стріляти», — гнівно вигукнув хтось. Транспарант з білими літерами на чорному тлі, що був обвис, знову туго напнувся, і на ньому чітко заяснів напис: «Ми вимагасмо від властей негайно звіль-

нити безпідставно заарештованих — двадцять одного чоловіка. Вимагаємо покарати тих, хто палив наші хати і вбивав людей!» Демонстранти крок за кроком поволі просувалися вперед, лави їхні ставали щільніші. Колона скидалася на борця, що вибирає найвигіднішу позицію, водночас приглядаючись до суперника. Три кроки, п'ять, десять... Капітан Тонг не зворухнувся. Під промінням полуденного сонця кашкет на його голові вигравав червоним полум'ям, а на комірі палахкотіли золотом галуни у вигляді трьох квіток абрикоса. Краще б він кричав на всю горлянку й погрожував — це було б не так страшно, а то він укляк, мов статуя. Тільки коротко й різко віддав команду:

— Рота-а-а, го-о-туйсь!

Обабіч і позад нього заклацали затвори, але почувся і якийсь невиразний шепіт. Тонг не озирнувся й тому не бачив, як стривожено заворушилися сталеві каски, як презирнулися й насупилися офіцери.

На тому кінці моста транспарант знову височів туго натягнутий. Колона завирувала, ніби потік, що наптовхнувся на перепону. Лунали окремі вигукки. Сивобородий дід у закасаних вище колін штаних, з білою хусткою на руці хрипко прокричав на весь голос:

— Ми просимо пропустити нас до міста. Ми хочемо лише висловити свої скарги. Що ж тут такого? Будь ласка, шановний, пропустіть нас.

Ніякої відповіді. Тоді наперед виїшли старі бабусі в траурних хустках. Вони тримали згорнуті в трубочки папери.

— Ось наші скарги, подивіться, будь ласка, пане капітан, і пропустіть нас до міста. Наші діти теж в урядових військах, і ваші солдати знають про це...

— Той, хто перший ступить на міст, буде розстріляний!

З лав демонстрантів пролунав голос, посилений рупором:

— Браття солдати! Невже у вас підніметься рука на свій народ!? На сім'ї таких самих солдатів, як і ви!?

Слідом знялася буря вигуків, між опорами моста заметалась громова луна. Капітан лише злегка скрикнув, глянувши на руки, піднесені вгору.

— Лишається одна хвилинка!

З кінця колони узбіччям пробралася вперед невисока молода жінка. Волосся в неї було притиснуте сіткою, з-під якої вибивалися незвичні тут кучері. Та її одягом — темно-червоною оксамитовою кофтою, білими нейлоновими штаними, міського фасону, каучуковими босоніжками з ремінцями метеликом, вона різко виділялася між селян. Єдине, чим вона була схожа на них, — це траурна пов'язка на рукаві. Пробравшись до транспаранта, вона торкнула за руку сивобородого діда і швидко сказала:

— Дядьку Шау, пустіть мене вперед.

— Кук? Навіщо тобі вперед?

— Поговорити з ним. Я трохи знайома з тим Тонгом.

Дід пильно глянув їй в очі, трохи спохмуриів, потім кивнув:

— Гаразд, іди. Але... слухай-но, не здумай упадати перед ним. Ти не сама по собі, ти від усіх нас.

Кук не відповіла. Прихований патяк дядька Шау вразив її в самісіньке серце, а воно її так ятрилося раною. Він ще не зовсім довіряє їй. Гаразд, вона може не піти, але арештують ще когось із демонстрантів, і підозра на неї зросте. Тим часом вона не зробила нічого, щоб завоювати довіру цих людей... Поглинута думками, вона її не помітила, як відділилась від демонстрантів, лише неявно усвідомила, що не чує чужих ліктів і плечей. Промайнули її лиш-

лись позаду бетонні стовпчики перпл, з кожним кроком перед очима більшав червоний кашкет. Вона бурмотіла, мовби завчала урок: «Браття офіцери й солдатп... браття офіцери й солдатп...»

Галас на обох берегах стих. Демонстрантп й солдатп, затамувавши подих, стежили за певелчкою по-статтю, що зважилась перейти міст і стати перед капітаном Тонгом, який прославився своєю жорстокістю. Тонг, що й досі тримав руки в боки, вихопив револьвер, та одразу, вражений, опустив його. Кук? Справді, вона, Кук, подружка страчного в'єтконгами начальника провінційної поліції. Зараз Кук таємний агент. Чому вона тут? Він опустив і ліву руку й стояв, розгублено чекаючи, поки Кук підійде ближче.

...Коли воєнні дії було припинено, Кук, дочка бідного вчителя, перейшла в дев'ятий клас. Їй ледве виповнилось вісімнадцять років, а про її красу вже ходили легенди. Хто лиш не домагався її руки — і шкільні товариші, і солдатп, і службовці різних рангів. А вона — ніби той метелик, що грайливо перелітає з квітки на квітку: нікому не відмовляла, але нікому й не давала слова. І тільки коли вже мало не всі в'єтконги відійшли на Північ, вона пообіцяла одному молодому бійцеві чекати два роки, поки буде об'єднано країну, тоді він повернеться й вони одружаться. Правду кажучи, їй просто сподобався той симпатичний сором'язливий хлопець, почуття її ще не було любов'ю, та, схвильована розлукою, вона відкинула вагання, дозволила поцілувати себе в щічку й подарувала йому носовичок з вишитими на ньому ініціаламп. Ото й усе. Та попрощавшись із хлопцем, вона невдовзі пожалкувала, що надто поспішила. Ночам переверталася з боку на бік, картала себе, адже мовлене слово дорожче золота, краще було б нічого не обіцяти, а через два роки, після об'єднання, вона могла б вибрати собі достойнішу пару...

А потім злочинний американо-зіємівський режим, про який вона раніше тільки читала та чула, запанував у її рідних місцях. Школа відкрилась, як і раніше, але директор і вчителі тепер були інші. Та й порядки стали зовсім інші: плати за навчання щомісяця двісті срібних, а де б вона взяла такі гроші? Тому й кинула школу, почала давати приватні уроки, як траплялися учні, потім пішла в торгівлю. Коло неї увивались розбещені молодики, нахабні офіцери й службовці зіємівської адміністрації, і вона бачила, що перший-ліпший хлопчина з тих, які домагалися її прихильності раніше, був кращим за найкращого з тих, які оточували її зараз. Вона скучала за людьми, які відбули на Північ, за тим життям, коли її називали внучкою Дідуся Хо¹, дедалі частіше відчувала тугу й за симпатичним сором'язливим солдатиком, якого обіцяла чекати два роки; поволі в дівочому серці розгорілася любов, що вже давно жевріла в його глибині, і далекий коханий тепер став для неї символом усього того, що вона любила в житті, чим найдужче дорожила й чого зараз була позбавлена. Вона відчувала себе як людина, що жила під сонячним промінням, але не цінувала його, ще й нарікала, що воно западто яскраве та пекуче, і, лише потрапивши в темну яму, зажадала того проміння, задирала голову, аби вловити хоч найслабший проблиск його. Під час кампаній по так званому «викриттю комуністів» їй погрожували, намагались і підкупом, і силою змусити її вийти заміж за начальника повітової служби інформації, тобто охранки, і хоч він їй проходу не давав, вона була непохитною, затялася, мовляв, у неї вже є чоловік.

Після того як вона підписала петицію, що вимагала

¹ Дідуся Хо, Дід, Дядько Хо — так у народі називають Хо Ші Міна.

організувати консультативну раду для підготовки передбачених Женевськими угодами загальних виборів, її «обробляли» п'ять разів, і кожного разу, повернувшись після «взяття показань», вона просила кого-небудь розрізати її одяг, бо зняти його було неможливо, так розпухало побите тіло. Мати продала свою землю, щоб купувати їй ліки, і тільки після цього Кук поволі одужала. Коли почався рух за проведення загальних виборів, вона побоялась узяти в ньому участь. Тим часом хтось таємно підкинув їй листа від коханого, вона читала його й перерисувала, поки не вивчила напам'ять. Через кілька днів її схопили й відправили до провінційної в'язниці. Лист виявився підробленим, а вона не пам'ятала почерку свого нареченого й попалася на гачок. За те, що не віднесла листа властям, її звинуватили в зв'язках з північно-в'єтнамськими комуністами. Влаштував усе це не хто інший, як сам начальник служби інформації, щоб так примусити її вийти за нього заміж, якщо він визволить її з в'язниці.

Однак здобич дісталася іншому. На одному з допитів сидів сам Мау — начальник поліцейського управління провінції. Він звелів їй прийти увечері прибрати у відділі, а потім напоїв її запаморочливим зіллям і звалтував. Від ганьби вона ладна була повіситись, але стало жаль матері, жаль сестер, яких могли переслідувати замість неї, і вона передумала. До того ж їй хотілось побачити нареченого, вона сподівалася, що він зрозуміє й простить її, а коли й ні, то принаймні вона діждеться об'єднання країни, а потім уже вирішить свою долю.

Її краса обернулася для неї горем. Вона завагітніла. Мау пожалів її й не кинув назад до в'язниці, як інших звалтованих ним дівчат. У неї не було шляхів для відступу. Хіба могла вона повернутися додому з позашлюбною дитиною? І падії заслужити

любов парченого вже не було. А дитинка вимагала, щоб Кук жила і виховувала її, і Кук змушена була залишитись у місті, стати третьою дружиною Мау. Він до безтями захопився нею, балував її, найняв для неї окремий будинок, вихвалявся нею перед друзями, як дорогою іграшкою, та варто йому було запідозрити, що Кук виявляє прихильність до когось, він бив її смертним боєм.

Після чотирьох років життя в місті — життя на вірець західного — Кук дуже змінилась. Вона навчилась збивати коктейлі по-американському і, ламаючи язика, вимовляти вітання й запрошення англійською мовою, вміла вибрати наймодніший фасон для вбрання й пайтоншу пудру, а ще примудрилася тримати Мау в своїх руках і витягувати з нього дві третини досить великої місячної платні, не кажучи вже про значну суму хабарів, які діставалися йому. Варто їй було з'явитися на міському святі, як її одразу обирали переможницею конкурсу краси, іноді навіть не треба було демонструвати себе на помості. Суботніми вечорами вулицю Нго Дінх Кхоя забивали автомобілі найрізноманітніших марок: то в'єтнамські, європейські та американські знатні гості з'їздилися на вечір у її будинок під номером сто сімдесят два, сподіваючись потанцювати з нею й шепнути їй у тендітне вушко кілька солодких слів. Капітан Тоуг теж свого часу упадав біля «королеви 172». Безтурботність і втіхи — ось чим жила Кук. Вона звикла до цього, як наркоман до опіуму. Та минуле час від часу нагадувало про себе, наче давно загнана скабка. У такі хвилини вона випивала підряд три-чотири чарки міцного папою і, захлинаючись сміхом, підхоплювала під руку якогось американського офіцера та й крутилася з ним у скаженому фокстроті, намагаючись заглушити голос, який шепотів їй: «Продажна... продажна...» Це слово вона чула в себе за спиною, коли в білому ней-

лоновому костюмі, покрапленому фосфоричними блискітками, мов діамантами, приїздила машиною чоловіка провідати рідню. Мати в її приїзді спересердя штурхала ногою безневинну кішку, жбурляла кухонне начиння й усе, що попадало під руку, лаяла теперішніх дочок, які не бояться бога та зраджують чоловіків і наречених. Малі брати й сестри не брали її гостинців, тупцювали в дверях, потім почали підсміюватись: «Голова як вороняче гніздо», «Та ні, то в неї на голові підставка для каструлі». Сусіди відверталися й спльовували: «Продажна!» У селі були ще дві дівчини, які через нестатки подалися в Сайгон заробляти гроші своїм тілом, але їх так не зневажали, як Кук. Казали: «Ті коли приїздять у село, то хоч соромляться, а Кук, бач, гне кирцу. Було б чого гнути, катюжа підстилка». Продажна... Це слово переслідувало її й жахало, піби удари молотка повіку труни під час мору, жахало тим більше, що й сама вона почувалася, як пропаша повія. Її бракувало мужності порвати з цим ремеслом — ремеслом повії з вищого світу, вона боялася помети Мау, боялася, що він не віддасть їй дитини, боялася, що доведеться жити серед людей, які зневажають і ненавидять її, що доведеться тяжко працювати. Іноді, коли їй ставало особливо гірко, коли ненависть до Мау ставала нестерпною, вона, кленучи долю, метилася чоловікові так, як він і підозрювати не міг: викликала по телефону котрогось із його друзів і тішилася з ним уволю. А потім, випровадивши коханця, обхоплювала голову руками й ридала, обливаючись лютими сльозами: «Раз я повія, то вже хай буду справжня!» Так у хвилини відчаю став знаряддям її помети й капітан Тонг. Він уявляв, що покорив Кук, і гадки не маючи, що вона просто використала його, аби поставити чоловікові роги. І довго шкодував, коли його перевели в інше місце.

Дитина її тяжко захворіла й померла. Певдовзі по тому підпільники прострелили Мау голову, приколовши на грудях обвинувальний акт. Вона плакала за дитиною, а не за чоловіком, бо завжди вважала його своїм тюремником. Пенсії як удові їй не дали, оскільки вона не була законною дружиною, і тільки після того, як на багатіїв із «Союзу вірності й благочестя» добряче натиснули, їй дали тисяч зо дві допомоги. У неї не вистачало грошей, щоб розплатитися з боргами, вона попродала всі речі, все своє розкішне вбрання,— багатство «королеви краси 172» лопнуло, як мильна булька. Помічник начальника поліцейського управління, якому було вже за п'ятдесят, домагався, щоб вона стала його молодшою жінкою, тобто наложницею, але попередив, що він не забезпечить її так щедро, як Мау. Вона сиділа, спершись підборіддям на руку, пропускала повз вуха його слова й дивилась на фірмову марку програвача — собаку, який прислухається до голосу свого господаря з платівки... «Так, усі вони, що залицялись до мене, всі на одні голос, як платівка, а я — чим я відрізняюся від собаки?» Вона не відмовила незграбному залицяльнику, тільки сказала, що спершу навідається додому, в село, а тоді вже повернеться в місто і прийде до нього. Старий служака одразу ж дав їй таємне завдання, зареєструвавши її під кличкою «К-172», вручив два задалегідь видрукованих зразки донесень про місцевих та приїжджих в'єтконів і місячну платню — на перших порах дев'яносто донгів, пообіцявши окрему винагороду за кожне донесення. Вона простягла руку — грошей якраз вистачить на квиток до села. Шпигункою ставати вона не збиралась — взагалі нічого не збиралася робити, все їй остогидло, від усього вона страшенно втомилася.

Втиснувшись у задушливий автобус, вона вместила невеличку валізу, сіла й розкрила вже читаю

книжку «Дві могили між сосон на пагорбі». Може, отруїтися, як Мі Зунг, або піти в черниці, як Біль Лієн? Отруїтися просто, вип'єш трубочку вероналу чи гарденалу, і все, отруїтися завжди можна, спішити нема чого. Піти в черниці й забути про всі мирські справи — теж непогано, та коли обридне й саме життя й монастир — тоді що? Краще б уже якийсь випадок допоміг їй вибратися з цієї безвиході — хоч би автобус перекинувся десь у прірву! Але автобус котився й котився. Її багато разів обшукували, вона заходила в поліцію чи на пост, показувала невеличкий — розміром з палець — квиток таємного агента, і її запрошували в автобус їхати далі. За п'ять кілометрів від села зупинилися: дорога була зруйнована. Кук зійшла з автобуса з валізкою в руках і слідом за базарювальницями пішла додому пішки.

Її рідне село дуже змінилося. Америкапо-зіємівську владу тут ліквідували, щодня відбувалися мітинги й збори. Навколо села тяглася густа павутина загороджень та замаскованих їм з кілками.

Партизани відвели Кук до місцевого Комітету фронту визволення Південного В'єтнаму, головою якого був її рідний дядько. Вона пояснила, що втратила роботу й мусила повернутися до матері, з ворогом нічого спільного не має. Дядько хмикнув собі під ніс: «Як не тобі, то кому іншому бути шпигункою?» Комітет дозволив їй жити в селі, але зобов'язав брати перепустку, якщо вона схоче кудись піти, і заборонив будь-які стосунки з незнайомими. Вона пішла додому. Мати вже знала, що дочка повернулася, але не залишила обіду, і Кук довелося самій піти купити рису й зварити його. Спати їй довелось долі, на маті, бо сестри не хотіли пускати її до себе в ліжко, заявивши: «А може, ти підхопила якусь хворобу, то чому й ми повинні заражатися?»

Аж тепер вона відчула, яке глибоке провалля відділяло її від рідні. Але того дня вона так натомилася, що їй пожурилося це мала сили: відразу заснула, як тільки заплющила очі. Встала вона рано, взяла мотику й пішла на город добати лунки під батат. Побачивши Кук за таким заняттям, мати зварила їсти й на неї, здогадавшись, що смерть дитини далася знаки її безпутній дочці. А Кук тим часом все ще вагалася, як їй бути: пакласти на себе руки, піти в монастир чи повернутися до міста — і хай життя несе її куди завгодно. Вона доводила себе до знемоги, до цілковитого виснаження, аби лиш менше думати.

Однак бурхливий подих революції мало-помалу розворушив і її. Вона читала революційні видання, ходила на мітинги, слухала розповіді про боротьбу, всотувала кожне слово,— спочатку з цікавості, з бажання дізнатися про щось нове, а далі пройнялася їй повагою та симпатією до перемін. Їй здавалося, ніби вона знову переживає часи боротьби проти французів, коли ще була наївним дівчам з розкуйовдженим волоссям... Але те, що сталося згодом, вона боялася згадувати, бо соромилася її жахалася його. Стала замкнута, ніби глухоніма, намагалася бути непомітною, маленькою, щоб не привертати нічпєї уваги. Вирішила здати в комітет папери з таємної поліції і зізнатися у всьому, та боялася, що її ще більше підозрюватимуть, тому вагалася і зволікала. До того ж на випадок каральної експедиції ворога вона могла б скористатися цими паперами, щоб захистити свою сім'ю,— адже один з її братів був у партизанах. Коли сільські хлопці й дівчата йшли на курси ліквідації неграмотності або на військові вчення партизанів, вона задро поглядала на них. Їй до болю хотілося бути разом з ними, але навіть довго дивитись їм услід вона не наважувалася — ще подумують, ніби вистежує. Вечорами, варячи корм свиням, вона прислуха-

лась, як у сусідньому будинку діти вивчають пісні, сама тихенько підтягувала їм і задоволено усміхалась сама до себе, коли впевнялася, що теж уже знає нову пісню.

Спостерігаючи зміни в своєму селі, вона й незчулася, як захопилася ними, як душа її сколихнулася до самісінького дна. Тяжкі думки, що день у день гнітили її, поступово розвіялись, і в ній прокинулася жага до життя. Тепер Кук ніби знову стала такою, якою була за часів боротьби проти французів. З неї злетіла оболонка «королеви краси 172», яка чотири роки стискала її. Вона повірила, що зможе почати життя заново, адже їй всього лише двадцять чотири роки...

Мати є мати, серце її швидко відтануло, й вона стала жаліти Кук навіть дужче, ніж менших, щоб якось зігріти її душу. Молодші брати й сестри довше нехтували нею, та зрештою все владналося. Тільки той брат, що був у партизанах, не прощав їй і чекав, коли вона ділом спокутує свою провину. Він чітко перераховував її злочини: кипула чоловіка, який тимчасово вибув на Північ, стала наложницею ката, привласнювала гроші бідарів, добуті гірким потом і сльозами, пускала їх на вітер, наче сміття, і навіть витанцьовувала з американськими бандитами. Вона схиляла голову, не сміючи виправдуватись, його слова були жорстокі, але справедливі. Добре, що він хоч не знав про неї всього.

Односельці теж невдовзі перестали відвертатись від неї, вже не кидали їй услід «продажна». Найкраще зрозумів її старий сусіда — дядько Шау, який замолоду натерпівся немало лиха. Хто-хто, а він знав життя, отож і співчував її гіркій долі. Він по-батьківському ставився до неї й часто давав їй добрі поради.

Проте планам Кук щодо свого майбутнього не судилося справдитись. У визволений район вдерлися

каральні загони сайгонського режиму. Рідне село Кук захопила частина, якою командував американський майор. Біійці Визвольної армії й партизани кілька днів відбивалися, потім, атаковані десантним батальйоном, що на вертольотах висадився в них у тилу, змушені були з босм відійти в лісові хащі. Сім'я Кук разом з іншими селянами лишилася вдома, щоб, як і до визволення, вести боротьбу проти ворога громадськими засобами. Сама ж Кук побоювалася, що партизани можуть запідозрити її в чомусь поганому, отож, узявши валізку, вона подалася в ліс разом з молоддю, яка уникала мобілізації до маріонеткової армії. Карателі порядкували в селі п'ять днів, але за цей час, хоч як лютували, не змогли перетворити його на «стратегічне»,— по суті, концтабір,— а тому лише захопили навмання двадцять одного чоловіка, звинувативши їх у приналежності до сімей революціонерів та партизанів, і забрали з собою на допити й катування. Заодно прихопили з десяток биків та буїволів і спалили перед відступом сім хат.

Повернувшись після того, як карателі відійшли, Кук замість рідної хати побачила згарище. Матір і малолітніх сестер забрали вороги. Її братові-партизану в бою з карателями розтронціло руку, і його відіравили в госпіталь. Приголомшена Кук не плакала, тільки відчувала, що в неї мовби отерпло все тіло, а серце стало кам'яним. Приходили члени комітету, втішали її, вона чемно, але байдуже відповідала їм, та коли дядько Шау сказав їй несподівано прості й водночас різючі слова, вона вже не могла їх забути. «Хіба можна терпіти отаку наругу?» — запитав він. Збираючи на попелищі вцілілі горщики та підгоріле зерно, вона раптом подумала: «Може, з тим американським катом, що привів сюди солдатів, зруйнував моє село, спалив мою домівку, забрав мою маму й сестер, розтронців братові руку, може, саме з ним я

танцювала колись у вітальні на Нго Дінь Кхой, сто сімдесят два? Та чи тільки з одним таким?» Вона завмерла, а потім на її губах з'явилася безтямна, як у божевільної, посмішка.

Всю ніч, обпершись спиною на великій кіш, вона самотньо просиділа біля купи недогорілих балок та луток, які ще чаділи. У пам'яті одна за одною спливали події, мовби низалося намісто з минулих днів і років. І кожна така намістина була чорна й важка від болю. Що ще лишалося їй у житті? Нічого. Попереду порожнеча. Вона згадала, про що мріяла в свої вісімнадцять років. Чи прагнула вона чогось аж надто великого й нездійсненного? Хотілось вивчитися, здобути спеціальність і заробляти для себе та для матері, хотілося дати щастя тому, кого полюбить, жити спокійно й добропорядно, бути корисною сім'ї і людям. Але вовча згряя американських зайд і їхніх маріонеток розтоптала всі її маленькі мрії, перетворила юну життєрадісну школярку на безсоромну дурну повію, на-шпигунку, здатну прослизнути скрізь, мов отруйна гадинка. А тепер ось не дала їй почати життя заново. Вовчі пащі чатують на всіх її шляхах — вони ніби заповзялися не дати їй стати людиною.

Намацавши зразки донесень, які дав їй помічник начальника поліції, вона кинула їх в вогонь. Досить з неї й слави повії, шпигункою ставати їй ні до чого. Хто втрапив у болото, пнеться вгору, а не спішить углиб. Роман «Дві могили між сосон на пагорбі», видрукуваний на дорогому папері, згорів слідом за поліцейськими донесеннями. Накласти на себе руки, постригтися в черниці — о, коли хтось, доведений до розпачу, вкоротить собі життя чи піде в монастир, ота хижка згряя надірве собі животи від сміху... В серці Кук спалахнув гнів. Лютим вогнем він облік її груди, пекучими язиками охопив усе тіло. Їй хотілось

кусати, шматувати кого-небудь із тієї зграї, щоб утамувати свою ненависть. Бо хіба ж можна терпіти отаку наругу? Хіба можна сидіти склавши руки?

Вона тихо плакала на самоті біля згрища, поки партизанський патруль не відвів її в солом'яний курінь, який сусіди поставили для неї. Наступного ранку, взявши смужку білої тканини, вона пов'язала траурну пов'язку й подалася на папахиду по тих, що полягли в боях з карателями, а потім разом з дядьком Шау пішла в колоні демонстрантів до міста. Очі в неї були вже сухі, тільки трохи припухли й почервоніли.

І от тепер вона рішуче прямувала просто на кулет капітана Тонга. І сама не розуміла, чому така спокійна. Думка працювала чітко, губи ледь чутно шепотіли слова, з якими Кук звернеться до солдатів, а в голові її крутилася одна фразу з колпскової, такої недоречної в цю хвилину. Колискової, з якою її мати гоїдала колиску, присипляючи маленьку Кук: «Заточимо ніж і шкіру проріжемо на скроні, і кров змішаємо в чаші, і в вірності поклянемося...» Кук теж співала цю пісню, заколюючи свою дитину, а коли та померла, вона ще довго співала її сама для себе. Пісня не в'язалася з її повним сліз життям, але нагадувала про щось чисте й невинне — як її померла дитина, як її загублена весна.

Капітан Тонг стояв нерухомо й дивився, як вона наближається. Дедалі чіткіше впам'ятовувалося її біле, розпашіле обличчя, підрум'янене полуденним сонцем. Хода кваплива, але така ж граціозна, як і тоді, коли вона походжала по вітальні на вулиці Нго Дінь Кхоя, сто сімдесят два. У нього промайнула думка: «Кук чарівна, як завжди. Зовсім європейський тип краси. І оця справжня Венера — моя...» За давньою звичкою він пристукнув підборами, усміхнувся і вже мало

не рушив їй назустріч. Але згадав про демонстрацію. «А, чудово, вона бере участь у демонстрації, щоб усе розвідати. Таки ж розумна жінка!» Капітан підморгнув їй одним оком, мовляв, усе ясно, він захоплюється її спритністю. Однак він ще не був певен, чи пора вже Кук повертатися до поліцейського управління, чи слід іще якійсь час побути серед комуністів, постежити за ними? Отож аби не видати її необачним словом, він гримнув на неї:

— Тобі що, життя обридло? Де скарга комуністів, давай сюди, я подивлюсь.

Він простягнув руку, сподіваючись, що Кук разом зі скаргою передасть йому список організаторів демонстрації, яких треба негайно заарештувати. Але Кук зупинилась кроків за п'ять від нього і дзвінко вигукнула:

— Браття офіцери й солдати!

Тонга мовби вдарили по голові — так ошелешила його Кук, і він завмер, простягнувши руку. У нього промайнув інший здогад: «Кук провалилася, комуністи примусили її піти з демонстрантами, штовхнули на переговори з ним, Тонгом, щоб вона врятувала їх від куль, спокусивши його своєю красою. Мабуть, у спину Кук нишком націлені десятки партизанських рушниць, і вона під страхом смерті мусить говорити те, чого від неї вимагали. Можливо, її сім'ю взяли в заложники. Бач, які жорстокі ці комуністи, просто жах! У нього миттю склався план рятунку Кук і блискавичної розправи з демонстрантами. А Кук тим часом закликала солдатів не стріляти в народ. Капітан Тонг, не звертаючи на неї уваги, одвернувся і тихо сказав:

— Де сержант Чинг? Швидко сюди. Веди сюди своє відділення і постав у шеренгу впоперек моста... Йолоп! Треба закрити міст наглухо. Якщо ця жінка побіжить, розступіться, пропустіть її і знову зімкніться.

І одразу стріляйте. Зрозуміло? What an ass! ¹ Стріляйте в комуністів, а не в цю жінку!

Кук не звертала уваги на те, що капітан Тонг вигукував позаду кулемета. З-під зелених сталевих касок на неї вражено дивилися сотні очей, а вона проказала до кінця свою коротку відозву і заговорила про те, про що болісно думала останнім часом, заговорила докірливо, мовби з близькими людьми, які ще не все збагнули:

— Браття, подумайте як слід: з'явилися якісь американці, примушують вас палити ваші ж хати, бити і вбивати ваших батьків і матерів, зганяти людей у концтабори, які назвали стратегічними селами, чому ж ви покійно слухаєтесь їх? Що ж, ви так і будете прислужниками цих кровопивців з гнилими душами? Що ви за чоловіки? На вашому місці я перебила б усіх цих тварюк. Боятися їх нічого, ніякої надлюдської сили в них нема...

Серед солдатів густішав певизразний гомін. Хтось крикнув: «Слухай, ти...», але його відразу обірвали вигуками й свистом. Дошкульні слова жінки пмагали солдатів, пробуджували зашкарублі душі. Капітан Тонг підскочив до Кук і гримнув:

— Гей ти, заткнись!

Здригнувшись, вона обернулась. Тонг швидко й тихо заговорив крізь зуби:

— Кук, слухай мене. Біжи одразу до моєї машини, скажи шоферу їхати, не чекаючи нас. Комуністи не насміляться стріляти вслід. А якщо стрілятимуть, падай на землю, чуєш? Ляж і лежи. Я їх усіх порішу. Швидше, швидше, Кук, не біійся...

Кук вражено дивилась на нього. Тільки тепер вона усвідомила, що стоїть перед капітаном Тонгом, приятелем Мау, тим самим, що танцював з нею вигадливу

¹ Ну й осел! (Англ.)

румбу і шепотів їй на вухо м'ясні слова, благаючи удостоїти його найвищої милості. Сатана, ласий на гроші й красу, убивця сотень людей. Один з тих тварюк, що не дають їй жити... Іншим разом Кук, можливо, мирно та лагідно попросила б його відпустити заарештованих, але зараз кров шугонула їй у голову і вона не тямля себе.

— Браття, ви чули, що сказав Тонг? — вона вказала на нього рукою. — Він звелів мені тікати, а сам хоче стріляти в народ!

— З глузду з'їхала! — пробурмотів Тонг. — Не мели дурниць, швидше тікай!

«Невдалий з мене політик! — промайнула в неї думка. — Я спровокувала його. І якщо він почне стріляти в демонстрантів...» Та вона вже не могла зупинитися:

— Цей Тонг зібрався перебити людей, ви бачите, браття? Зараз він дасть команду стріляти, невже ви так і послухаетесь, так і будете з американських гвинтівок стріляти у свій народ? В'єтнамці ви чи вже американці? Чуєте ви голос крові чи ні? Чи в вас немає совісті?

Тепер капітан Тонг збагнув усе: Кук з комуністами, вона веде комуністів на боротьбу, вона викривас і звинувачує його, капітана Тонга, в злочинності.

— Ах ти ж повія! Та я вб'ю тебе! — прохрипів він.

Ступивши до неї широким кроком, він уп'явся лівою рукою їй у плече, а правою дав лункого ляпаса. Поточившись, вона впала навколішки, кофтина на ній з одного боку розірвалась, а на щоці червоно спалахнув слід від долоні. Демонстранти по той бік мосту закричали:

— Не смійте бити безневинних! Не смійте арештовувати безневинних! Гей, люди, зупнімо їх!

Присутність семи сотень людей за спиною додала Кук сили, вона підвелася, випросталась і, заскреготавши зубами, кинулась на Тонга та так штовхнула

його, що він повалився на солдатів, які стояли позад нього. Тонгові слова роз'ятрили в душі Кук рапу, яка ніколи не заживала. Кук знавісніла від люті. Відкинувши з обличчя волосся, що вибилося з зачіски, вона тремтячими руками вчепилась у перила моста і, не зводячи з Тонга збуджених, блискучих, мов у гарячці, очей, задихаючись, кричала:

— Зрадник!.. Американський прихвостень!.. Хай лиш появиться тут твій господар, я і йому шку роздеру... Ти ще смієш мене бити? Смієш мене паскудити? Я витерпіла стільки горя, жила так, що краще б умерти,— і все через вас, ви згубили моє життя. Так, я стала повією. Я стала повією, але продавала тільки своє тіло. А ти служивши собакою в американців і продаєш їм свій народ, продаєш вітчизну...

З лав демонстрантів пролунали зойки жаху. Тонг вихопив револьвер, звів курок і прицілився їй у груди. Вона встигла побачити лише чорне дуло револьвера, що злегка підстрибувало в його руці, і димок з нього, а пострілів не розчула. Її раз за разом било в груди. Білувато-сіра поверхня моста, погойдуючись, метнулась їй в обличчя. Вона хотіла закричати, але гаряча кров ринула їй у горло, і Кук відчула її солонуватий смак. Здригнувшись, Кук перевернулась на бік, рука її зашкребла по шореткій поверхні моста; з грудей вирвалося зітхання, а з носа пішла кривава піна. У вухах у неї лунко шуміло. Звідкись долинула знайома колискова, вона то напливала, то віддалялася — в такт рухам руки, що неквапно її м'яко погойдувала колиску. Тіло Кук поступово тепло, осцалалося, перетворювалося на порох. Ось вона зітхнула востаннє, і все.

Постріли Тонга мовби підпалили бікфордів шнур, і Гобаньським мостом прокотився грім. Демонстранти, вигукуючи прокляття, кинулись до тіла Кук. Капітан Тонг не встиг скомандувати «вогонь», як один із сол-

датів торохнув його по голові прикладом свого «томсона», а тоді випустив чергу йому в живіт. Офіцери й сержанти щодуху чкурнули до міста. Солдати в сталевих касках завирували й розступилися, походили на узбіччя, а чимало з них — хто зі зброєю, хто без зброї — пробралися поміж демонстрантів і попрямували в бік визволеного району.

Десь узяли двері, поклали на них тіло Кук, і шестеро чоловіків підняли її на плечі й понесли перед транспарантом. Потік демонстрантів повз кинуті броньовики та інші військові машини ринув на місто Гобан, вигукуючи заклики, від яких здригалося небо.

ВИСОКО В ГОРАХ

Отже, сьогодні поштар знову запізнюється. Як було не хвилюватися Каму, секретареві партосередку общини Наллонг? Струмок, джеркочучи, падав з каменя на камінь, і дзвінки краплі, здавалось, били просто в Камове серце, що знемагало від чекання.

— Ну от,— бурмотів він,— настала весна, і партійна газета знову не приходить вчасно. Знову весна затримує товариша зв'язкового в дорозі. Цього разу не потуратиму йому, хай не сподівається, от візьму і весплю як слід. Ач, весняні квіточки йому дорожчі за партійну газету! Ледацюга!

«Товариш поштар» доводився Каму небожем і при зустрічах з пошаною називав його дядьком. Кам знав хлопця від самого його народження — тоді він був малесенький і червоний-червоний. Рис він швидше за трави не березі струмка. Не збагнеш навіть, звідки в нього бралися сили, щоб так рости. Подався Кам на дальню ниву, повертається — а малюк уже завбільшки з тримісячне порося. Висадили рис, і поки він наливався молочним соком, хлопчик став на зріст, як маленька лань. Коли рис почав визрівати, Камів небіж уже сидів. А як уже випалювали ліс під новий посів, хлопчик навчився ходити. Відтоді Кам рахував його вік сезонами дощів¹. Один сезон, два, три...

Малюк був спершу теля телям, потім став грайливий, як цуценя, а згодом перетворився на справжнє дике тигреня. Вилазить усі хащі, всі кручі. Розум

¹ Сезон дощів триває у В'єтнамі півроку, а другого півроку — сезон посухи.

у нього був леппій, допитливий. І нічого хлопець не боявся.

Щоразу в сезон дощів Кам відмічав вуглипою на стовпі в хаті зріст хлопчика. П'ять чорних рисочок, шість чорних рисочок, сім... Кам рахував роки небожа, забуваючи, що заодно спливають і його власні...

Та от сталася велика подія, така важлива, що Кам забув про стовп з сімома рисочками і більше не зробив на ньому жодної позначки. У них у невеличкому гірському селі побував Дід. Гість надзвичайно вразив усіх селян. Кам навіть тепер, згадуючи той час, не перестає дивуватися.

Тоді теж стояла весна, як і зараз. І вода в струмку, так само джеркочучи, стрибала з каменя на камінь. І гори — одна одної вища — стискали з усіх боків невеличку долину, вигнуту, як ріг буйвола. Авжеж, усе було саме таким. Та сталося тоді несподіване. В село мео, розташоване на самісінькому вершечку гори і цілий рік сховане в хмарах, зроду ніхто чужий не зазірав, хіба що заскочить голодний тигр чи дикий кабан, заблукавши між скель. А щоб здалеку хтось навідався в це село — такого ніколи не було; ніхто доти не перебирався через цей струмок, не вилазив на ці кручі, не піднімався по цих схилах. Ніхто сторонній не входив до цих жител і не сідав на ці мати.

Та одного разу з'явився невідомий гість. Що він був за чоловік, ніхто не знав. Сусід Лан запевняв, ніби прибулець — таї за національністю. Тха стояв на тому, що він із племені нянг. Старій одноокій Рі, який знав усе чисто, твердив: цей чоловік мео, і квіт. А баба Кієн сперечалася: нічого подібного, цей чоловік — кінь¹. Однак найстаріший дід у селі

¹ Мео, таї, нянг — національні меншості В'єтнаму, що живуть переважно в горах. Кінь або в'єтп — власне, в'єтнамці.

відкликав Кама до струмка і сказав так: всі вони помиляються, цей насправді чоловік — людина революції.

Люди революції... На якій горі вони жили? Кам нічого досі про них не чув.

Кам пробув тоді з Дідом лише одну ніч, слухав його, а розгледіти зблизька не встиг. А тепер кається і ляв себе. Якби тоді знаття, роздивився б як слід. Адже той Дід, як виявилось пізніше, не був звичайний гість. То був Дядько Хо.

Перечекавши в селі мео дощову ніч, Дід пішов туди, де здійсмаються найвищі гори. А незабаром після цього й Кам покшув домівку, шву й навіть свого малого небожа разом із стовпом з сімома чорними позначками й теж пішов із села. За довгі роки Кам зміряв ногами безліч доріг, але Діда не зустрів більше ні разу. І все ж Кам твердо знав, що йде правильним шляхом, йде за Дядьком Хо. Переправляючись через струмки й річки, видираючись на високі гори, ступаючи таємними стежками, Кам завжди думав: «Тут проходив Дід... Дядько Хо...» І жодного разу не засумнівався у своєму виборі, день у день ішов цим шляхом, нарешті досяг мети — настав День незалежності.

Коли почалася революція, Кам повернувся до свого села. Ого! Невже це його небіж, який колись казав йому «дядьку»? Справді, віп! Тільки тепер витягнувся в довготелесого здорованя. Широка спина його вигнулася, ніби у звіра, що готується до стрибка. Волосся чорне й довге. А очі — воістину це були очі юнака мео — трохи розкосі, вони світлились, ніби смолоскипи у нічному лісі, і проникали до самісінького серця дівчат. Спершу небіж, звичайно, не признав Кама, лобуряка!

— Ти що, не впізнаєш мене? А це ж я годував і доглядав тебе, коли ти був ще зовсім маленький і геть

червоний. Я відмивав тобі волосся буйволячими кізяками¹ у цьому струмку. Так і не впізнаєш мене?.. Це я відмічав твої зріст чорними рисочками! Що, не пригадуєш?

І тоді хлопець підскочив до Кама — дужий, як тигр, обняв і закричав:

— Ой дядьку Кам, дядьку Кам! Ви ж пішли за революцією. Як добре, що ви повернулись! А Діда нема з вами?

Кам уместився долі, поставив гвинтівку між коліньми і сказав:

— От я і вдома,— він закурив довгу бамбукову люльку.— Атож, старий я став. Революція ще не закінчилась, а я повернувся. Тепер ти повинен іти. А поки революція триває, Дідові нема часу навідуватися сюди, до нас. Ще дуже важко. І вороги наступають на нас.

Кам і справді постарів. Ось тільки й діла, що піднявся сходами, а коліна вже тремтять від втоми. Раніше, бувало, цілісінький день гапаяє оленя по лісу, ноги оленя тремтять і слабнуть, а Камові, ніби виточені із залізного дерева, твердо ступають по землі. А нині горе, та й годі...

Товариші казали: «Кам, ти вже старий і слабкий здоров'ям! Пора вже відпочивати!» Та Кам їх не слухав. Революція ще не закінчилась. Як же йому було покинути її лави? Друзі лаяли Кама. Лають — то й хай собі лають, він усе одно зостанеться з революцією до кінця. Адже Дід не полишає її, а він значно старший за Кама.

Тоді друзі дали Камові завдання: «Каме, ти повинен повернутися в гори і там, у себе, робити революцію. Хай вона прийде й до вашої общини. Скрізь,

¹ Буйволячі кізяки вживали замість мила.

де людям ще погано, треба робити революцію». І тоді Кам подався додому...

Десять років не був тут Кам, і от повернувся, щоб робити революцію в общині мео, яка жила на вершинах гір.

Сезони дощів змінювалися сезонами посух невпинно, невідворотно. У волоссі Кама заблищали сріблясті ниточки, їх ставало дедалі більше й більше. Та Кам не полишав революції. Він став головою общини. І от одного разу, теж під час дощів, загуркотіли гармати внизу, біля Футхонга й перевалу Занг¹. Кам очолив загін народних носіїв. Вони носили для бійців снаряди й патрони, рис і питну воду.

Минуло десять днів, поки носії мео повернулися додому. Та одного серед них не вистачало — Камового небожа. Всі ці дні він не сказав Камові ані словечка. Та Кам бачив, що небіж поглинутий якимись думками і вигляд у нього похмурий, неприступний. Кам питав себе: «Про що це він так замислився? Чому більше не співає своїх пісень і навіть жартувати перестав? А раніше так виводив, що серця дівчат спалахували вогнем. Може, він занепав духом? Я вигодував, виростив його, а він тепер хоче мене зганьбити?..

Якось вранці небіж сказав Камові:

— Дядьку, я все вирішив. Піду робити революцію.

— Носії теж працюють на революцію.

— Ні, я піду робити революцію разом з бійцями.

І він пішов.

От тоді Кам відчув, який він самотній, бо нема в нього ні рідні, ані близької людини. Кам ріс, піби самотнє дерево на галявині. Без батька, без матері. І небіж Камів теж ріс без батьків. Ледве він наро-

¹ Йдеться про бої з французькими колонізаторами під час війни Опору 1946—1954 рр.

дився на світ, як одразу їй оспротів. Кам годував його, ростив, а сам забув і женитися. Потім Кам пішов за революцією. А коли повернувся, знову став жити разом з племінником. І от тепер племінник пішов. Кам знову самотній, як дерево серед диких трав. Повертаючись із загоном носіїв, Кам ступав білуватими кручами перевалу Кеоко, і думки його були тривожні. Він то вболівав і журився, що небіж покинув його, то радів: адже хлопець буде бійцем революції, а чи багато таких серед мого? Думки заповнили Кама, ніби струмок, що, напштовхнувшись на кам'яні брили, шукає виходу і зрештою, розлившись, виходить з берегів.

Незабаром Кам став ще й секретарем парторганізації Наллонга. Справ одразу додалося: тут тобі й постачання біійців, і партзбори в повіті, і розширення виробництва...

А дощі приходили їй відходпли.

Та настав такий день, коли небіж повернувся. Він сказав:

— Знаєш, дядьку, з ворогами покінчено. Тепер я працюватиму для революції тут, у нашій общині.

Він став зв'язковим повіту. Цю роботу йому доручили тому, що в армії він навчився письма. І розум у нього був ясний, як і раніше. Він вільно читав газети й усілякі папери.

— У цьому папері,— казав він Камові,— написано: «Шановному Лі А Фу, вісімнадцятого квітня тисяча дев'ястот п'ятдесят восьмого року. Повітовий виконавчий комітет запрошує Вас...» Ось газета для Ло Ван Нама. Запам'ятав?.. Бачиш, передова стаття «Американські імперіалісти не припиняють втручання...».

Взявши в повіті пошту, він обходив усі общини. Щоразу, коли згадували про нього, Кам казав:

— Цей товариш — повітовий працівник. Він завжди дуже зайнятий. У нас у повіті ні більше ні менше

як двадцять чотирь общини, і в кожній своя назва. І він будь-яку назву може прочитати без помилки.

Розклавши пошту, зв'язковий одразу вирушав по общинах. А до найближчої було кілометрів з тридцять, та ще доводилось долати два перевали. Нічого не скажеш, хлопець — чудовий ходек, будь-яка дорога йому в забавку. Під час дощів вода підіймалась і вивертала такі дерева, що й ун'ятюх не обійняти, а він усе одно примудрявся перебратися через потік. Іноколи вилізе на високе дерево й перестрибне на друге, ніби мавпа. За один перехід міг відмахати гірськими стежками кілометрів двадцять — кінь і той не подолав би більшої відстані. А небіж казав Камові:

— Настане такий час, коли партія пришле машини, які проб'ють гори і прокладуть дороги. Тоді вже я розвезитиму пошту на велосипеді.

На це Кам відповідав усміхаючись:

— Ач який, до чого додумався..

Та була в небожа одна вада. Найімовірніше, що в повіті про це не чули. Що ж до Кама, то він, звичайно, все знав, однак йому було шкода хлопця, і він не наважувався вилаяти його як слід. Навесні зв'язковий завжди погано працював. Ледве на схилах гір, огорнутих білою млою, розпускались лілові квіти, поштар затримувався в дорозі, ніби ті квіти чіплялися за ноги й не давали йому проходу.

Він запихав газети й листи за пояс поряд із довгим ножем, широке лезо якого відлпвало спнявою, сховавши зі стежки і брів схилами, збираючи квіти. І шлях його довшав удвічі проти звичайного. Хто-хто, а дядько бачив небожа наскрізь: для дівчат, лобуряка, квіточки збирає. А потім заскочить в якесь із сіл ген за тією зеленою горою і там з заткнутою за ремінь поштою танцює на одній позі, граючи на ріжку, і дарує квіти якійсь дівчині — шкода тільки, що

Кам не знає, хто вона. І щороку небіж закохується в іншу. Сльози дівчат, що сумували за ним, мабуть, наповнили б ущерть найбільшу чашу з тих, що продаються на міському базарі внизу на рівнині...

І от сьогодні з небожевої вини партійна газета знову не надійде вчасно. Кам сидів на порозі, слухав, як співають птахи, і дивився в небо, що синіло над гірськими вершинами. Скоро стемніє.

— От негідник! — розсердився старий.

Кам заходився чистити гвинтівку, потім, пройшовшись по ній ганчіркою разів з десять, став протирати патрони. Вони скидалися на маленьких золотистих мишенят. «Он скільки справ переробив, а того волоцюги й досі нема! Я б уже й пошту розніс...» Адже саме він, Кам, зобов'язаний був доставляти газети в общину Налионг. Коли газети вчасно не було, люди лаяли Кама:

— Що ж ви, товаришу секретар, усіх нас затримуєте? Де це чувано? Зібрались послухати газету, сидимо, а вас нема, всі очі видивились!..

Камові доручили цю справу торік. Він тоді спробував було заперечити секретареві повітового комітету партії. По-перше, у нього, мовляв, і так роботи спласилена; і людей заохоть, щоб їм працювалося в полі краще, і будівництво зерносховищ у селах Нанган і Вантху доведи до кінця, і осередок Спілки молоді в селі Ланглионг організуй, і... одне слово, сотні справ, тисячі турбот, а в нього, як і у всіх, рук та ніг по одній парі, більше все одно не виросте. Хіба тут до газет? Та й від Камового будинку до найближчого села — а їх в общині чотири — ніяк не менше двадцяти кілометрів... На додачу він ще й неписьменний, переплутає всі газети!

Секретар повітового комітету нічого не відповів. Він тільки запросив Кама до свого кабінету, розгорнув газету, що лежала на столі, і прочитав уголос:

— «Нязан» — орган Центрального Комітету Партії трудящих В'єтнаму¹...»

Кам підвівся із стільця:

— Звичайно, я не правий, товаришу секретар. Я все зрозумів. Це газета партії, і я повинен приносити її людям. Гаразд, я згоден...

Відтоді щовечора Кам, діждавшись свого небожа, забирав у нього газети й ішов по селах. Ішов, незважаючи на те — день був чи ніч. За плечем у нього висіла гвинтівка, до пояса він чіпляв фютляр з бамбукового стовбура, — в ньому й носив газети. В дощ і спеку, в холод і бурю газета партії доходила до людей у тутешніх горах, крутих та неприступних, раз по раз огорнутих хмарами.

Північ. «Товариш поштар» нарешті з'явився. Побачивши, що дядько, чекаючи на нього, досі сидить біля вогню, хлопець зупинився на порозі й нерішуче кашлянув. Кам, не підводячи голови, суворо сказав:

— Гаразд, годі тобі кашляти, заходь і сідай. Ось я тобі зараз успілю, доки з тобою панькатися!

Двері прочинилися. І разом з холодом весняної ночі в дім увірвалися солодкі пахощі лілових квітів, далекі й слабкі, але такі знайомі й близькі серцю, ніжні та ласкаві, як сама весна, що заповонила лісисті гори мео. Ті пахощі проникли в самісіньке серце Кама й остудили його гнів. Та Кам удавав, ніби все ще сердиться:

— Молодець, нічого сказати, знову підвів мене з газетами. От повернуся й візьмусь за тебе як слід. Розмовами тут не обійдеться, дам тобі доброї лупки... Чувш?

¹ Партія трудящих В'єтнаму — так з 1951 по 1976 рік називалась Комуністична партія В'єтнаму.

Та у відповідь йому пролунав дзвінкий сміх. І Камові, який цілий вечір підкидав дрова у вогонь і все не міг натопити в порожньому домі, де він звікував свій вік, здалося, ніби з тим сміхом розвіявся й холод цієї ночі, і той, що вистудив усі його минулі роки, внавши на голову срібним інешм, та й сріблив її з кожним днем дужче.

А небіж, присівши поруч з Камом, уже розбирав газети.

— Цей примірник — Лі А Фу,— прочитав він.

— Знаю,— сказав Кам,— село Нанган.

Узявши газету, він скрутив її так туго, що вона стала не товща за суху тростинку, і обв'язав червоною ниткою. Червона — значить, для Лі А Фу.

— Цей — товаришеві Ма Ван Кею.

— Так, село Натхан, ясно.

Кам обв'язав газету синьою ниткою.

— Цей — для Ма Тхо Шиня.

— Знаю, у Вантху.

І він пов'язав жовту нитку.

— Це... Шановному товаришеві Тю Куок Вісну...

— Знаю,— відповів Кам,— це в село Ланглионг.

І пов'язав білу нитку.

Потім Кам засунув газети в бамбуковий футляр, обережно закрити його і причепив до пояса. Підвівшись, він перекинув через плече ремінь гвинтівки.

— Там, на кухні, є рис, ще гарячий. У казані залишилась оленина. Поїж і лягай спати.

І вийшов надвір. Небіж виглянув за двері. Була вже глибока ніч. Гострі вершини гір вимальовувались на тлі неба, усіяного мерехтливими зорями. Десь кричали куріпки, і голоси їхні відлунювали між скель. Кам повторив:

— Оленина в казані. Поїси й лягай спати.

І спустився сходами вниз.

Ні, не забути Камові ті ночі, коли він пішов звідси за революцією, пішов ще молодим, коли волосся в нього було зовсім чорне. Пішов з товаришем Ваном¹, який прибув у їхнє село такої самої ночі. Тоді так само кричали десь куріпки, і зорі тьмяно мерехтіли над вершинами гір, наче збиралися от-от погаснути...

Товариш Ван теж іноді виступав у газеті. Цікаво, чи нема його статті в сьогоднішньому номері? Треба буде посидіти разом з людьми, послухати...

Так уже повелося — навколо Кама зібралось все село.

— А, товариш секретар!

— Товариш секретар приніс газету!

Потім хлопець, що вчився грамоти, почав читати вголос. Люди сиділи навколо і слухали. Кам теж сидів і слухав, тримаючи в руках гвинтівку, як у давні дні підпілля. Він дивився просто в рот читцю.

— «Нязан», Орган Центрального Комітету Партії трудящих В'стнаму... Адреса редакції: будинок номер... вулиця Барабанів... Передова стаття...

Хлопець прочитав колонку і замовк. Тоді підвівся Кам і мовою мео почав переказувати прочитане. Переказував він дуже старанно, намагаючись нічого не пропустити. Ось що партія каже про збір урожаю... Ось що партія робить для ліквідації неписьменності... Ось як партія викриває підступи американців і Нго Дінг Зієма. «Чусте, люди, вони, як і раніше, вбивають наших співвітчизників... Вони поставили там у себе гільйотину». Кам сперся на гвинтівку, голос його лунав дедалі гучніше: «Революція ще не закінчена. Вороги вбивають людей революції там, на Півдні...»

¹ Ван — підпільна кличка Во Нгуєн Зіапа — одного з керівників національно-визвольного руху, який став після революції міністром оборони СРВ.

Кам уже старий, і волосся в нього зовсім сиве. Ні, не дійти йому до далекого Півдня й не врятувати співвітчизників від смерті... Його місце тут. У нього багато справ, і одна з них — розносити газету в горах людям моє. Ця газета розповість їм, що революцію ще не завершено, що потрібно ще боротися, працювати — багато їй наполегливо...

Удвох з хлопцем вони прочитали й переклали всю газету від першого й до останнього рядка. Кам узяв гвинтівку на плече, попрощався з людьми й пішов стежкою, що вела в інше село. Та раптом він повернувся, підійшов до хлопця, що тримав газету, і, усміхнувшись, сказав:

— Ми нібито пропустили одне місце.

— Яке?

Кам указав пальцем на дрібно набрані рядки в нижньому кутку газети:

— Ось тут. Де сказано про сонце, вітер і все таке...

— А й справді, пропустили. Ну що ж, слухайте, я прочитаю.

Люди знову оточили хлопця.

— Тут написано: «По всій країні сьогодні буде ясно й тепло... Тільки в гірських районах на півночі й північному заході незначна хмарність, місцями невеликий дощ...»

Кам самотньо ступав крізь ніч. Усе точнісінько так, як написано в газеті: на небі легкі хмари, повіває вітрець, часом сіється дрібна, мов роса, мжичка. Весна піднялася в гори й розкрила целюстки пахучих нічних квітів, таємничих, як ніжні усмішки дівчат моє. Крики маленьких ланей, що заблукали в нічному лісі, нагадують тривожні людські голоси. Кам іде й міркує про те, чому в газетах не пишуть про цей крик ланей. А може, й не варто: адже, мабуть, скрізь у лісах ось такими весняними ночами можна почути тривожні голоси маленьких ланей, що заблукали...

Кам поправив ремінь гвинтівки. Ні, він не збирався стріляти. Він упевнено ступав у темряві знайомою стежкою.

До якого села піти спершу? Мабуть, найліпше спочатку віднести газету з сніжною ниткою товарпшеві Ма Ван Кео, туди найдалі. Гора, на якій жив Ма Ван Кео, самотньо височіла вдалнні, серед білих хмар.

ТЬЄН

Важко сказати, з чого беруть початок такі історії.

Кхам ходив у море, весь просолився морською водою, засмаг на сонці, був на «ти» з вітром і хвплями, і навіть вдача в нього стала така ж крута й неспокоїна, як море.

ТЬЄН, одягнувши маскувальний листя, день при дні сиділа на вершні гори Шео й спостерігала за морем. Очі в неї були якісь дивні — мабуть, від того, що годинами не зводила їх з моря, а воно аж цалякотіло у сльїві сонячних променів. Море — як море, нібито однакове на всьому своєму безмежному просторі, а рибалки поділили його на окремі райони. Межі тих районів невидимі, однак кожен знає, що оте он місце зветься «велика синь», а те — «риб'ячий слід», а ген ота срібляста смуга біля обрїю — межа «внутрішнього моря», а за нею — «зовнішнє море». Якщо ТЬЄН зі своєї спостережної вежі продудить у рїжок один раз, це означає, що далеко на межі «внутрішнього моря» з'явилися ворожі кораблі. Дівчата спокійно плетуть сіті. Продудить один раз і після паузи ще тричі підряд — ворог наближається до «великої сині». Біійці самооборони стають на свої бойові позиції. А як рїжок пролунав тричі, а потім один

раз — то вже кораблі підходять до «риб'ячого сліду». Тоді на батареях знімають маскування й відкривають вогонь.

Увечері Тьєн рахувала рибальські човни, що поверталися до своїх причалів. Одного бракувало. Саме того, на якому рибальць Кхам. Стурбована Тьєн з вершини Шео довго вдивлялась у простір, аж поки помітила чорну цяточку на могутніх грудях моря. Коли стемніло, дівчину замінили на варті. Але вона не пішла зі скелястого берега, лишилась на високій рудуватій вершині й не зводила з моря очей. Аж ось із-за темно-лілового обрію виринуло біле вітрило...

Тільки опівночі дістався берсга човен Кхама. Нічого особливого не скоїлось, просто хлопець натрапив на великий косяк риби і так захопився рибальством, що забув про час.

— Де це ти досі була? — накинулась на Тьєн мати.— Подумати тільки, вже й північ пробило, а її все нема!

Тьєн рвучко відчепила дві гранати, що висіли в неї при боці, й поклала долі біля ліжка, потім обтерла ногу об ногу й лягла, укритись із головою.

— А їсти, Тьєн? Поглянь на себе, на кого ти стала схожа, вже й очі позаінали. Ось повернеться батько!..

Не договоривши, мати нахилилась над плитою, розвела вогонь, поставила горщик з тушкованою рибою.

— Чуєш, доню, іди хоч трохи поїж, а тоді вже й спатимеш.

Погладила м'яке доньчине волосся. Як воно розкуйовдилось, сплуталось на вітрі! Заснула... Кому це вона усміхається вві сні?..

Кхам жив безтурботно, як морський вітер. Та коли довідався, що є дівчина, котра до півночі сидить на вершині Шео, чекаючи, поки він повернеться, у грудях у нього лунко закалатало серце і всього його проїняло жаром. Він став повертатися завидна, весло

в дужих руках з силою запурювалось у хвилю, одним махом розтиняло її і знову опинялось на поверхні. Ліворуч, праворуч, ліворуч, праворуч... Човен мчав на хвилі, мов вершник на доброму коні. Закинувши голову, хлопець дивився на гору Шео її на самому вершечку, червоному від призахідного сонця, бачив білу кофтинку Тьєн.

Отак вони її дивились одне на одного кілька місяців підряд — через широкий простір синього моря, через хвилі її вітер... Побралися. А на десятій день по весіллі Кхам пішов до Визвольної армії, або, як тут кажуть, «стрибати по горах». А ще майже через н'ять місяців Тьєн одержала першого листа, але не від чоловіка, а від бійця, що служив з ним в одній частині.

Прочитала:

«...Присягаємося, що знищимо їх усіх до єдиного, помстимося за товариша Кхама...»

Лист ішов довго, конверт аж потеряв. Тьєн вилізла на вершину Шео. Висше в неї заболіли ноги від утоми. Отам, на всьому просторі від «внутрішнього моря» до «зовнішнього», вона вже більше ніколи не побачить біле вітрило найсиритнішого в селі човняра.

Вона лягла на величезну брилу, випросталась і глянула на обрії. Раптом малесенька піжка, така малесенька, що її уявити неможливо, штовхнула її під серце. Щоб зігнати сльози, боєць самооборони Тьєн широко розплющила очі її задивилась у море — треба було стерегти рідне село.

* * *

— Хоч би як тобі краялось серце, ти повинна жити, дою, жити заради дитини... Бережи себе за дитину... Бережи ту єдину кровночку, що лишилась від нього...

— Я збігаю до школи, а ви побудьте вдома,— перебила її Тьїсн.

Взяла ліхтар і пішла. Хвилини за десять повернулася. Мати вже лягла. Почула, як дочка тихо підступила до бамбукового лежачка.

— Мамо, дайте мені вашу мату.

— Що? — не зрозуміла та.

Тьїсн знову прошепотіла:

— Найшло карателів, розмістилися в народній школі.

— Ну, а навіщо тобі мати?

Стара не бачила доньчиного обличчя, тільки чула її шепіт:

— Понесу їм, у них же як у вітра в полі — ні постелити, ні вкритися. Долі полягали.

Мати, ошелешена, сіла:

— Тьїсн!

А дочка вже скручувала мату, якою вкривалася стара. Потім увійшла до кімнати й згорнула рулоном свою, яка була свідком їхніх з Кхамом шлюбних ночей.

— Мамо, нікуди не ходіть!

Взяла в руку ліхтар і, пригортаючи до себе рулон, вийшла. Стара вибігла слідом. Тьїсн справді прямувала до школи. О боже, що це з нею?

* * *

Маріонеткові солдати обступили її тісним колом. Ще б пак! Молодичка з присмним голосом, дужа, як морська стихія, до того ж вродлива!

— Ось, постеліть собі. Минулого разу приходили солдати, не знаю, може, то й ви були, і все чисто спалили. Тепер замість ковдр укриваємося матами. Я ось принесла вам свою й материну, бо не можна ж спати просто на долівці, застудитесь.

Солдати схопили мати.

— Давайте я сама вам постелю. Цю ось простелю тут для вартових. А цю — для командирів, біля вікна, солодше спатиметься на свіжому повітрі.

Присвічуючи ліхтарем, Тьїєн оглянула всю кімнату, всі кутки. Тьмяне світло вихоплювало з темряви грубі обличчя карателів. Вона мало не впустила ліхтар, такі вони були страшні. І навіть сама незчулася, як сказала грайливо:

— На добраніч, солодкого вам сну. Приходьте до нас завтра вранці, наша хата край села, дивіться просто на гору Шео. У нас нікого немає, живемо удвох з матір'ю сирітками...

Ліхтар освітлював уже зволожену росою піщану стежку і ноги Тьїєн. Посеред села вона звернула в провулок, обсаджений з обох боків чорними кущами замбута. Раптом ліхтар погас.

Тьїєн сховала його в кущах, потім і сама залізла в гущавину. Принишкла.

Поміж круглим замбутовим листям проглядало море, мерехтіло газовими лампами рибалок. Тьїєн добре знала, де чия. Он та, підвішена високо на щоглі, — дядька Чо, він на гачки насаджує бабок. А ген аж біля водоспаду ловлять молодих креветок До, Фіок і Нам. А ота он далека, що ледь видніє, — Донгова, колись він підбивав Кхама ходити якнайдалі у відкрите море, аж поки вершина Шео геть сховається за хвилями, і в сріблястій воді ловити тріску.

Гранати неприсмно холодили бік. Тьїєн сиділа, дивилась на цяточки ламп, що, мов зорі, мерехтіли над поверхнею моря, і вгадувала час. Човни ловців креветок повернулись, коли перевалило за північ. Човен Донга ввійшов у «велику синь» — значить, уже третя година ранку. Заспівали перші півні. Тьїєн зающила очі, два струмочки гарячих сліз потекли по її

цоках, на яких, відколи вона завагітніла, ще гостріше окреслились вилиці.

Лампи, як зорі на світанні, новолі танули в морі. Тьєн, притримуючи рукою гранати, вилізла з кущів. Зірвала листок замбута, кинула в рот, пожувала. Який кисленький, пряний і нахучий!

Попрямувала до школи...

Тепер Тьєн держала гранати в руках, дві гранати, які лишив їй Кхам у день прощання. «Кхаме, я помщуся за тебе... Дитино моя, мама зробить це задля тебе!..»

Перед нею височіла в темряві школа. Тьєн лягла й поповзла. Який холодний пісок! Малесенька ніжка знову вдарила її під серце, аж дух забило. Тьєн перевернулася на бік і, зіцівши зуби, поповзла далі...

Зубами висмикнула кільце з однієї гранати, потім з другої...

Гримнули вибухи. Зататакали автомати, снахнули траси куль, ніби святковий салют. Потім усе стихло. Тьєн побігла додому, впала в обійми матері.

— Тьєн, це ти? Що сталося, дитино моя?

Обняла її, пригорнула до грудей.

Причалували човни. Навіть не витягши сітей, рибалки бігли до школи. Світало.

— Що, Визвольна армія прийшла? — чулося нетерпляче.

— А хто б іще?

— Та хтозна!

— Багатьох уколошкатали?

— Шістьох...

— Чу-удово!

Старий Чо — без сорочки, весь мокрий від солоної морської води, груди засмагли — повернувся до гурту й заговорив на весь голос, ніби це йому серед моря:

— Ну й молодець! Ох і ловко ж упорався! Вліз у вікно! Ну й спритний, бісової душі хлопець!

Люди, які саме збиралися на денний лов, теж прибігли до школи. Потім усі човни рушили в море. На широкій піщаній косі лишився тільки один, зморений цілонічним змаганням з вітром і хвилями. Морські бризки поволі висихали на ньому, і сіль, кристалізуючись, блищала, ніби чіїсь очі. Човна було міцно прив'язано крученою мотузкою до кокосової пальми, а хвилі билась об нього, кликали в море.

На березі видвілась одна-єдина постать. Схплившись над хвилями, людина прала дві мати. Вода навколо них забарвлювалась у червоне і пінилась. До стійкого запаху риби на причалі домішувався запах крові, яка розчинялась у воді. Набігала хвиля і поглинала ту кров. Море ковтало все, вбирало в себе, всмоктувало в самісіньке нутро, і знову скрізь панував лиш один колір — зеленувато-синій колір морського простору. Грудь моря здіймалися вгору, до сонця, прекрасні й могутні.

ГРЕБІНЕЦЬ ІЗ СЛОНОВОЇ КІСТКИ

Ясної, місячної ночі в долині Тхапмної я потрапив до невеличкої хатини, з усіх боків оточеної водою, що невпинно прибувала. А треба сказати, що це був один із пунктів на таємній стежці зв'язку. Людей тут зібралося багатенько, доводилося чекати провідників. Цілими днями не знали ми, як згаяти час: лежали, сиділи, аж поки ноги потерпнуть, або вмошувалися з вудкою над річкою. За день наловимо стільки риби, не знаємо, куди й подіти, а ввечері вже й рибалити не хотілося.

У вечірні години ми любили слухати різні розповіді. Цю історію я почув від одного літнього товариша. То був чудовий оповідач — мають же люди такий хист! А скільки він знав веселих оповідок, особливо з часів боротьби проти французів! Слухаючи його, ми просто животи надривали зо сміху. Перш ніж почати розповідь, він хитрувато посміхався — чаклун, та й годі! Але того разу він був зовсім інший. Пообіцяв розповісти щось, а сам сидів мовчки, вступившись у землю. Мабуть, зворушлива історія, здогадалися ми й перестали жартувати. Хатина стояла серед негустого кашпутового лісу, і здійснені вітром хвилі доганяли одна одну, билися об дерева. Тоді хатина тремтіла й погойдувалась, як човен, покінутий напризволяще. Вітер налітав порывами, плюскіт хвиль дужчав, розтривожені чаплі били крилами, і весь цей шум, начебто щось нагадував нашому оповідачеві, бо він прислухався, схиливши голову. Коли вітер ущух і поверхня води заспокоїлася, чоловік підвів голову й почав розповідати. Розповідав нібито й

пе нам, бо дивився кудись понад безмежжя вод, у зоряне небо.

— Щоразу, як згадаю про це,— а сталося воно понад рік тому,— дивуюся, здається, що все те мені приснилось,— почав він глибоким, схвильованим голосом.— Ми пливли з N. до NN. Коли моторний човен «рачачній хвіст» уткнувся в берег, усім схотілося подивитись, хто в нас за провідника. То була не просто цікавість. Перед від'їздом відповідальний за цей пункт зв'язку сказав нам, що шлях далі ще чималий, доведеться пливати моторним човном, а потім іти пішки. Є небезпека потрапити під прожектор патрульного вертольота чи наштовхнутися на ворожу засідку. У таких випадках треба зберігати спокій, не панікувати, у всьому слухатися човняра, тобто провідника. Отож від провідника залежало наше життя. То як же не глянути на людину, якій ми його довіряли? На неї просто потрібно подивитися. Але було вже темно, і я тільки її розгледів, що то тендітна дівчина, струнка й підтягнута, з хусткою на голові її америкапським карабіном через плече.

Я її раніше чув про хоробру й кмітливу провідницю з дього пункту. Розповідали, що одного разу, коли вона вела групу людей, щоб переправити їх через річку, сталася така пригода. Лішивши людей далеко на рисовому полі, дівчина з іншим провідником пішла на розвідку. У садочках понад річкою вона помітила ворожих солдатів — то була засідка. Але провідниця не розгубилася. Давши своєму супутнику умовний знак, вона сказала голосно, щоб почули вороги: «Усе гаразд. Веди сюди людей, а я піду по човен». Другий провідник зрозумів усе й спокійно повів людей іншою дорогою, переправив їх через річку за кілометр від засідки. А дівчина перше ніж переплисти річку її уткнути заклала на березі дві гранати.

Вороги, сподіваючись захопити весь загін, приишли їй довго сиділи, не сміючи новорухнутись. Так нікого їй не дочекавшись, вони здогадалися, що їх обдурено. Лаючи, кинулися вони до річки, та наскочили на закладені дівчиною гранати й підірвалися. Після цього випадку стали говорити, що в дівчині-провідниці надзвичайно тонкий нюх, що вона по запаху може визначити, де ворог, і навіть відрізнити, американці то чи їхні маріонетки.

Я їй подумав, що, коли провідницею в нас буде та дівчина, нам нема чого турбуватися. Але напямки запитати про це в неї було незручно, тому я сказав:

— Скільки тут дівчат?

— Кухарка і я — всього дві на пункті.

Виходить, це вона! Я зрадив. Судячи з голосу, дівчина була ще зовсім юна — років вісімнадцяти-двадцяти. Я відчув до неї симпатію, і мені закортіло ще про щось запитати її, та я не зважився, оскільки дівчина возилася з мотором. Упоравшись, вона випросталася і обернулася до другого човна:

— Я піду першою.

— Гарзд, ведіть перед.

— Ходи здорова, мала!

Провідники звертались до неї і на «ви» і на «ти», і важко було визначити, хто з них старший, а хто молодший.

Вона відповідала їм жартам, називаючи на «ти», потім повернулася до нас і ввічливо сказала:

— Документи й цінні речі покладіть до нагрудної кишені або в окремі згортки, щоб не загубити, якщо раптом нас обстріляють вертольоти чи потрапимо на засідку.

Попереджаючи нас про небезпеку, вона говорила м'яко й привітно, без тієї тривожної таємничості, з якою давав свої настанови відповідальний за пункт зв'язку. Потім нахилилася й завела мотор. Човен за-

тремтів, помалу відплив від густих заростей, зарокотав і помчав по річці. Вітрець обвівав нас з голови до п'ят прохолодою. Мої супутники заходились перебирати свої речі, що ж до мене, то я не мав нічого цінного, крім документів і грошей, отож тільки їх і переклав до нагрудної кишені, як звеліла провідниця. Та раптом згадався мені гребінець із слонової кістки. Розв'язавши клунок, я намацав гребінець, поклав його до гаманця з документами й запхнув знову до кишені, старанно застебнувши її англійською шпилькою.

Вірите, було, як гляну на той гребінець, так і місця собі не знаходжу. За роки війни мені доводилося бути свідком не одного розставання, але ніколи вони мене так не хвилювали, як оте, пов'язане з гребінцем. Коли за Женевськими угодами було встановлено мир, ми з другом пішли у відпустку додому. Хати наші стояли поруч біля широкого каналу, проритого з річки Дев'ять Драконів. На початку 1946 року, після того як мою провінцію захопили французи, ми вдвох подалися до Народної армії. Тоді його першій і єдиній дочці ще її року не минуло. Сам він був у сім'ї шостий, таке її ім'я йому дали — Шау, тобто Шостий. Дружина не раз приходила провідувати його. Він просив привести з собою її дитину, але потрапити на позиції на Східному фронті було не просто, жінка не наважувалась пробиратися лісом з дитиною, тож доїкати їй Шау не міг. І всі вісім років бачив доньку лише на фотокартці. Одержавши дозвіл провідати сім'ю, він горів нетерпінням побачити нарешті своє дитя. Коли наш човен повернув до берега, Шау помітив дівчинку років восьми з коротко підстриженим волоссячком, у чорних штанцях і червоній квітчастій кофтині. Вона гралася біля хати під деревом манго, і Шау здогадався, що це його дочка. Не в змозі чекати, поки ми причалимо, він вистрибнув на берег,

так відштовхнувшись, що перекинув човен, і я шубовснув у воду. А він широкими кроками поспішив до дівчинки, гукаючи:

— Тху! Доцю!

Тут і я наздогнав його. Скучаючи за дочкою, він, певно, не раз уявляв, як вона кинеється до нього, міцно обійме за шию, і ось тепер нахилився й розвів руки, щоб підхопити її. Але дівчинка тільки здригнулася, почувши своє ім'я, і глянула на нас круглими від подиву очима. Шау вкрай разхвилювався, через що довгий рубець на його правій щоці почервонів і засмикався, а це завжди справляло неприємне враження. І от у такому вигляді з простягнутими вперед руками він поволі наближався до дівчинки.

— Це я, доцю, твій тато.

Голос його тремтів.

Дівчинка зовсім розгубилася. Вона бликнула на мене очима, ніби хотіла спитати, хто це, потім раптом зблідла і з криком «Мамо! Мамо!» кинулась тікати. А Шау став як укопаний і вступився услід дочці. Руки його повисли, мов перебиті, а обличчя так болісно скривилося, що на чоловіка жаль було дивитись.

Іхати назад було далеко, а тому ми могли залишатися вдома не довше як три дні. За цей короткий час дівчинка не встигла звикнути до Шау. Не дозволяла йому спати біля матері. Мала, а на вдачу вперта: злізе додолу, схопить Шау за руку й тягне з ліжка. Як не вдавалося стягти — починала його кусати. Глибокі сліди її гострих зубів чітко виднілися в нього на руці ще навіть того дня, коли ми вирушали в частину. Цілісінькі дні Шау майже не виходив з дому, намагався приголубити доньку. Та що більше він її голубив, то більше дівчинка відштовхувала його. Він так мріяв почути від неї слово «тато», але дівчинна

вперто не бажала називати його так. Якось мати звеліла покликати батька їсти, то вона відказала:

— Поклич його сама.

Мати розсердилась і насварилась на неї паличками для їжі. Дівчинка мусила покликати, але так і не звернулась до батька, тільки гукнула:

— Їсти!

Шау на таке запрошення удав, ніби нічого не чує. Тоді вона стала в дверях кухні й крикнула:

— Рис уже зварився!

Шау не зворухнувся. Дівчинка розсердилась і сказала матері:

— Я кликала, а вони не чують.

Шау дивився на дочку й усміхався, похитуючи головою. Мабуть, у нього так боліла душа, що він навіть плакати не зміг, тому й усміхався розгублено. Іншим разом дружина Шау пішла купити чогось на обід, лишивши на вогні каструлю з рисом, і наказала дівчинці стежити, щоб він не переварився, а в разі потреби — покликати батька на допомогу. Нічого не відповівши, дівчинка пішла на кухню. Коли рис закипів, вона зняла кришку й паличками помішала його. Над каструлею здійнялась густа пара, дівчинка примружувалась, але їй ніяк не вдавалося зняти каструлю, щоб зцідити воду. Довелось-таки їй глянути на Шау. Ну, думаю, їй не виплутатися з такої скрути, якщо не покличе батька. Однак вона, озирнувшись навколо, крикнула, знову ні до кого не звертаючись:

— Рис закипів, допоможіть зцідити воду.

Я спробував підказати їй:

— Треба сказати: «Гату, допоможи мені зцідити воду».

Вона вдала, що не чує мене, і знову крикнула:

— Рис кипить, він розвариться.

Шау сидів так само мовчки. Я застеріг дівчинку:

— Якщо рис розвариться, мама покарас тебе, коли повернешся. Чому ти не покличеш тата? Ти що, не вмієш вимовити слово «тато»?

А рис булькотів, аж бризки розліталися. Дівчинка боялась гарячої пари й заклопотано дивилась на каструлю. Але не здавалася. Взявши ганчірку, вирішила ще раз спробувати впоратися з каструлею. Але каструля була велика й важка, зняти її так і не вдалося, тому дівчинка знову поглянула на нас. Рис булькотів, підганяв. Вона скривилась, мало не плачучи, і поглядала то на каструлю, то на нас. Мені було і шкода дівчинки, і смішно. Я вже не сумнівався, що їй доведеться звернутися до батька. А вона взяла ополоник і стала вибирати ним воду з каструлі, щось бурмочучи собі під ніс. Ну й дівчисько!

За обідом Шау поклав їй у мисочку чималий шматок золотисто підсмаженої риб'ячої ікри. Вона одразу так колупнула паличками, що не тільки ікру викинула, а й свій рис розсипала по всій таці. Шау розсердився й сам незчужся, як ляспув її, вигукнувши:

— Що за впертість!

Ну, думаю, зараз дівчинка впаде й розплачеться, почне метатися, переверне тацю з рисом або принаймні втече. Але вона мовчки сиділа, опустивши голову. Потім, видно, щось надумала, взяла палички, підбрала ікру й поклала її назад у мисочку, а тоді так само мовчки підвелася й вийшла, забравши з собою тацю. Спустившись до причалу, вона стрибнула в човен, відв'язала ланцюжок, намагаючись брязкотити ним якомога дзвінкіше, і, відштовхнувшись жердиною, попливла. Плакала й скаржилась вона вже на тому березі — в бабусі. Ввечері мати подалася забрати доньку, та як її не вмовляли, вона не поступалася. А вранці ми мусили вже йти, отож у ніч перед

розлукою дружина Шау не дуже її наполягала, щоб донька повернулася додому.

На світанку провести пас походилилися всі родичі. Прийшла й бабуся, привівши з собою дівчинку. Шау розмовляв з гостями й мовби не звертав уваги на доньку. Дружина уклала йому речі в дорогу. Дівчинка, мов перикаяна, тупцювала то в кутку, то біля одвірка й не зводила погляду з людей, що оточили батька. На обличчі її не лишилося й сліду впертості та насупленості, воно було зажурене, сумне, а сум на дитячому личку одразу впадає в око. Широко розплющені очі дивилися незмигну, довгі загнуті віії робили їх ще більшими, і погляд її виражав глибоку задуму.

Аж коли настала пора прощатися, Шау, потиснувши всім руки й закинувши речовий мішок за плечі, очима відшукав доньку. Вона завмерла в кутку.

Мабуть, йому хотілось обняти й поцілувати її, але він боявся, що вона знову відштовхне його і втече, тому тільки стояв і дивився на неї ніжним сумовитим поглядом. В очах дівчинки відбилася збентеженість.

— Ну, я пішов, доцю,— тихенько сказав Шау.

Усі присутні, в тому числі й Шау, думали, що дівчинка залишиться спокійною і не зрушить з місця. А вона, мовби в ній зненацька прокинулося почуття до батька, несподівано скрикнула:

— Та-а-ту! Тату!

Цей розпачливий крик розірвав не тільки тишу, а й душу кожному з присутніх. Слово «тато» дівчинка роками мріяла промовити, воно вихопилося в неї з самого серця, з цим словом вона, швидко, мов білочка, кинулася вперед, міцно обняла батька й повисла в нього на шиї — і волоссячко в неї на потилиці стало дибкп.

Обіймаючи батька, вона плакала й примовляла:

— Тату! Я не пущу тебе! Залишайся зі мною вдома!

Батько обхопив її руками. Вона обцілювала його: і чуб, і шию, і плечі, і довгий рубець на щоці.

Тим часом бабуся розказувала мені, що вчора вона довго розмовляла з дівчинкою.

«Чому ти не признаєш свого тата?»

«Це не мій тато».

«Чому ти так думаєш? Просто його довго не було вдома, і ти забула, який він».

«Він не схожий на тата, що знятий разом з мамою».

«Як то не схожий? Схожий, але багато часу минуло, і він трохи постарів».

«Ні, не в тому річ. У мого тата на обличчі немає такого рубця».

Так он воно що,— тепер бабуся все зрозуміла. Виходить, дівчинка не впізнавала батька через той рубець; бабуся пояснила онучці, що її тато воював проти французьких загарбників, і ті поранили його в обличчя. І ще бабуся нагадала дівчинці, які люті були французи з блокпоста на каналі неподалік од них. Слухаючи її, дівчинка припнишкла, вночі переверталася з боку на бік і зітхала, як доросла. А вранці попросила бабуся відвести її додому. І от вона признала свого батька. А йому треба вже йти.

Дівчинка не випускала батька з обіймів. Розчулений Шау, не бажаючи, щоб дочка бачила його сльози, однією рукою пригортав дівчинку, а другою виїняв хустку й утерся. Потім поцілував доньку в голову.

— Я мушу йти. Але я повернуся до тебе, доцю.

— Ні! Ні! — закричала дівчинка, ще міцніше обвиваючи руками батькову шшу. Певно, вона гадала, що самими руками не втримати батька, тому обхопила його й ногами, припала до нього всім тільцем, і плечики її затремтіли.

Усі присутні плакали. І мені раптом перехопило дух, ніби чиясь рука міцно стиснула мені серце. Так хотілося сказати Шау, щоб він зостався вдома ще на кілька днів. Однак я не міг цього зробити, бо ми ще не знали, подамося з Народною армією на Північ чи залишимося тут. Ми повинні були повернутися в свою частину точно в строк, щоб, одержавши наказ, устигнути підготуватися. Отже, треба було йти. Всі з'юर्मілися навколо Шау й дівчинки, почали умовляти її:

— Донечко, відпусти тата,— казала їй мати.— Після об'єднання тато повернеться.

Бабуся гладила її по голівці:

— Ти ж слухняна в нас, правда? Відпусти тата. А тато купиць тобі гребінець.

Дівчинка ще раз міцно обняла батька й жалісно промовила:

— Повертайся! І купи мені гребінець, гаразд?

Ще схлипуючи, вона стала на землю.

Ми повернулись на схід. Оскільки ми були профспілкові працівники, нас не відправили на Північ. Ви, друзі, знаєте, що 1954—1959 роки були дуже важкі. Американський маріонетка Іго Дінь Зієм за вказівкою своїх господарів почав жорстоко переслідувати борців проти французьких колонізаторів — арештовував, катував, по-звірячому вбивав їх. Ми жили й працювали в лісі — про це я міг би розповідати до самого ранку. Бувало, на нас тричі за ніч влаштовували облави, часто ми залишалися без їжі, доводилося жувати кукурудзяне листя. Але це інша розмова. Я хочу розповісти про батьківські почуття мого друга. Ночами, лежачи в гамаці, де перед очима тільки поліетиленовий дашок, він згадував доньку, і серце його боляче стискалось: навіщо він її вдарив. Це тяжким каменем лежало в нього на серці, завдавало душевної муки. Одного разу ми з ним отак лежимо й розмовляємо, аж раптом він підвіся й сів:

— Слухай! Таж у цьому лісі подеколи полюють на слонів, я можу зробити для своєї доці гребінець із слонової кістки!

І відтоді він тільки й мріяв що про шматок бивня. На щастя, невдовзі, щоб роздобути харчів, вирішено було влаштувати полювання. Полювали з отруйними стрілами, а не з гвинтівками, щоб вороги не почули. Правда, на слона полювати не збиралися, трапився він випадково.

Як зараз, бачу той вечір після дощового дня, краплі ще тремтіли на листі й сяяли в сонячному промінні тисячами маленьких сонць. Я працював у поліетиленовому наметі, коли раптом чую — мене кличуть. По стежці, яка ховалася в гущавині, щодуху біг Шау, показуючи шматок слонового бивня. Обличчя радісне, мов у дитини.

Потім із двадцятиміліметрового американського снаряда він зробив невеличку пилочку, випиляв з бивня тонку пластину й кожної вільної хвилини сидів і старанно, обережно й ретельно, як справжній ювелір, випилював зубці гребінця. Не знаю чому, але мені подобалось дивитися, як він працює, і мене втішало, що косяного пилу осяпається дедалі більше. За день він випилював два-три зубці. Невдовзі гребінець був готовий. Гарненький такий гребінець з рідкими зубцями, щоб дівчинка ним розчісувалася. На ньому Шау вирізьбив напис: «Любій донечці Тху від тата». Цей гребінець ще й не розчісував доньчиного волоссячка, а на серці в Шау стало легше. Вечорами, згадуючи доньку, він уже не так потерпав, що колись її вдарив, — тепер він брав гребінець і милувався ним та шліфував об волосся, щоб зробити його блискучішим і прозорішим. У такі хвилини йому ще дужче хотілося побачити доньку. Однак сталося непоправне. Наприкінці 1958 року — тоді ми ще не мали зброї — під час великої каральної операції, проведеної америка-

но-зісмівською клікою, Шау загинув. Куля з американського літака влучила йому в груди. В останні хвилини життя він уже не мав сили говорити, здавалося, в ньому жила тільки батьківська любов — він витяг з кишені гребінець, передав мені її подивився довгим поглядом. Неможливо описати той погляд, але він і досі стоїть мені в очах.

— Я передам гребінець твоїй доньці,— сказав я тихо, нахилившись до нього, і тільки тоді його очі заплющились навіки.

У ті чорні роки нам доводилося з міркувань конспірації навіть смерть своїх друзів тримати в таємниці. Ми не могли зробити Шау справжню могилу, адже, помітивши могильний горбок, вороги потрапили б на наш слід. Тому ми насипали могилу врівень із землею. Але я зробив на дереві зарубку, щоб легше було знайти, де поховано Шау.

Отак ми жили, отак умирали... І з нетерпінням чекали, коли можна буде стати до зброї.

Після того, як ми організували досить добре укріплену базу, моя дружина прийшла провідати мене. Я хотів був передати нею гребінець для маленької Тху, але сім'ї Шау вже не було в селі. Переслідування комуністів, каральні операції, під час яких спалювали села й зганяли селян у концтабори, за кілька років спустошили країну. Через терор багато хто тікав з рідних місць, не подаючи про себе жодних вістей. Дружина казала, що про сім'ю Шау чутки су-перечливі: то начебто вона в Сайгоні, то ніби десь у долині Тханьмой. Так гребінець і залишився в мене.

І ось тепер я тримав його в руках, сумно дивлячись на нього.

Тим часом мотор ритмічно рокотів, і мені знову схотілося розгледіти провідницю, людину, якій довірено нашу долю. Ніч була не дуже темна, між хмар проглядало всіяне зірками небо. У напівморозі виділася

постать дівчини, кругле обличчя й очі — вони в неї були такі, що ніякими словами не передати. Не знаю чому, але ті очі здались мені знайомими, дуже знайомими... Я намагався пригадати, де їх бачив, і сердився на свою забудькуватість.

Раптом хтось хрипко вигукнув:

— Літак! Літак!

Люди метушливо попідхоплювались, розгойдали човен.

— До берега!

— Де, де літак?

— Онде його вогні!

— До берега, швидше до берега! Це реактивний літак.

Провідниця трохи приглушила мотор, поглянула на небо й сказала:

— Ні, це просто зірка.

Всі були збуджені, дехто злякався, а її голос пролунав зовсім спокійно. Не всі її одразу повірили, але спокій дівчини подіяв на всіх. «Це просто зірка», — голос такий тихий і мелодійний. Дівчина знову пустила мотор на повні оберти.

Перед цим ми кілька днів ішли пішки, і тепер було приємно сидіти в моторному човні! Але думка про літаки непокоїла. Мотор працював надто гучно, хіба за ним розчусь літаки? Добре, хоч провідниця нам трапилася врівноважена, бо ми почувалися не в своїй тарілці, щомиті готові вистрибнути, — здавалось, па човні неодмінно потонеш. Я намагався ні про що не думати й зосереджено слухав, чи не загулкоче літак.

Ми ввійшли в канал, обабіч якого розляглися покинуті, необроблювані поля, а віддалік виднілися зарості бамбука й приземкуваті деревця. Навколо — жодної хатини. Мені нестерпно хотілося, щоб човен мчав швидше. І, ніби зрозумівши моє бажання,

дівчина збільшила швидкість. Перед носом човна здіймався бурун, за ним розбігалися довгі хвилі, б'ючи в берег, вони погойдували зарості трав і схилене віття дерев.

І саме тоді, коли всі, заспокоївшись, тішилися швидкістю, дівчина вимкнула мотор і сказала:

— Вертольоти!

Вона звернула до порослого бамбуком берега, другий човен теж сховався під навислим над водою гіллям. Тепер ясно чувся гуркіт моторів і шум гвинтів американських вертольотів. Не знаю, наскільки тонкий нюх у нашої провідниці, але вуха в неї справді на диво чутливі: не так-бо легко крізь рокіт нашого мотора почути шум вертольотів!

Човен гойдало так, що важко було всідіти.

— Вони ще далеко! — заспокоїла нас провідниця. — Зійдіть на берег, розсосередьтесь і пошукайте для себе якоїсь схованки! Якщо потрапите в світло прожектора, замрїть і не ворухіться.

Поки вона говорила, всі повиплигували на берег. Я був останній. Приготувався вже й собі зійти, аж вона каже:

— Ви, дядьку, можете залишитися. Коли в човні мало людей, небезпека не загрожує.

Когось іншого я, мабуть, не послухався б. Але сидіти в човні з такою дівчиною здалося мені навіть надійнішим, ніж сховатись у бліндаж.

Американські вертольоти наближалися, так гуркочучи, мовби качалом ішли десятки пароплавів. Промінь прожектора нишпорив щораз ближче до нас. Американці звичайно літають групою по три вертольоти: один шукає й освітлює ціль, два обстрілюють.

— Прикриїтесь гілкою й не ворухіться, — нагадала мені дівчина.

Я вперше в житті потрапив під прожектор вертольота. Його промінь засліпив мене, вихопивши з тем-

ряви весь наш човен і речові мішки під маскувальним гіллям. Листя на гіллі, коли просто над головою заторохтіли гвинти вертольотів, закрутилося, мовби підхоплене вихором. Мені здалося, що нас викрили. «Ну все!» — подумав я й зібгався весь, зіщулювся. Мовби вгадавши мій стан, дівчина сказала:

— Йому згори не видно так, як нам тут.

Цього разу її слова пітрохи не подіяли на мене. Я вже готовий був кинутись у воду, але стримався.

Аж ось диявольське світло й гуркіт почали віддалятися. Знову згусла пічна темрява. Я не ворушився, боячись, що вертольоти можуть повернутися.

— Вони тільки страху нагаляють, а самі нічого не бачать,— заспокоїла мене дівчина.— Найважливіше — зберігати спокій і не ворушитись.

Вона покликала всіх своїх пасажирів. Дехто промок і, лаючись, заходився перевдягатися. Мотор на човні знову зарокотів.

Коли перевалило за північ, ми пішли далі пішки через поле по межі. Межа була слизька й нерівна, ми йшли майже впритул один за одним, раз у раз ослизалися й падали, мовби суворо дотримуючись черги: один ще тільки підводиться, а другий уже шубовснув на залите поле. Взуття ми тримали в руках і пробірались навпомацки дуже повільно. Коли дісталися до річки, провідники зупинили нас: треба було розвідати дорогу.

У розвідку пішло двоє. Хвилини через десять вони наскочили на засідку. Цього разу вороги залягли не в садку, а в полі і зчинили безладну стрілянину. Кулі свистіли над нашими головами.

— Лягай! — скомандувала провідниця.— Товаришу Ти, ведь людей, а я лишуся тут.

Не знаю чому, але мені так хотілося, щоб і вона пішла з нами. Видно, дівчина була командиром групи. Віддавши наказ, вона кудись побігла. Трасуючі

кулі роєм свистіли над нами — голови не підвести, поле прострілювалося навхрест, і ми втискалися в мул.

Тим часом ліворуч од нас пролунали постріли з карабіна. Траси ворожих автоматів спрямувалися туди. Я зрозумів, що дівчина відводить вогонь на себе.

— Бігом! — наказав провідник Ти.

Ми кинулися бігти. Я не дуже звичний до стрілянини, але в ті хвилини я боявся не за себе, а за дівчину. Через рисове поле ми вибігли до посадки, потім переправилися через річку.

А перестрілка лютішала. Я прислухався, намагаючись розрізнити постріли з карабіна нашої провідниці, але ніяк не міг їх почути, і мені стало важко на серці.

Через ту ворожу засідку ми рано дісталися до гайка біля села, однак провідників з пункту NN довго ждати не довелось.

Ми зібралися в кокосовому гайку, що загинув від отрутохімікатів, — пальми стояли голі. Всі ми були живі й здорові, правда, один загубив взуття, а в другого під час переправи поплив за водою речовий мішок. У мене ж, хоч я й старий, не пропало жодної дрібнички.

Усі натомилися, і провідники дозволили нам відпочити до світанку. Гамаків не розвішували, навіть поліетиленову плівку мало хто підстелював — упав на землю, клунок під голову й захропив. Мені від усього пережитого не спалося. Це була моя рідна провінція, але свого села я не впізнав. Людей повиганяли з насиджених місць, кинули в концтабори, хати й інші будівлі позносили, навіть садки знищили. Я давно чув про це, але не уявляв такого дикого запустіння. Пригадував, як тут було раніше, як ми приходили додому у відпустку, як Шау розставався з донькою, — а в мене й досі той гребінець із слонової кістки. У ці нескінченні думки не раз вліталася тривога за про-

відників, що вели бій з ворожою засідкою, особливо за дівчину. Як вони там? Проте втома взяла своє, і врешті я теж заснув...

Крізь сон до мене долинув тупіт ніг, голоси, жарти, сміх. Я прокинувся. По небу тяглися хмаринки, завіса ночі над полями поволі підіймалася. Люди, зібравшись купкою, про щось жваво розмовляли, а про що саме — не розібрати. Серед них була й наша провідниця в мокрій, забрудненій мулом одежі. Значить, усе гаразд.

Я підійшов до них, коли вони прощалися. Аж тепер я роздивився дівчинку. Щойно вона, прикриваючи нас, викликала вогонь на себе, зіткнулася віч-на-віч зі смертю, а личко свіже, радісне. Шкіра в неї обвітрена, засмагла, однак було ясно, що їй не більше двадцяти років. Бо хіба ж у старших бувають такі променисті, ще й по-дитячому наївні очі? Дівчина попрямувала до мене, й мені раптом схотілося висловити своє захоплення нею, нашою відважною провідницею, подякувати їй. Не знаючи, з чого почати, я усміхнувся й сказав:

— Мені було дуже страшно за тебе, дочко! У тебе є брати й сестри?

— Ні, немає.

— А я почув, що тебе називають малою, то й подумав, що ти найменша серед братів і сестер.

— Та ні. Я і найстарша, і найменша, бо єдина.

— Мені здається, я тебе десь бачив. З якого ти села?

— З Кулаозенга.

Почувши назву села, я здригнувся. Бентежне передчуття закралося мені в серце, і я перепитав, дивлячись їй в очі:

— З Кулаозенга, повіту Тьомой, провінції Лонгтяуша?

— Атож.

— А як тебе звати?

— Тху.

— Тху? — вражсно перепитав я її гарячково додав: — Твій батько — Шау, а мати — Бінь?

Дівчина так здивувалась, що не могла й слова вимовити, тільки круглими очима розглядала мене з голови до п'ят. А провідники з пункту NN вже кликали нас у путь.

— Зачекайте мене трохи, — попросив я їх.

Я знову глянув на дівчину. Обоє ми були ошелешені. Дівчина так само дивилася на мене круглими очима. «Ну, звичайно, це вони, очі тісі впертої дівчинки — доньки мого друга», — подумав я і перепитав:

— Я не помилився?

— Ні. Звідки ви знаєте?

Від хвилювання в мене затремтів голос.

— Я — дядько Ба. Ти пам'ятаєш, коли батько продався з тобою, він обіцяв тобі купити гребінець?

Дівчина кивнула головою й ледь чутно вимовила:

— Пам'ятаю.

Так, друзі, під час війни бувають дивні, неймовірні зустрічі. Не зводячи очей з дівчини, я дістав з кишені гребінець.

— Твій батько просив мене передати тобі. Батько зробив його сам.

Очі дівчини стали ще кругліші, на обличчі відбилися хвилювання й розгубленість. Вона простягла руку й узяла гребінець. Певно, згадала прощання з батьком — їй перехопило дух. З того, як жадібно Тху розглядала гребінець, я зрозумів, що вона приголомшена від радості. Серце моє болісно стиснулось: не хотілося затьмарювати цю радість, тому я сказав:

— Твій батько живий-здоровий, але не може зараз провідати вас от і просив передати цей гребінець.

Дівчина блимнула на мене очима, і губи її затремтіли.

— Ви, мабуть, помилилися, цей гребінець не для мене.

Я розгублено перепитав:

— Але ж батько твій — Шау, а мати — Бінь?

— Так, — у голосі дівчини бриніли сльози, очі почервоніли. — Якщо ви не помилились, то, можливо, боїтеся засмутити мене, а тому обманюєте. Я знаю, що мого батька нема, — вона кліпнула, і з очей її ринули сльози. — Не бійтеся, я витримаю. Що батько загинув, я дізналася два роки тому. Тоді й умовила матір відпустити мене працювати провідницею...

Вона хотіла ще щось додати, та голос її зірвався, вона схилила голову на груди, волосся її затремтіло. А я, спійманий на брехні, не знав, що сказати, й стояв мовчки.

Товариші гукали мене, підганяли. Я не міг затримуватися довше й квапливо попросив у неї адресу та спитав про матір і родичів.

Радість несподіваної зустрічі ще й не розвіяла смутку, а вже треба було прощатися. Дивлячись на дівчину, я несподівано сказав:

— То я пішов, доцю!

Що вона відповіла, я не розчув, побачив лише, як ворухнулися її поблідлі губи.

Я пішов, та незабаром озирнувся. Вона ступила слідом за мною кілька кроків, потім стала на межі, і хвилі зеленого рису котились їй до ніг, мовби намагаючись утішити її. За спиною дівчини височів гайок кокосових пальм з мертвим від отрутохімікатів листям, схожим на кістяки велетенських риб; подекуди вже повідростало нове, молоде — здалеку воно скидалось на здійснені мечі.

Хоч я й не почув останніх слів дівчини, та потім на самоті, згадуючи ті хвилини, я впевнився, що вона назвала мене татом, і те «тату» на весь голос бриніло в моїй душі.

СА ФУ

Са Фу зустрів Шео Май на повітовій нараді голів кооперативів і аж здригнувся від подиву: так буває, коли замислено йдеш лісом і, ненароком підвівши голову, побачив перед собою золотистого оленя. Шео Май — дівчина із села Фекпанг, тієї ж общини, що й село, де живе Са Фу. Між селами височіла крута гора. Кілька років тому Са Фу часто навідувався до Тхао Шео Шо, голови кооперативу Фекпанга, брата Шео Май. Тоді вона була худенькою хворобливою дівчинкою з коротким волоссям, м'яким, як голубине пір'ячко. Одного разу Шео Май принесла води на коромислі в цеберочках із бамбукового стовбура, перелила в жолоб і напоїла його коня. Та відколи Шео Шо пішов до війська, Са Фу майже не бував у Фекпанзі, і образ її, блідий і туманний, дуже швидко стерся з його пам'яті.

Відтоді Шео Май дуже виросла і стала зовсім не схожою на те дівчатко, яке носило воду в бамбукових цеберочках. Зараз вона струнка й висока, тоненька, наче тростина. Личко чисте, рожевощоче, довгасте, як лист водяного батата. Очі блискучі, променисті, мов у лісових пташок. Від їхнього погляду на душі стає тепло й радісно.

Усе це впало в око Са Фу. Та найбільше вразило його, що оте дівча тепер сиділо поруч нього разом з повітовими керівниками й представниками уряду і так само, як і він, сперечалося та голосувало, бо стало головою кооперативу Фекпанга.

А втім, для Са Фу це не було такою вже новиною. Секретар партосередку Занг Тьонг — старий поважний

партизан, названий батько Са Фу,— якось на початку року, повернувшись із зборів у Фекпанзі, задоволено сказав, сідаючи до тарелі вареного рису:

— Чудово! Чудово! Знаєш, Са Фу, що утнули у Фекпанзі? Там обрали нове правління, і, подумай лишень, з дев'яноста двох чоловік дев'яносто один проголосував за дев'ятнадцятирічну Шео Май. Дивовижно!

Са Фу слухав байдуже, як завжди, слухав те, що його зовсім не цікавить.

Але ось зараз вони обоє сидять за одним столом, і він тільки тепер зрозумів, що працює на рівних з оцим дівчам. І відчув, як у його серці раптом забриніло щось незнане, воно не згасало й на зборах, коли вони сиділи поруч і коли разом поверталися до дому.

Дорога виляся то крутими схилами, то бігла через полонини між високих соковитих трав, серед яких подекуди бовваніли криві дерева шаму, задумливі, як старі діди. Терпкий дух шамової живиці мішався з п'янкими пахощами густого полину, прим'ятого край дороги стриноженими кіньми.

Шео Май ішла попереду швидкою ходою. Спідниця її погойдувалася туди й сюди в такт крокам. Вітер шарпав збористу спідницю поривами, надимав її, знову й знову налітав вихором, шурхотів нею по верхечках трав, вибиваючи з них стигле насіння.

Са Фу трохи відставав. Голова непокрита, через плече — дорожня торба, вишита квітами, а з неї виглядає дерев'яна сопілка. Він аж світвся радістю й ступав тақ жваво, ніби поспішав на базар і ніс у клітці співочого птаха на змагання зі співу. Перехожі, помітивши, яким щастям сяло обличчя Са Фу, напевно, гадали, що це молодята, котрі щойно побралися й після весілля йдуть, за звичаєм, провідати батька й матір молоді. Та хіба міг знати хтось сторонній, як глибоко Са Фу вразила врода Шео Май. Сам він, мео

за національністю, теж був з таких вродливих, яких нечасто зустрінеш навіть серед нас. Став високий, стрункий, обличчя відкрите, ніс тонкий, рівний, очі променисті, брови густі, кошлаті. Що й казати, гарний парубок. Батька й матір його, ще коли Са Фу був зовсім малим, зарізав бандит Ванг Лі. Секретар партосередку Занг Тюнг у той час був командиром місцевого партизанського загону. Він узяв Са Фу до себе, став йому другим батьком. Недарма ж мовиться в приказці: коли маєш названого батька, то хай з плугом не клеїться — є кому направити, хай борозна нерівна — є кому поправити. Са Фу ріс, ходив за плугом, ловив рибу, полював на дичину. До чого б не брався, усе в нього виходило справно й діловито. В жінки Занг Тюнга своїх дітей не було, і вона любила Са Фу, мов рідного. Щоб дитину не забрали злі духи, вона почепила йому на вухо сережку, а на шию — низку старовинних монет, яку називають «рідкий браслет», — це щоб дівчата любили (а сам він і досі не звертав на них уваги!). Са Фу закінчив національну молодіжну школу в повітовому центрі, потім провінційну технічну сільськогосподарську школу. Наприкінці минулого року повернувся в село і став за старшого в молодіжній ланці, потім його обрали бригадиром виробничої бригади.

Молодь у селі дуже любила Са Фу. Вдача в нього бурхлива, діяльна — вогонь, а не хлопець. Зважившись на щось, він не знав вагання, наполегливо йшов до мети, долаючи перепони. Позаторік перед сівбою сталася подія, про яку варто згадати. Са Фу тоді був тільки членом науково-технічної групи. Кооператив вирішив запровадити нову технологію при замочуванні насіння — «три частини окропу, дві — холодної води». Теоретично ніби все було ясно, та коли змішали три частини окропу, а дві — холодної води і над сосною діжкою, мов туман на світанку, клу-

бами здійснювалася пара, всі завагалися. Голова був людиною енергійною, рішучою, але тут і він не наважився її переминався з ноги на ногу.

— У такій воді насіння звариться,— загомоніли селяни.

Са Фу похитав головою, підняв лантух зерна й висипав у діжку. Голова гнівно повів очима, крикнув застерезливо: «Са Фу!» Той спокійно відповів: «Якщо пропаде, я відповідаю». Посівний матеріал, оброблений таким чином, виявився напрочуд гарним, із ста зернин попроростали всі сто, не пропало жодної.

Інший винадок стався, коли очищали насіннєве зерно. Са Фу запропонував удатися до нового методу, який саме набував поширення і про який тоді багато говорили. Та слова словами, а як дійшло до діла, люди засумнівалися:

— Е, ні, краще несімо до струмка та промиймо, як завжди, то найвірніше.

— Старим способом зерно не очищається як слід.

— Який новатор знайшовся! Хочеш, поб'ємося об заклад!

— А чом би й ні, поб'ємося!

Про ставку не йшлося, але багато хто вболівав за Са Фу. Секретар партійного осередку Занг Тюнг стояв остороно і всімався. Але підбадьорив:

— Метод хороший, переймати його треба. Починайте хлопці.

Прихильники старих методів відміряли три кани¹ зерна, гарненько провіяли й двічі промили в струмку. Потім принесли до Са Фу. Він узяв жменю того зерна й під співчутливими поглядами сипнув у діжку з водою. На поверхні плавало чимало недозрілих зернин.

¹ К а н — міра ваги, що дорівнює 604,5 г. (с'єт.).

— От бачите, яке зерно? Що ж за врожай дасть таке насіння? Нова технологія краща.— Са Фу пригоршнями виловив легкі зернини. В голосі його чувся тріумф.

Довіра до Са Фу зростала швидко, як рие у доброму гірському ґрунті. І напровесні його обрали головою кооперативу Він записався, зарозумілість пустила коріння в його душі, мовби стала частиною вдачі — гарячої й запальної.

Не що інше, як гордовитість шкодила йому й у сердечних справах. Скільки він змарнував часу, скликаючи дівчат грою на сопілці чи на лютку. Скільки разів біля дворів, де жили дівчата, на нього напали собаки і він мусив чимдуж утікати, аж дух йому забивало! У свої двадцять два роки він ще не знайшов собі пари. Старі діди в селі, було, казали:

— Слухай, Са Фу, а з тобою часом не те лихо, що з отим півнем, який навіть і кукуріквуть не тямить? У твоєму віці я вже давно був одружений, та ще з якою красунею!

Са Фу у відповідь тільки сміявся й хитав головою. Та й справді, хіба йому до того? Зайвятий він був по горло. Особливо ж відколи американські літаки почали бомбардувати їхній повіт. Кооператив мусив не тільки дбати про випуск продукції, а й виставляти на вершині гори Пакнам і поміж гірських стежок заслони проти повітряних піратів, щоб не підпустити їх до села. Та бувало, ворожі літаки підкрадалися знепацька, як злодюги, і вивергали своє страхітливе начиння на житла. Однак, незважаючи ні на що, роботи ніколи не припинялися, як не припиняється плін гірських струмків у сухий сезон. Вони і в спеку джеркочуть, вирують, ваблять людей до себе, повнять їх невичерпною бадьорістю своїх невтомних вод.

З-за гори визирнув місяць. Стояла глибока тиша. А Са Фу йшов із такою дівчиною! Серце його мало

не вискакувало. Все сство хлопця аж брніло якпмсь незнаним відчуттям її хвилюваннями. Щось примушувало Са Фу помічати, як гарно навколо, серед гірських лук, усеяних золотавими квітами.

Са Фу дістав сопілку. І бамбукова паличка заспівала ніжно, ніжно, мало не вимовляючи словами:

Ходімо шукати невістоньки,
Яка щебече, мов пташка тьо-тюа.
А в пташки тьо-тюа очиці — мов зіроньки.

Ходімо шукати невістоньки,
Яка щебече, мов пташка тьо-ті.
А в пташки тьо-ті очиці блищать,
Мов у ластівоньки.

Пісня сопілки огортала їх ніжною хвилею. Та от настав час прощатися. Шео Май сповільнила ходу, глянула знизу вгору на Са Фу і стиха промовила:

— На добраніч, Са Фу.

Хлопець, поглинутий грою на сопілці, здригнувся й застиг нерухомо, не знаючи, що відповісти. Так він і стояв, збентежено дивлячись дівчини вслід, аж поки вона зникла під густим пологом дерев, облитих сльивою місячної ночі...

Відтоді перед очима Са Фу весь час стояв образ Шео Май. Юнак усміхався сам до себе, згадуючи ті хвилини, коли вони були разом. І дорікав собі, чому не сказав і слова, як годиться хлопцеві мео, котрий займає ще й посаду голови. І, звичайно, відтоді Са Фу став не байдужим до кожної розмови про кооператив Фекпанга, де обрали собі за голову таку дівчину.

А новини, треба сказати, шприлися досить швидко.

Найбільше всіляких новин звав секретар партосередку Занг Тюнг, бо він їздив по всіх навколишніх селах. Хоч він уже й не молодий, скоро шістдесят, одначе не залишав роботи. Сяде на приземкуватого, міцного конника, схожого на мула, і рушає — чи в повіт, чи по селах. Скрізь його чекали як доброго дру-

га й поради́ника. Скрізь пізнавали його ще здалеку по синьому бавовняному кашкету з вицвілим козирком та чеській рушниці, яку він завжди брав з собою, ще відколи розквітався з ватагом розбіійників Ваингом Ли. Занг Тюнг і цього разу привіз у Паомао цікаві вісті з Фекпанга:

— Са Фу, знаєш, що говорять про Фекпанг? —

— Ні. А що, тату? — насторожився той.

— Ох і спиртне ж... скільки там тієї Шео Май, а яка тямуща!..— Старий смоктав бамбукову, окуту міддю люльку, раз по раз затягуючись, і посміювався.— Що таке доба? Проспівають півні чотири рази за день та п'ять разів за ніч, і знову ранок, і знову зійде сонце й погляне, що робиться на землі. А тепер знаєш, що люди кажуть? Досить один раз не сходити до Фекпанга, пропустити добу — і ти вже відстав від життя. Он які справи, хлопче. Виявляється, ти не дуже... того...

Са Фу слухав, роззявивши рота. Що ж, у кмітливості Шео Май і справді не відмовиш! Люди з Фекпанга при смолоскипах за дві ночі проклали двокілометрову дорогу від села до повітового битого шляху, спорудили два містки через струмок Тодо і сказали: «Тепер до нас дорога гарна, тож будьте ласкаві, частіше приїжджайте з повіту до Фекпанга на допомогу». Кажуть, що в них усі селяни вступили до кооперативу. І нібито вони самі заохочують одне одного будувати тераси для посівів і захисні вали, хай, мовляв, онуки добрим словом згадують. І знову ж таки першими в повіті перегородили річку, щоб затримати воду, зберегти її на посушливій період. І попросили в повіті машину, яка виробляє електрику,— хочуть поставити її на горі Пакнам, аби забути про каганці. І як це вони встигають! Ще й копають зрошувальний канал, навіть заклик написали:

«В єднанні і сила, й уміння.
Ми гору прорити взялись.
Канал облицюєм камінням,
Зростим кукурудзу і рис.
Коріння вологе —
Високий врожай.
Готуй перемогу —
В тилу не дрімай!»

Секретар партосередку, розповідаючи про це, аж язиком прицмокував, так йому були до вподоби оті фекпанзькі новини. А одного разу, повечерявши, поставив миску з палпчками в шафку і, хитаючи головою, сказав, ніби сам до себе:

— Давно колпсь, ще в дні моєї молодості, ми, бувало, співали: «Для буйволів с стежка буйволів, для тигрів — простір тигрів. П'ють буйволи внизу по течії, а тигри п'ють вгорі». Тоді ми уявляли собі, що тигри — це чоловіки, а буйволи — жінки... Давно це було..

Са Фу слухав, і думки його плутались. Він і захоплювався дівчиною, і водночас намагався не надавати значення її успіхам, не звертати на них уваги. Та честолюбство не давало спокою, і він ловив себе на тому, що заздрить Шео Май. Кооператив у Фекпанзі з перших днів його заснування був відсталим. Ще на липень минулого року селян у ньому було небагато, люди вперто порпалися на власних клаптах землі понад річкою Тяй. Кооператори ж парікали на рахівника, мовляв, не чистий він на руку, бере хабарі. Тхао Шео Шо, брат Шео Май, хапався за голову й казав, що в кооперативі все таке заплутане — довіку не розплутаєш. І просив звільнити його з посади голови. Та ба — той заплутаний клубок, потрапивши до рук Шео Май, розплутався, хоч труднощів і досі вистачає, не так-то все воно легко робиться. А в кооперативі Паомао, де головує Са Фу, справи йдуть зовсім інакше. У роботі тут завжди порядок і дисципліна. На початку цього року до кооперативу здали на-

віть усі чайні ділянки. Тепер там понад десять тисяч чайних дерев, крім тих кількесот цьогорічних саджанців. Дерева великі, трапляються такі, що ледь обхопиш обома руками, та й найменші — у ногу завтовшки. Цей сорт чаю росте, як ліс. Кожній родині відвели ділянку, де вона збиратиме чайний лист і сушитиме його — спочатку на сонці, а потім на блясі над вогнем. Са Фу, як угледів такі великі дерева, одразу вирішив, що чайні ділянки слід зробити кооперативними, щоб збирати лист і продавати державі. Доповів про свої міркування в партосередку общини і в повіткомі. Там ця думка сподобалась, і він — ні сіло ні впало — оголосив: «Віднині всі чайні дерева в Паомао є власністю кооперативу». Люди обурились, почали ремствувати. Секретар партосередку Запг Тьунг розкритикував Са Фу за самоправство, хоч і визнав, що усупільнення десяти тисяч чайних дерев — річ непогана, бо не кожній голова зважиться взяти на себе такий клопіт. Адже не сьогодні-завтра почнуть збирати чай, і тоді створюй пашвидку просто в селі виробничий цех. Але ж і люди в Паомао не з боязких! Ні, їм не звикати, не бояться вони ніякої роботи.

А тим часом зарозумілість опановувала душу Са Фу. Цей щирий, активний, вихований партією хлопець ставав аж надто запальним, ладним спалахнути з найменшого приводу.

Наближався червень, дружно досягали бобові. Клантки гірських полів поволі ставали жовтаво-сіримі, поки зрештою зовсім не вигоріли на сонці.

У ті дні люди, що побували у Фекпанзі, гомоніли поміж себе:

— З початком збирання Фекпанг продасть державі п'ять тонн сої.

Таке маленьке село, як Фекпанг — усього лише тридцять дворів, — і продасть п'ять тонн? Усюди про це

тільки й мови було. Са Фу теж чув ці балачки, згадував свою зустріч з Шео Май на повітовій нараді й дивувався ще більше.

— З Фекпанга цього досить. Але в Паомао теж уміють відповісти ділом на американську агресію.

Са Фу взяв папірець і заходився щось підраховувати, потім скликав бригадирів і оголосив:

— З цього врожаю видамо кооператорам по п'ять канів на двір, а решту — п'ять і дев'ять десятих тонни — продамо державі.

Бригадири запропонували обговорити це питання на загальних зборах. Са Фу затявся на своєму. Не так щоб одразу, ніби гарячий кінь, став на дибки, але сказав, що з тими зборами нема коли возитися: поки кожному розтлумачиш та поки дійдеш тієї спільної згоди!.. А зараз не такий час, щоб теревені розводити. Та й для чого ті збори? Хіба ми щось погане робимо? Продаємо державі; ще й кооператорам залишиться достатньо. Партиїній лінії це не суперечить.

Бригадири мовчали. Са Фу скипів:

— Ну, коли вже без обговорення не можна обійтися, то я більше не голова. — І вийшов геть.

Справу якось владнали. Кожен двір одержав у середньому по двадцять канів. Решту — п'ять і три десятих тонни — здали державі. Певна річ, секретар партосередку Зант Тюнг переконав Са Фу не кидати головування.

Час плинув швидко, як гірський потік у сезон дощів. Жнива підгаювали, квапили. Селяни ще й не домолотили сої, ще перед кожною хатою на тичках висіли потьмянілі снопи, а поля вже ждали рясу.

У гірських районах узимку випадає паморозь, тому рис тут садять лише влітку, цілий рік чекаючи на його врожай.

Та, на лихо, в ті дні розпогодилось, небо вияснило та вже й не хмурило. День минав за днем, а на

ньому жодної хмаринки. Чиста блакить. Окрай полів чекали свого часу тисячі капів посівного зерна, люди нетерпляче задирали голови, виглядаючи дощу. Тому чеканню не було кінця, земля порепалась, зсохлася, рілля затверділа, як дворище біля хати.

Повисихали всі кришці. Тільки гірські водоспади ще капотіли помалу, ніби видавали воду за аптечними нормами. Селяни Паомао підставили під них великі соснові діжки, і зібрану воду ділили порівну між усіма. Найстаріші люди села, які вже мали до сотні років, казали, що ніколи на своєму віку не бачили такої страшної посухи. Де-не-де в селі замурували в плитку козячі голови, завітчані бапаном,— викликали дощ. Так веліли забобони.

Секретар партосередку Запг Тюнг ходив у повіт на нараду, повернувся опівночі, покликав Са Фу. Той ще не спав, скрикнув:

— Ох, тату! Що ж будемо робити? З такою посухою недалеко й до голодної смерті.

— Е, ні, вихід ми знайшли,— відповів той.— Посуха не тільки в нас — у всьому повіті. Ще й не скоро дощ обіцяють. Повітовий комітет партії вдав нову інструкцію. Запам'ятай, Са Фу: сьогодні дев'яте червня. Відтепер садити рис у червні не будемо. Переходимо на іншу культуру.

— Яку?

— Сою. Всі поля, що мали піти під рис, треба засіяти соєю. Насіння вистачить?

— Звідки, тату?

— Треба це обговорити на розширеному засіданні правління — разом з бригадирами. Я піду до Фекцайга, повернуся завтра увечері. Пам'ятай, слід добре поміркувати, виклавши всі «за» і «проти». Мені люблять докази. Адже так?

Рано-вранці, коли гори й ліси ще були повні туманом, Са Фу осідлав коня. «Обговорювати на прав-

лінії разом з бригадирами — тільки марно гаяти час, — міркував він. — Поїду по селах, може, де позичу насіння». Одним махом скочив на коня, хльоснув його пагайкою і вихопився за околицю. Невдовзі Са Фу опинився біля гурту людей з другої бригади. Вони сиділи край поля й розмовляли.

— Чому сидимо, товариші? — різко запитав Са Фу.

— Чекаємо води, щоб садити рис.

— Рису не садитимемо, розходьтєся! — гримнув він.

Люди подумали, що Са Фу жартує, і вибухнули сміхом. Той розлютився:

— Якого біса регочете? Сказано: рису не садитимемо! Повертайтеся додому.

Сказав — як відрізав, натягнув повід, рвучко повернув коня й поскакав геть.

Кінь мчав вихором по сипкому схилу гори, обгаюючи всіх, хто йшов на базар у Лунгшані. На той базар сходились люди з десяти общин. Добра слава про нього линула далеко навкруги. У Паомао навіть співали таку пісеньку:

Щотижня базар у Лунгшані.
Дорога далека, а йдеш.
Клянеш його словом останнім,
Та марні усі зарікання,
Базару, як свята, ждеш....

На базар і завернув Са Фу коня. У затінку під деревами шаму то там, то тут продавали всяку всячину. Груші, гранати. Над тушкованим м'ясом піднімалася густа пара. Але чому базар такий порежній? Са Фу зістрибнув з коня й запитав у якогось парубка:

— Хлопче, не знаєш, чому так мало людей на базарі? Звідки ти?

— Із Фінси. Я ночував у Фекпанзі, так там люди змовились не йти на базар.

— Чому?

— Не знаю. Тільки чув, як вони казали, що за цей час удома можна хтосьна й що зробити.

Ці слова голками шпигнули Са Фу, і, ні про що більше не розпитуючи, він миттю вихопився на коня. Треба мерщій об'їхати всі села, поки не пізно. Міцний, прудконогий кінь мчав легко, як вітер, але збентеженому Са Фу здавалось, що він повзе, наче стара шкапа. Дорога довгою стрічкою тягнулася круто вгору над глибоким проваллям. Куці хоанг фао, колючі й волохаті, наче гусинь, зашаруділи по коневі й по самому Са Фу, та він не звертав уваги, підганяв і підганяв.

Десь на середині схилу кінь раптом стихив ходу, поточився й шугнув у провалля разом із Са Фу, який міцно вчепився йому в гриву.

* * *

Далі Са Фу нічого не пам'ятав. Перше, що дійшло до його свідомості, коли він отямився,— був дівочий голос. Хлопець розплющив очі, розглянувся і побачив, що лежить на свіжих соснових дошках у якомусь просторому приміщенні. Крізь недокритий дах зазправ місяць. Що це таке? Чи не сон? Та ні, не сон. Адже він падав з конем...

На щастя, кінь тільки шкіру на ногах пороздирав, а Са Фу завис на тополі. Люди з Фекпанга працювали недалечко в полі й побачили, як падав кінь; прибігли, обшукали провалля, знайшли Са Фу й перенесли в приміщення свого кооперативу. Поражену об каміння, закривавлену ліву руку й праву ногу йому забинтували.

Було пізно, робота на полях припинилася. Місяць підбився високо, й село потопало в його червонувато-жовтому світлі.

У сусідній кімнаті почалася збори правління разом з бригадирами.

Шео Маї сиділа із заппеником у руках. Вона обвела всіх привітним поглядом і лагідно почала:

— Учора загальні збори кооператорів ухвалили розпочати битву за врожай сої під девізом «Атака на аеродром Дананг». І ще вирішили це йти на базар, хоч сьогодні базарний день. Товариші бригадири, доповідайте, як ідуть справи. Прошу по черзі.

— Доповідає п'ята бригада,— пролунав упевнений дівочий голос.— У нас сьогодні працювали всі двадцять п'ять чоловік.

— От і неправда. Адже один дід у вас таки ухилився від роботи, почимчикував на базар.

— Це зовсім не так!

— Сьогодні А-Шуа не працював, я бачила, як він з самого ранку йшов з птахом у клітці.

Дівчина спокійно заперечила:

— Справді, А-Шуа зібрався був на базар, там саме змагання співочих птахів, але я поговорила з ним, пояснила, що таку розвагу можна влаштувати і вдома. Якби не цей прикрий випадок, то сьогодні йому можна було б винести подяку як чесній, працювотій людині.

Присутні засміялися, кімнату заповнив веселий гомін.

А через хвилину спокійно й добродушно заговорив якийсь дідок:

— Третя бригада сьогодні працювала по-новому, і за вечір двадцять чоловік висадили двадцять канів насіння.

Шео Маї це сподобалось, і вона прощобетала, мов пташечка:

— Чусте, товариші, який почин зробила третя бригада?

— Ми працювали ось як. Вирішили не прокопувати лунки сапами, бо переконалися, що значно швидше проорювати борозни плугом. Це у нас робить одна людина. Далі. Раніше садили так: одна людина кладе

берно, друга — добрива. А зараз у нас у кожного садильника по два кошики — один з насінням, другий з добривами. Три чоловіки садять, а один загортає дупки.

— Отже, у вас п'ятеро працюють замість дев'яти?

— Так. І працюють значно швидше.

— Цікаво. Розкажіть докладніше.

Уся сусідня кімната ходором заходила, завирувала. Хтось підводився, голосно сміявся, хтось закурював. Потім, перекриваючи схвальні й захоплені вигуки, пролунав дзвінкий голос Шео Май. Са Фу одразу впізнав його:

— Метод третьої бригади справді чудовий. Сьогодні я працювала з ними й сама все бачила. Слід поширити їхній досвід якомога швидше. Товариші кооператори, бачите, скільки в кожного з нас ентузіазму, невиявлених можливостей. А якби нам ще знання та техніка!.. Пам'ятаєте, що казав товариш Занг Тюнг? «Для того, щоб розбити инкі, треба збільшити випуск рілньничої продукції».

Са Фу більше не міг улежати. Все почуте здійняло в ньому гарячу хвилю ревностів; і мовби підкинутий нею, він підхопився, підставив стілець і, зціпивши зуби від болю, вперся через непокритий дах назовні.

Опівночі, накульгуючи на пошкоджену ногу, Са Фу дістався додому. Угледівши батька, який відчинив йому двері, він скривився і заплакав, як маленький:

— Тату... Тату...

Занг Тюнг обняв свого вихованця, увів до хати, закивав головою:

— Знаю, знаю, сину. Ми вже вчора збирали правління тут, у Паомао. Вирішили привезти тебе завтра вранці.

Са Фу похнюпився, як побитий цуцик, стиснув голову в долонях і проказав крізь сльози:

— Тату, я вже все зрозумів. Даремно я не слухався вас. Мій кооператив ніщо порівняно з фекпанзьким...

Він затнувся. Серце у нього краялось. Ті хвилини, що він лежав і слухав збори у Фекпанзі, і той шлях додому, який він долав у темряві, тамуючи біль, ніби протверезили його. Справді, коли він був ще зовсім молодим хлопцем, у нього все виходило як слід. І коли його ще тільки обрали головою, він в усьому був відвертим і щирим, а його рішучість сприяла успіхам цілого колективу. Та ось далі... І звідки взялася в нього ота пиха, ота зарозумілість, ота впевненість, нібито це лише він такий здібний, лише він докладає рук, лише він здатний подужати найважчу роботу, хоча б і таку, скажімо, як зрівняти всю вершину Пакнам? Зараз у нього відкрились очі. Ні, це не він, а Шео Май, тендітне дівча, здатне творити дива у Фекпанзі, бо вона пробудила в людях творчі сили.

Чекаючи, поки Са Фу заспокоїться, Занг Тюнг сів поруч нього, підкинув дров у вогонь і стиха заговорив:

— Са Фу, ось поглянь на вогонь. Чусь, яким жаром пашить? Це тому, що горить одразу багато цурналків. У природі скільки завгодно таких прикладів. Бачив жешпень? Зірви його червоні квіти — й вони одразу навіть у воді зів'януть, хоч сам корінь має дивовижну силу. Люди пам'ятають, як три сотні розбіяників Ванга Ли цілий рік не давали життя Паомао. Ще й досі люди вдячні нам за те, що ми знищили Ванга Ли й розгромили його банду. Але ж, синку, якби до нас від нього не перейшли двадцять озброєних хлопців, якби одинадцяттеро наших товаришів не полягли в бою, то хіба б ми змогли розгромити оту банду? Ох синку, синку!..

Старий усе говорив і говорив, переходячи від однієї повчальної історії до іншої. І поки проспівали четверті півні, Са Фу, здається, до кінця зрозумів, куди

він веде. А той поплескав його по плечу і сказав лагідно й підбадьорливо, ніби малому:

— Не журися, хлопче... Ми з тобою ще гори перевернемо... Зараз у кожному селі є кооператив дворів на тридцять-сорок. Хіба це мало? Не сьогодні-завтра з повіту прийдуть спеціалісти, і ми почнемо будувати канал. Та не просто канал, а цілу зрошувальну систему протягнемо від річки Тоо через усі села.

— Для цього потрібно буде багато робочої сили. Беріть і мене.

— Авжеж,— старий замислено кивнув.— А якщо матимемо один кооператив на всю общину...

Цієї миті за дверима почувся притишений гомін. Загг Тюнг попрямував до дверей і відчинив їх. Ніби вітер, до хати увірвалися жваві голоси:

— Ми приїшли до вас на збори, щоб почути й вашу думку.

— Минулої ночі правління так і не дочекалося Са Фу. Треба щось робити, далі так не можна.

Хтось, побачивши Са Фу, котрий сидів біля вогню, весь обмотаний білими бинтами, вигукнув здивовано:

— О, дивіться, він тут! Чого це ти припишк, як побитий кіт? Що, болять?

Люди підходили до вогню, віталися до Са Фу, повідомляли навперебій:

— Чусш, Са Фу, а ми добряче відстали від Фекпагга.

— Вчора ввечері їхні бригадири збирали кооператорів на збори, повідомляли нові строки сівби рису.

— Охо-хо, і старі діди, й молоді хлопці підкорилися жінці. Вони кажуть, що ми надто нерішучі. А в них навіть літнього чоловіка заставляють пекти раків, якщо він працює абияк.

Са Фу здавалося, що кожен бачить його наскрізь, і він почервонів як перець. Загг Тюнг саме зняв чайник з вогню і, наливаючи чай в чашки, промовив:

— Са Фу хворий, цілу ніч не спав, нехай відпочине, а збори проведемо потім. До того ж я зараз повинен їхати в повіт. Заперечень немає? От і чудово... Американці вчора розбомбили міст Чамтанг! Великих збитків завдали нам. Саме з цього приводу й парада...

Старий повернувся до Са Фу і звелів йому лягти поспати. Той глянув на свого названого батька, обвів очима присутніх. Як йому хотілося висповідатися перед людьми. Висловити все, що наболіло на серці. І, не чекаючи, поки йому ще щось скажуть, він відсунув стілець подалі від плитки, підвів голову й мовив тремтячим голосом:

— Я не спатиму. Я голова і повинен був з'явитися на збори. Пропоную, товариші, зараз, до зборів, розглянути мою поведінку. Визнаю, що я хибив, що став ніби те дерево, яке трухлявіє на пні.

Секретар не встиг стримати тієї бурхливої хвили, яка несподівано здійнялася в серці Са Фу й примусила його говорити. Хлопець говорив і говорив, аж поки старий Занг замахав руками, замотав головою і сказав сердито:

— О, куди заїхав! Не так воно просто, хлопче! Ну з якого б це дива ти став трухлявим деревом? Якщо ти — трухляве дерево, то мені не більше шани, ніж дірявому кошику.

— У Са Фу багато гарних рис, кожен це скаже.

— Він заповзятливий, рішучий, цього в нього не відбереш. А от дати йому доброї прочуханки не завадить.

— Правління теж допустилося помилок, не боролось, не поставило його своєчасно на місце.

— Від правди не втечеш.

Розмова навколо взаємних педоглядів точилася довго.

...День видався ясній та погожий. Літнє сонце, піби велика куля розплавленого воску, викотилося на

вершину Пакнам. Туман з гір давно зійшов. Група народних ополченців — їх було видно з села — піднімала на вершину гори сторожову вежу.

Са Фу встав з третіми півнями, відчув себе бадьорим, ніби щойно викупався в гарячій воді. Власне, цю легкість він почував ще з того дня, як відбулися збори правління, а потім загальні збори усіх членів кооперативу.

Наступного дня після загальних зборів Занг Тюнг, маючи на увазі, скільки людей критикувало Са Фу, стурбовано запитав у нього:

— Ну, чув, що люди кажуть?

— Я вже прозрів, тату.

І справді, Са Фу прозрів. Його очам уже відкрилася сила згуртованого колективу. Колись він уперто не зважав на неї. Тепер вона стала для нього зримою. Вчора ввечері люди налуццili й натовкли кукурудзи, щоб сьогодні було що їсти, а сьогодні вранці, о пів на п'яту, коли сонце ще ледве виткнулося з-за обрiю, почалася сiвба. Са Фу теж був у полі, разом з усіма. Йому весь час ввижалася Шео Май, така мила, така привітна й ніжна. Опівдні, працюючи з другою бригадою, він побачив Занг Тюнга — той верхи на коні мчав із села. Під'їхавши, Занг Тюнг хитрувато усміхнувся:

— Са Фу, там у конторі на тебе чекають.

— Хто, тату?

— З Фекпанга.

Занг Тюнг ще щось говорив, поважно сидючи на коні з чеською рушницею за плечем. Але Са Фу вже не чув його. Серце його гучно закалатало, він затрепетав і побіг у село, ніби кінь під гору.

Са Фу здалося, що це сон. Перед ним стояла Шео Май. Личко біле, рум'яне, у вухах блискучі срібні сережки. За нею два чоловіки вели трьох коней, нав'ючених повними лантухами.

— Секретар Загг Тюнг казав, що у вас не вистачає насіннєвої сої. Ось ми привезли.

Са Фу не приховував хвилювання. Дух йому перехопило, на шиї понадималися синюваті жилки. Бо все сталося надто несподівано. Він пригадав, як Шео Май з волоссячком, ніжним, як голубине пір'я, поввапно принесла воду на коромислі і налила у довгий жолоб, щоб напоїти його коня. Пригадав, як ішли вони вдвох у місячному сяйві і спідниця її гойдалася в такт крокам. Пригадав її голос у помешканні, де відбувалися збори. І кожний спогад про цю дівчину посилював у ньому невідоме, незнане досі почуття.

Цього разу Са Фу не мовчав, ба й сопілки в нього зараз не було. На мить він розгубився, потім підійшов до Шео Май, став біля коня.

— О-о-о!.. У людей Фекпанга добра душа. Як і в Шео Май! Люди Фекпанга і Паомао — наче рідні брати й сестри. І не сьогодні-завтра ми об'єднаємося в один великий кооператив. Це буде чудово!

ДИМОВА ЗАВІСА

Мені завжди здавалося, що вночі небо над долиною Тхапмною вище, ніж деінде. Пескінченні простори долини тонуть у тумані й шумлять, як морський прибіій. То одвічний голос вітру в роздоллі трав. Уже квітень, а в Тхапмної ще не було дощу. Удепь пражить сліпуче сонце, вночі вітер навиває прохолоду — тут йому вільна воля: ані деревця, ні кущика.

Минє ще дві години — і наш взвод вирушить у призначене місце. А поки що я разом з молодими бійцями лежу на рисівницькій фермі. Хиу, томічниківі командира взводу, лише двадцять три роки. Виклавши мені план завтрашньої ранкової операції, він додав:

— Я вірю в цілковитий успіх. Вони обов'язково кинуть туди вертольоти з піхотою, щоб перетнути шлях другому взводові, який має завдання обстріляти пост. Вони знають, що іншої дороги на базу нема. А ми чекатимемо на них саме там, де вони хочуть зробити васідку. Побачиш, як ми полюємо на стерв'ятників.

— Я давно вже жду такої нагоди,— жваво відгукнувся я.

— Таке буде, що й уві сні не присниться. По-перше, ми старанно підготували місце зустрічі, по-друге, у нас є сильний резерв.

— Який?

— А той самий взвод, що повернеться після обстрілу поста.— І, помовчавши, додав: — Крім того, нас підтримає ще дехто.

Мені здалося, що Хиу посміхасться в темряві. Тільки-но я про це подумав, як Хиу шепнув мені на вухо:

— Селяни підпалють траву. Зроблять димову завісу... Можливо, там буде й Кує...

— А хто це?

— Моя дружина... Власне, ще не дружина... Не знаю, як її й називати — кохана чи наречена? — Тяжко зітхнувши, Хиу повторив: — Не знаю, як її й називати...

Голос його прозвучав якось розгублено, і він замовк. Раз по раз на мовчазну ферму іоривами налітав вітер. Білці в нічній прохолоді солодко підхрюпували. Я чекав, поки Хиу почне розповідати. Чомусь я був певен, що йому схочеться вилити мені свою душу. Але я мовчав, навмисне не підганяв його. Зовсім недавно вдалося мені виробити в собі цю якість, яку звать витримкою. Набравшись терпіння, я визирнув надвір. Десь далеко, аж на самісінькому обрії, випалювали стерню. Полум'я вистрибувало по краю поля, вигинаючись велетенським змієм, і кидало в густу синяву пічного неба червоні відблиски. На тлі заграви чітко вимальовувалася запряжена буйволами гарба. Можна було розглядіти їхні круті, високі роги. Гарба погойдувалася, нахилиючись то в один бік, то в другий, дерев'яні, стягнуті залізними ободами колеса стогнали й рипіли, котячись по сухій, розтрісканій землі.

Хиу обняв мене за плечі.

— А скільки років Кує? — запитав я.

— Дев'ятнадцять.

— Звідки ж вона родом?

— А он звідти, за тими деревами її село, — повільно підвівся й простягнув руку Хиу. — Вночі нічого не побачиш, а вдень його добре видно звідси. Вранці ми будемо проходити повз нього... Знаєш, друже, коли я її вперше зустрів, вона була ще зовсім мала! Шістнадцять років. Дитина дитиною. Але ж яка хоробра! Її поранили в плече, кров текла струмком, а вона хоча б тобі застогнала, не те що заплакала.

— Як же це сталося? Її поранило кулею?

— Ні, багнетом прокололи, виродки... Як згадаю про це...

Молодий командир схвильовано провів пальцями по чуприні.

— Я любив її, як сестру. Ти пам'ятася п'ятдесят дев'ятій рік. Розпал терору. Мені тоді заледве вивинилося двадцять. Я керував молодіжною організацією в общині. Вдень переховувався в ямі. А в ту пору різні нгодіньзісмівські банди, на зразок «сільської охорони» та «громадської безпеки», стинали голови всім, хто потрапляв їм до рук. Кує потайки приносила мені їжу і воду. Про мою схованку знали тільки вона та її бабуся. Зісмівські агенти уперто розшукували мене. Вони здогадувалися, що я десь поблизу, тому щоночі стежили за кожною хатою. Одного разу Кує зварила рису і вдосвіта, скрадаючись у тумані, понесла мені...

Щойно Хиу сказав це, як у нічній темряві з того боку поля почулися кроки. Увійшов босць.

— Товариш помічник взводного с?

— Я тут.

— Командир роти наказав передати, що ми виступаємо раніше, ніж було призначено. Пора будити бійців. За десять хвилин рушасмо.

Ми з Хиу посідали. Я подивився на годинника. Пів на десяту.

Розбуджені бійці солодко позіхали — відпочинок був короткий, не виспались. Але зібралися швидко. Хиу попередив:

— Перевірте, товариші, чи не забули чогось.

Я присвітив кишеньковим ліхтариком. Долі тільки розкидана солома.

Бійці обох взводів рушають ланцюжком по одному, відстань між ними п'ять тхиоків. Дорога веде нас до задалегідь підготовлених позицій. Це недалеко, якись п'ять кілометрів. Від них до ворожого опорного

пункту Хієптахань чотири кілометри. І стільки ж до гайка, куди ми відступимо після бою. З Хієптаханя другий взвод повертатиметься в окопи. Вони довгі, мають форму ластівчиного крила. Верхній шар порослого травою ґрунту обережно зрізали, а потім цей дерен старанно уклали на перекриття. Долина таким чином знову здавалася дикою й незайманою. Я сидітиму в одному окопі з Хиу. Але зараз ще відпочиваємо на траві. Навколо наших позицій ні душі. Ворог не дає про себе знати, але хто хоче курити, спускається в окоп. Я посидів трохи нагорі і теж стрибнув униз.

— Закуримо? — запропонував Хиу.

— Можна.

— То давай сюди.

Притулившись один до одного спинами, ми посідали на сіно, яким Хиу передбачливо вистелив дно окопа. Тут було м'яко, тепло й затишно, хоч у долині холодно від роси.

— Поки ще спокійно, — сказав Хиу, — можна й покурити, бо як розвидниться, тоді не до курива буде.

Він затягнувся й повільно випустив дим через піздрі. Потім знову заговорив.

— У роки чорного терору, коли я ховався в ямі, то мусив кинути курити, щоб не видати себе. Вночі, як виходив на берег, теж не курив. Тютюнове зілля таке смердюче, що, скажімо, вночі йде їхній патруль і курить, а ми вдень по запаху води в калюжах дізнаємося, де вони проходили.

Притулившись спиною до стінки окна, Хиу докурив цигарку й вів далі:

— Тепер, як тільки влізу в окоп, так і згадую ті часи...

— Ти почав був розповідати, як Куе попесла тобі рис, а нгодіньзіємівські шпигуни — за нею. Що ж було далі?

— А-а, зараз розповім. Отож сиджу я собі, коли це умовний стук згори. Я зрадів і відчинив ляду схованки. А як побачив Куе, зрадів ще дужче. «Спускайся до мене,— кажу,— розповіси, що там діється на білому світі». Вона прослизнула в яму. Я однією рукою опускав ляду, другою розправляв по ній сухе бамбукове листя для маскуваня. Куе сором'язливо сіла поруч. Побачивши, що сорочка на мені порвалася, вона веліла зняти її, дістала з кишені нитки й голку і заходилася лагодити. Я тим часом розгорнув пакунок і почав їсти. Чую — вона плаче. Я зрозумів: їй шкода мене, бо мені доводиться ховатися в ямі, і сказав: «Не треба більше плакати, добре?»

Раптом чую: хтось іде, зовсім близько. Я взяв Куе за руку й легенько стиснув. Не змовляючись, ми глянули вгору. В моєму сховищі були тільки три невеличкі отвори для вентиляції, крізь які ледве пробивалося світло. Затамувавши дух, ми прислухались до того, що робиться над нами. Зашаруділо на ляді сухе бамбукове гілля. Раптом — глухий удар. Простромивши ляду схованки, між нашими головами шурхнув багнет. Я висмикнув запобіжник з гранати. Ще удар. Цього разу багнет встромився Куе в плече. В сутінках я все-таки розгледів, як вона від болю закусила губу. У мене миттю визрів план: відкрити ляду, жбурнути гранату й разом тікати. Та ледве я спробував підвестися, як Куе потягла мене назад. Вона спокійно зняла з шиї хустку і обгорнула нею багнет над плечем. Дочекавшись, коли багнет стали витягати, вона спритно стерла з нього кров. Весь цей час вона не зворухнулася, тільки провела багнет очима... І лише коли багнет зовсім зник і більше не з'являвся, я зрозумів, що нас не викрито. А Куе здогадався про це раніше, тому зупинила мене і так старанно стерла з багнета кров. Я взявся допомагати Куе. Обличчя її було бліде. Мої пальці від дотику до її плеча стали

мокрі. Кров дівчини гарячими струмочками текла мені на груди. Я похашцем намацав хустку й перев'язав їй рану. Ми принишкли, але нічого більше не було чути. «Вони пішли»,— прошепотіла Кує.

Хиу глибоко затагнувся й похитав головою.

— Аж уночі я вивів Кує зі сховку. Вона втратила багато крові— дуже страждала від болю, не могла поворухнути рукою, але не плакала. Пізніше, коли ми познайомилися ближче й полюбили одне одного, Кує якось сказала мені: «Знаєте, це з любові до вас я тоді заплакала». За такі слова й на смерть можна йти.

Я захоплено прицмокнув язиком. Хиу вів далі:

— Після того я не бачив Кує днів десять. Поки в неї не загоїлась рана, їжу мені носила її бабуся. Та нарешті Кує знову прийшла до мене. Скажу тобі по щирості, друже, мені вже несила було стримувати свої почуття до неї: я міцно обняв її, поцілував і заплакав. Кує зашарілася й пошепки сказала: «Ну от, тепер ви плачете!» Так, це було над мої сили, я плакав і ніколи цього не забуду. Кує оголила плече, показала мені рубець і сказала: «Уже загоїлось!» Але рука в неї через те поранення й досі не піднімається...— Помовчавши, Хиу сказав:— Ну от і все... Що ти на це скажеш?

— Та що сказати? Така дівчина— це просто скарб! Швидше одружуйся з нею... Правда, обом ви ще дуже молоді,— додав я трохи згодом.

— Ми не бачились уже кідька місяців.

— При нагоді познайом мене з нею.

Хиу кивнув головою.

— Котра зараз година?— запитав він мене.

— Друга.

— Ти ще можеш поспати.

Я відкинувся спиною до стінки окна, але так і не заснув. Де вже там спати, коли от-от на світанку розпочнеться бій! А історія, що розповів Хиу! Я не міг

увиди обличчя цієї мужньої дівчини. Але був певний, що вона дуже вродлива. Принаймні гарна. Крізь просвіт у дерні я дивився на небо. Е високо вгорі тасмиче мерехтіли зорі. І ця ніч у долині Тхапмиой була немовно чарівна — і від почутого про героїчну дівчину, і від заграви од палаючої стерні, і від шепоту вітру в травах. Усе на цій мирній рівнині перед світанням здавалося таким романтичним! Тільки цьому затишкові тривати недовго.

Типу розігнув залп гармат біля поста Тихапмиой.

— Почалося,— подав голос Хиу.— Другий взвод приступив до діла.

Гармати гуркотіли все частіше. Заторохтіли ворожі автомати.

— Можливо, захопимо трохи зброї. Та не в цьому річ. Головне, щоб тут висадився десант.

Стрілянина тривала вже з півгодини. Зрідка лунали поодинокі рушничні постріли. Час від часу чулися кулеметні черги — то маріонеткові вояки намагалися піднести свій бойовий дух. Та невдовзі все потонуло в глибокій тиші. От-от світатиме. Було віддано наказ не виходити з окопів. Хиу притис до грудей американський автомат. Ніч поволі скидала своє чорне покривало. В росляій траві почали виспівувати пташки. Аж ось край неба зарум'янів, мов пелюстка лотоса. Хиу прикрив полою багнет і сріблясто-біле дуло «гаранта», щоб не блищали на сонці.

Раніше мене тривожило гудіння вертольотів, а ось того дня я жадібно прислухався, чи не почую його. І не тільки я, всі бійці з нетерпінням чекали їх. Чекали й твердо вірили в успіх операції. Ні, тепер у тих стерь'ятників не вийде, як вони звикли, несподівано накинутись на нас із висоти, тепер вони самі потраплять у сільця, про які їм і не снилося.

Довго чекати не довелося. Ще не встигло сонце залити промінням долину, як загуркотіли мотори.

— Увага, винищувачі!

Розсунувши траву, що прикривала вхід в окоп, Хиу підвівся на весь зріст і прикипів очима до обрію на сході. Сказав, що їх летить два. Я теж підвівся й побачив двох стерв'ятників, які швидко наближались. Ми присіли і знову старанно замаскувались. Літаки описали широке коло. Коли вони пролітали над нашими окопами, я помітив, як у них під крилами зблиснули сріблясті ракети. За якусь мить вони оглушливо розірвалися неподалік від наших позицій. Долину охопило полум'я. Ціле море заросених трав, потріскуючи, взялося вогнем. Ми з Хиу притиснулись до стіни. Вогонь, гогочучи й дихаючи жаром, мчав просто на нас. Проте сухі трави горять швидко. Отож трав'яне маскування на наших окопах згоріло вмить, не завдавши нам ніякої шкоди. Тільки попелом обсипало, аж обличчя потемніли.

— Це нічого, не хвилюйся,— тихо сказав Хиу.

Підготовче бомбардування тривало хвилини десять і стихло. Слідом за цим долинув глухий гуркіт. Хиу стиснув мені руку.

— Вертольоти!

— Вертольоти! Вертольоти! — прокотилося окопами.

— У вас усе гаразд? Перша група, відповідайте!.. Друга...

— Все гаразд, погріло трохи спину, та й тільки,— відповів хтось сміючись.

Командир наказав бійцям не стріляти по солдатах, що висадяться першими, чекати другої черги. Хиу також наказав своїм бійцям перевірити, чи міцно сидять багнети на автоматах. Сухо клацнули затвори.

Я підвівся. У сліпучому від ранкового сонця небі з'явилися вертольоти. Летіли вони звідти ж, звідки й винищувачі. Я нарахував їх тринадцять, у тому числі шість двомоторних «гусениць», шість одномоторних «хрестів» і один «летючий банан». Останній летів дуже

високо над рештою дванадцятьма, очевидно, у ньому сиділи командири операції.

Вертольоти летіли двома косяками по шість, трохи нахиливши голови вниз, наче кругла риба лок. Перша група вертольотів почала знижуватися. Оглушливо ревіли мотори. Здійнялась і зависла густим туманом курява.

— Ці вже приземлились! — процідив Хиу.

Вертольоти сіли ліворуч од нас. З бокових дверей зі зброєю наготові ринули десантники в темно-сірій формі. Висунувся й американець у чорних захисних окулярах, з ціпочком у руках. Між ворогами й нами не більше сотні тхиоків, ми добре бачимо ворожих солдатів, а вони нас ні: обвуглена трава добре скрадала окопи. Хиу поволі підтягнув приклад до плеча. Висадилося їх приблизно взвод. Ось вона, мішень, перед самісінькими нашими дулами. Але ми поки що не стріляємо. Потяглися грізні, застрашливі хвилини тиші. Хиу ледве стримувався. Я глянув у його напружене обличчя, і мені раптом привидалась Кве, багнет і струмочки крові з її плеча. Чи й Хиу теж думає зараз про Кве? А втім, він, мабуть, про неї ніколи не забуває.

Бій спалахнув тієї миті, коли в дверях вертольотів другої групи з'явилися солдати.

Наші відкрили шалений вогонь. Вистрілявши один диск, Хиу заклав другий і вистрибнув з укриття. Вибух! Ще вибух, аж вуха позакладало! Два вертольоти спалахнули. Ворожі солдати заверещали від страху, заметушилися, забігали, припадаючи до землі. Наші кулі косили їх одного за одним.

Інші вертольоти, що вже сіли, спішно завели мотори й піднялися. Ми підбили ще одного — його гвинт зробив кілька обертів і розлетівся на шматки. Командирський «летючий банан» пурхнув високо в небо й дременує, решта — за ним. Десантники, які ще вціліли, намагалися вирватись із міцних лещат нашого

«ластівчиного крила», та коли з'явився взвод, що обстрілював ворожий пост, вони з переляку поспішали руки вгору. Ми повискакували з окопів, оточили їх і роззброїли. Бій закінчився швидко. Пролунала команда швидко зібрати зброю і відступати до гайка. Я не відставав від Хиу. Обіч стежки валялись трупи ворожих солдатів — хто горілиць, хто обличчям у ще теплий попіл. Підбиті вертольоти здавалися величезними химерами, від них ще віяло чадом і бензином. Полум'я вже згасло, тільки легкий димок курився над фюзеляжами, на яких чітко видніли написи білими літерами «US Army». З вертольотів витягли двох американців, обидва похитувались, коліна в них тремтіли. На одному були темні окуляри. Можливо, це той самий, якого я бачив з окопа. Наші бійці обшукали їх, відібрали пістолети. Комісар роти неквапливо підійшов до американця і зняв з нього окуляри, за якими той ховав свої очі.

— Містери, кроком руш! Швидше! — скомандував він англійською мовою.

Американці стали в кінці колони полонених. Командир роти віддав наказ прискорити ходу.

Ми вже хвилини з десять бігли долиною, коли здалеку почувся гуркіт винищувачів. І одночасно долину почало застилати димом. Хиу кинув мені на бігу:

— Це селяни роблять димову завісу.

Дехто з полонених уповільнив ходу, а дехто й зупинився. Обидва американці, відхемуючись, мовчки поглядали в небо.

— Підженить їх там! — наказав ротний.

Він оголосив полоненим: якщо вони хочуть, щоб на суді до них виявили поблажливість, вони повинні бігти швидше, а хто порушить дисципліну, буде розстріляний на місці. Комісар переклав це американцям. Ті сказали, що дуже втомлені, і мало не розплакались. Можливо, вони й справді втомилась. Дорога

місцями була вибита буйволлячими ратицями, які спотикалися, падали. Нашим бійцям довелося взяти їх під руки.

Дим густою пеленою розетплався по долині, по рисових полях, зовсім сховав гайок. Я ще ніколи не бачив, щоб над випалюваними полями стелився такий густий дим. Головна частина колони разом з полоненими вже зникла в ньому. Ми слідом за ними теж поспішили пірнути в рятівну хмару. От уже стало видно лише кількох чоловік попереду. Дим роз'їдав очі. Ще мить — і вони засльозилися, потекло з носа. Але треба було бігти, щоб якнайшвидше сховатися в гайку. Ворожі літаки наздогнали нас, але безпорадно кружляли над суцільною пеленою, не знаючи, куди спрямувати вогонь. Аж ось почувся тріск кулеметів і глухі розриви. Задвигтіла земля. Проте бомби падали далеко від нас.

Нарешті в диму проступили дерева.

Ми з Хиу перестрибнули через канаву і почали пробиратися між густими гуайявами, — він попереду, а за ним. Долина, де не вщухали вибухи бомб і стрілянина, лишилася позаду. Незабаром попереду почулося якесь пожвавлення. Мовби хтось ляскав у долоні. Скрізь тут пробивався голос:

— Хиу! Ди ви, Хиу!..

Ми проштовхалися вперед. Зненацька Хиу став мов укопаний, а я й собі. Під кокосовими пальмами, що позгиналися від тяжких плодів, група дівчат і молодичь, аж світлячись радістю, частували бійців кокосовим молоком з надрізаних горіхів.

— Це вони підпалили траву в долині й зробили димову завісу. Щойно прийшли. А онде й Куе!..

Я глянув у той бік, куди повернув Хиу, і побачив молоду дівчину, яка розшукувала когось очима. Хиу гукнув її. Дівчина побігла до нього, та за кілька кроків пішла повільно, не зводячи з нього погляду.

— Хиу,— вимовила вона ледве чутно.

Її обличчя, й досі вкрите попелом, зашарілося. Попелом було присипане і її волосся. Капельки поту блищали в неї на лобі, скочувались по скронях. Вона стояла перед нами й ніяково крутила на пальцях перекинуте на груди волосся. Так от вона яка, Куе! Та сама дівчина! Вона ще красивіша, ніж я собі уявляв! Очі в неї сміються, променяються, сляють з-під довгих тремтливих вій. Хиу познайомив нас. Куе привіталася до мене і, отямившись, сказала:

— Піду принесу вам кокосового горіха напитись.

Вона швидко повернулася з плодом. Хиу радісно за-сміявся, жестом запрошуючи мене:

— Бери пий.

Я звернув увагу, що Куе несла кокосовий горіх тільки однією рукою, а другою лише злегка підтримувала його. Я взяв у неї горіх, неспроможний стримати трепет: невже права рука в Куе паралізована?

— Мабуть, дим дуже в'ївся у очі? — усміхаючись, запитала вона.

— Це й як,— відповів я.— Ох і накуріли! Я мало не задихнувся. Та без диму нам було б непереливки...

...Рота вже рушила далі. Мені й Хиу теж треба було поспішати. Я попрощався й пішов уперед. Почув, як Хиу сказав:

— Якщо вдасться, завтра прийду.

— Хиу, візьміть цю хустку.

Обернувшись, я побачив на плечі в Хиу синю смугасту хустку Куе.

Тільки зараз доплентались обидва американці. Побачивши, з якою теплотою дівчата й молодіці клопоталися коло бійців Визвольної армії, янки відвернулись. Я озирнувся ще раз на Куе,— на дівчину, що без сдиного стогону витерла свою гарячу кров з ворожого багнета і яка щойно розналила рятівну для нас пожежу. Вона мовчки стояла, проводжаючи очима Хиу.

МАЛЕНЬКИЙ ГУОК

Родом я з Півночі. На чудовому, любому серцю Півдні опинився 1954 року. Тоді, під час перегрупування, коли за Женевськими угодами Народна армія передислокувалась на Північ, а французькі війська — на Південь, я, ні про що не задумуючись, разом з юрмою тих, що тікали від комуністів, сів на корабель і поплив. Два роки служив матросом на річці Дев'ять Драконів. Доти мені здавалося, що на Півдні скрізь вирує життя. Плоди манго тут найсолодші, вушпа найм'ясистіші та найсоковитіші, люди найпривітніші та наймиліші. Їхнє життя, їхні звичаї бачились мені такими ж прекрасними, як блакить неозорого неба, повного сонця й вітру, що шугає над просторими ланами та садками. А річка! О, ця чудова річка!..

Але зараз я думаю про своє власне життя.

Небо рясно всіяли мерехтливі зірки. Річка гомінливо виспівувала зовсім поруч. І я подумав, як було б гарно лежати отак на пароплаві й плисти за течією. На тому березі аж до самого обрію простирався рівний, як стіл, ліс невисоких бавовникових дерев. А тут до переліска притулилося невеличке вбоге село.

В хатині сухо закашляв старий господар. Його малий онук заворушився й запхикав у своєму ліжку. Крізь щілину в дверях пробивалось і довгою смужкою лягало на нерівну землю світло газової лампи. Мені скрізь ввижалися очі старого та його внука — аж моторошно ставало. Ще до мого прибуття в частину мене ознайомили зі становищем у цьому районі. Партизанський рух тут був дуже активний, населенню довіряти не слід... Цей дід, певно, відправив дорослих дітей у

провінцію, а сам лишився стерегти хату. Онук же не схотів розлучатися з дідом... А може, хлопчикowego батька вбито на цих полях під час останньої облави або ж він подався в партизани. Я довго думав про батька цього малюка. Якщо він пішов у партизани, то в нього є за що воювати, тобто він — людина з омріяним майбутнім. Принаймні він хоче, щоб його син не знав утисків, примусової праці й тяжких податків, щоб його самого не забрали в солдати й не примусили знищувати свій народ і щоб старого батька не вбили американо-зіємівці серед поля. Вбити людину для них все одно що муху чи москіта,— друзі немало розповідали мені всяких випадків. Щонайменше в нього є річка перед хатою. Я жив на цій річці лише два роки, а як полюбив її! А що ж казати про людину, якій ця річка наспівувала в дитинстві коліскових пісень, яку манила в роки ранньої юності і мерехтіла в таємничому сляйві заради першого побачення!..

Так, у дідового сина було достатньо підстав, щоб з ножем та дрючком податися в хащі й чигати там, у гущавині. А я?! У мирний час слід було б скласти зброю і спокійно залікувати рани війни. Однак майже сім років збігло відтоді, як відновлено мир, а я й досі товчуся тут з клятими військовими пакетами й похідними картами. Ще в роки навчання не знав, куди подітися від шпигунів, командирів та інших прислужників «уряду». Приїжджаючи додому на канікули чи у відпустку, я мусив щоразу вислуховувати нескінченні скарги батька й матері на мляву торгівлю, надмірні податки та великі витрати. Зі жменьки моїх друзів одних було заарештовано, інших відправлено на «ідеологічне перевиховання». На вулиці мене буквально нудило від крикливих сорочок та вульгарних манер отих «ковбоїв», їхнього реготу та вигуків «о'кей!». Усе це присмокталось до мого життя й поволі руйнувало його, як морські молюски корпус човна. Військовий колір

хакі отруював мою душу. Але чому я дозволив і йому присмоктатися до мене? Заради грошей? Тоді я просто шайманець!..

Ці думки не давали мені спокою.

Нам казали, що ми боремось проти комунізму і захищаємо свободу. А що я знав про комунізм? Я жодного разу не чув, щоб комуністи проявляли жорстокість до населення, зате бачив, що «урядові» війська день при дні вбивали, грабували та гвалтували. То де ж та свобода? Де справедливість, де любов до ближнього? Тільки не тут, не на боці сайгонського «уряду». Дап, мій сусід, не зробив би такої дурниці, не спалив би себе прилюдно, ставши живим смолоскипом, коли б свобода, справедливість і братерство були дійсністю в нашому суспільстві. Все, що нам, Дапе, товкмачили,— брехня!

А мені такм доведеться витягти свого човна подалі на пісок і, поки деревина мого життя не зовсім проїдена, зчистити всіх моллюсків!

* * *

Я зупинився під кокосовою пальмою. Поруч розташувався весь взвод. Два інших взводи нищпорили по селу. Переді мною зяяла вирва від снаряда, а за нею стояла напівзруйнована хатина з садибою. Стовбури навколишніх пальм були продірявлені автоматними чергами. Скрізь панувало дике заустіння, ніщо не свідчило про присутність людей — я не кажу про наших солдатів.

Трохи згодом надійшов Чать, командир роти, забрьоханий грязюкою мало не до пояса.

— Розмістилися вже? Ага, ті два взводи майнули по селу! Зупинимось тут. Через тих іродів довелось попошастати по каналах.

Глянувши туди, куди він показував рукою, я побачив кільканадцятеро чоловік обох статей, старих і молодих, і навіть двійко дітей років одинадцяти-два-

надцяти. Обличчя їхні були бліді від страху. Одяг увесь у грязюці, яка вже позасихала й біліла плямами на чорному заношеному одязі. На старому дідові одяг був колись білий, а тепер став сірувато-рудий від мулу.

Слідом за ротним я попрямував до хатини. З якимсь дивним відчуттям пробирався я через вирву. Снаряд проорав землю і вирив у дворі велику яму, яка вже заповнилась водою. Перед верандою валялося якесь дрантя. В хатині, крім двох старих розхитаних ліжок, щякого майна майже не лишилось. На плетеній перегородці висів старий, пофарбований корою дерева рибальський невід, виволочений у мулі, вимочений у хвилях, просолений за роки користування гірким потом. Поминальний столик перекиннуто, вищерблена вазочка для запашних жертвних паличок¹ валялася в кутку біля палі. Посеред кімнати одним кіпцем ще тримався за баптину дірваний, весь у брудних плямах бурій протимоскітпк.

Солдат-радиет поставив свою апаратуру в кутку. Кілька інших заходились прибирати. Я розглядався навколо. По рештках, що залишилися після кількох облав та каральних рейдів, намагався уявити собі сім'ю, яка жила тут. Хатина під листяною покрівлею була на три кімнати, з двома прибудовами. В одній прибудові обробляли рибу. Мабуть, у них був човник на три весла, горщики для риб'ячого соусу, селянський одяг з чорної тканини... У всіх життєрадісні обличчя... Жили тут батько, мати і... і... Раптом я нахилився й підняв маленький гуок — дерев'яний черевичок. Мабуть, він палежав дівчинці. Гарненький гуок з пластиковим ремінцем, маленький і ще зовсім новий — чому ж він валявся під стіною? Виточений з легкого дерева, він цілком уміщався на долоні і був пофарбований у ро-

¹ Запашні жертвні палички запалюють на хатньому вівтарі — поминальному столику в день поминок.

жевий колір,— здасться, такий мають креветки без шкаралупи або квіти баклажанів, та я не певен, бо не дуже розуміює на відтінках фарб,— і розмальований барвистими квітами, такі мені часто доводилося бачити на базарах невеличких містечок і селищ. Спробував уявити собі дівчинку, для чиїх ніжок купували це взуття. Мабуть, їй було років п'ять-шість, і в неї рожеві п'ятки, коротко підстрижене лискуче волоссячко, барвисте плаття. Вона дуже зраділа обнові, яку мама придбала їй на базарі, і, світлячись щастям, милувалась нею. Дівчинка берегла свої гуоки і не наважувалась носити їх у будень, а лягаючи спати, пригортала їх до себе, сподіваючись надіти аж на новорічне свято Тет. Потім, наче грім, загуркотіли гармати. Падали дерева, полум'я охопило хати. Прийшли солдати: свистіли кулі, гинули люди. Один снаряд вирив яму перед домівкою дівчинки, і вона дуже злякалась. Тулилась до матері або ховалась під ліжком. Потім... потім... Всім серцем сподіваюся, що з тобою нічого не сталося, дитино Півдня! Однак чому ж ти загубила свій гуок? Мабуть, ти дуже злякалась, злякалась злих і жорстоких солдатів, одягнутих у плямисту форму. Вони б не пожаліли ні тебе, ні твою матір. Ти так боялась, що не вдержала в рученятах свої нові гуоки і впустила один. Наші бандитські постріли погасили в твоїх очах відблиски свіжого зеленого листя, знищили надію, що ледве пускала паростки, схожі на перші листочки вушна й манго, які розпускаються навесні в садку. І серед тих солдатів був я, моя маленька сестричко! Який же я паскуда!

* * *

Я вийшов у садок за хатиною. Обсажені кокосовими пальмами канали давно ніхто не чистив, однак у них було повно води. Сонячні промені, пробиваючись крізь листя, лягали на землю і разом з тінню від листя утво-

рювали чудернацькі візерунки, подібні до візерунків на ткапині.

Люди, яких було спіймано вчора, зв'язані однією мотузкою, сиділи мовчки, не тямлячи себе від страху. Їх було сімнадцятеро.

— Де лейтенант? — спитав я солдата штурмового загону, що охороняв їх.

— Дозвольте доповісти, він там, — вказав той на занурену в зелень дерев хатину.

— Що він там робить?

— Дозвольте доповісти, не знаю.

— Певно, «обробляє матеріал»?..

Перестрибуючи через рівчаки, я пішов до хатини.

Двоє солдатів, що охороняли хатину, козириючи, відступили вбік, пропускаючи мене. Я відкозиряв у відповідь. Із середини долинула брудна лайка. Це був голос командира роти. Я ввійшов.

— Ну, що там таке? — підвів він до мене перекошене від люті обличчя.

Долі лежала непритомна стара жінка, яку вчора теж узяли в полон. Руки й ноги її були зв'язані, мокре волосся розсипалось по долівці. Поруч валялось порожнє відро. В кутку, сховавши обличчя в підігнуті коліна, сиділа молодиця зі скрученими назад руками й зв'язаними ногами.

— Я хотів лише спитати, чи немає відомостей для штабу батальйону.

— Ще нема, нічого ще нема. Але зачекай хвилинку. Ця стара затялася й мовчить... Вона переховувала відповідального в'єтконга. У нас є чорний список, є донесення таємного агента, а вона ніяк не признається. Де Шау!

— Дозвольте доповісти, я тут.

Вбіг здоровенний солдат. Я згадав, що Шау завжди був неодмінним учасником катувань, які вони називали «обробкою».

— Відкачай-но її, щоб воіа прийшла до тям.
Шау взяв стару за ноги й підняв угору, з рота в неї забулькотіла вода. Тоді він заходився робити її штучне дихання.

Стара жінка оиритомніла, глянула Шау в обличчя й чітко проказала:

— Негіднику!.. Хоч би вік мій пошанував...

— Куди подівся Лик? Ще вчора він був у тебе в хаті!

— Який Лик? Я не знаю нікого Лика.

— Шау!

— Слухаю!

— Берися до діла. Щось надто вперта ця стара відьма!

Шау всівся старій на живіт і руками міцно стиснув її ребра. Вона здригнулася всім тілом і, коротко гикнувши, завмерла.

— Вона прикидається, стьскай міцніше!

Оскаженілий крик ротного наче удар за ударом бив мене в груди. Обличчя його розчервонілось, руки тремтіли.

За мить Шау підвівся і глянув на нас:

— Дозвольте доповісти... пане лейтенант... вона вже... не дихає!

— Що? Не дихає?

Ротний стусонує Шау у вухо й вилаяв:

— Сто чортів твоїй матері! Який йолоп казав тобі так старатися? Відтягни її та накажи вартовим нікого сюди не впускати, а ввечері буде видно.

Шау за ноги відтягнув стару в куток і вийшов. Ротний зиркнув на мене, опустив голову й замислився.

— Дай мені цигарку. В тебе є?

Я мовчки простягнув йому пачку цигарок і сірники. Він закурив і, глибоко затягнувшись, шумно випустив дим.

— Лишилася ще оця мавпа,— промовив він, показуючи на молоду жінку.— Це дружина Лика. Гарзд, після обід я тобі покажу, ти в мене ще визнаєш!

Слідом за ним я вийшов із хатини.

— Не впускати сюди нікого!

— Слухаю! — виструнчившись, гаркнули вартові.

В обід шматок застрявав у мене в горлі. Смерть старої важким тягарем лягла мені на серце. Я одсунув їжу й пішов до околиці села. Солдати розташованого там взводу скубли качок. Командир взводу, старий вояка, углеdivши мене, вибіг назустріч.

— Ці хати всі порожні?

— Так точно!

Я залишив його й пішов далі, до пальм, що росли край поля. Ішов і міркував, де солдати могли роздобути качок.

У блакитному небі пливли біленькі хмаринки. На полях після жнив стояли стебла. Їх тут не скошують на соломі, а спалюють перед оранкою, в такий спосіб удобрюючи поля.

Як можна вбивати людей у такі чудові дні? Взагалі смерть — це така пісенітниця, таке безглуздя! Груба лайка ротного знов ударила мені в груди, забила дух. Стара жінка була така бліда! «Дозвольте доповісти... вона... не дихає!» Мене занудило, і я сів на горбок. Над селом, що виділося вдалині, кружляв розвідувальний літак. Потім загуркотіли гармати. Може, й там хтось загубив гарненький гуок? Ось вибухнув снаряд, зайнялася хата, заклубочився вгору чорний дим. На позиціях забігали солдати, майже непомітні в густій зелені завдяки маскувальному одягу. Коли стрілянина вщухла, я підвівся й пішов назад. Назад до тієї жахливої хатини.

Вартові сиділи на тому березі каналу й гомоніли поміж себе.

Обличчя ротного було багряно-червоне. Різкий запах

винного перегару заповнював усю кімнату. На мою появу ротний не звернув ніякої уваги.

— Отже, ти відмовляєшся говорити? Поглянь на стару, якщо їй далі мовчатимеш, то їй тобі буде те саме.

Молодиця лежала на спині, зв'язана по руках і ногах, очі в неї від переляку були як у божевільної.

— Говори! — сатанів ротний.

Раптом він з огидним реготом рвонув і розірвав на клапті стареньку блузку на жінці. Вона відвернулася і прошепотіла:

— Мерзотник!

А він реготав. Може, саме в цієї жінки була маленька донька, для якої вона купувала гуоки? Я глянув на тіло бабусі, яке їй досі лежало в кутку, потім на ротного, що з тріском рвав одягу на молодиці й реготав, ніби навіжений. То була не людина, а лютий хижак, що от-от розтерзас свою жертву. Я не міг більше терпіти цього видовища, кров шугонула мені в голову, я вихопив кольт із кобури і вдарив ним ротного по потилиці. Ще і ще раз — бив доти, доки він не звалився додолу поруч із голою жінкою, а вона дивилась на мене з диким страхом і подивом...

Запхавши кольт у кобуру, я поволі пішов геть. Проминув усі місця розташування наших частин, солдати дивились мені вслід, але зупинити чи розпитувати не наважувались. Я попрямував до обстріяного вдень села. Навкруги панувала тиша, тільки горобці розцвірінькалися в стерні. Мабуть, у тому селі теж є діти, які погубили подаровані мамою гуоки — гарнешькі черевички, розмальовані барвистими квітами... Нарешті я минув рисове поле й побіг, почувши позаду автоматну стрілянину. Я повинен жити. Бо в хатинах поруч з вирвами від бомб чи снарядів лишилися самотні маленькі дерев'яні черевички, загублені вами, любі малюта Півдня!

БАМБУКОВА СОПІЛКА

Мене послали до Нібіня на завдання, і, як людина нетутешня, я мав тривалу розмову з Намом, начальником повітової надзвичайної комісії безпеки. У роки найчорнішої реакції він був на керівній роботі в підпіллі Нібіня, тому його досвід міг мені згодитися.

Нам подав мені паспорт і міцно потис руку:

— Щастя тобі, друже! Дорога туди недалеко, але треба стерегтися й стерегтися. Проведе тебе товариш Велетень. Можеш цілковито покластися на нього, він виручить, хоч би там що в дорозі трапилось.

Я тепло попрощався з Намом і, мов на крилах, помчав до будинку караульної служби, де мав зустрітися з Велетнем. Коли б мене запитали, який у мене настрій, я, не задумуючись, відповів би, що мені невимовно радісно. Бо, по-перше, для Нібіня довгі роки горя й сліз відходили в минуле. Вже й до цього краю докотились могутні хвилі визвольного руху. Правда, в районі ще повно ворожих військ, але вже ясно як божий день, що й там земля горить під ногами американських загарбників. А по-друге, в дорозі мені не буде самотньо й сумно, як попередні рази, бо я матиму надійного товариша. Велетень! Саме ім'я чого варте! Таким хирлявим, як я, саме велетнів і треба давати в провідники. У моїй уяві майбутній супутник поставав кремезним і дужим. Хоча може бути, що він навмисне записався під цим прізвиськом, аби надати собі ваги. Або ж він іпоземець, бо у в'єтнамців я щось не натрапляв на подібні прізвиська. Пу де це чуваю, щоб в'єтнамця звали Здоровань, Семисильний, Пузань, Гладун чи Огрядний!

Я аж засміявся з тих своїх думок і штовхнув двері будиночка, що ховався в тіні похилого дерева. Передав Намового листа відповідальному товаришеві. Той пробіг його очима, усміхнувся й посунув мені стільця, запрошуючи сісти. Але я вже не дивився на нього. Вся моя увага була прикута до високого кремезного юнака, що сидів на речовому мішку під похилим деревом у дворі, навпроти вікна. Він розповідав про щось товаришам, які зібрались навколо нього. Його лункий голос торохтів, мов кукурудза на сковороді, рухливе обличчя кумедно мінилося — ну й хлопець! Виявляється, в рукопашному бою з американцями він пустив у хід кулаки. Розповідь свою для більшої переконливості хлопець підкріплював промовистими жестами своїх велетенських рук, на яких так і грали м'язи. Тінь від них скидалась на дивовижні створіння в проекційному ліхтарі. Я все дужче захоплювався ним, його дієм. Сяючі очі юнака раз по раз зиркали в мій бік і мовби підбадьорювали: усе буде гаразд, зі мною тобі в дорозі нема чого боятись!

Я був просто зачарований цим дужим хлопцем, упевнений, що саме з ним вирушу в дорогу. Раптом на плече мені лягла маленька дитяча рука, дзвінкий голосок проказав:

— Готуйтесь, дядьку, вже вечоріс, скоро підемо!

Я здригнувся й оглянувся. Позад мене стояв хлопчик років дванадцяти-тринадцяти. Худючий, низенький, зачучверений, мов зачахла рисова стеблина, обличчя — самі кістки та шкіра, а вуха стирчать жовті-жовті. На ньому були тільки коротенькі штанці. Ребра аж світяться, піжки — мов тростинки. А проте була в ньому якась дивна сила — вона вгадувалась у чорних круглих очах, які виблискували з-під високого, опуклого лоба під довгим зубом, дебелим, як бамбукове коріння, та у впертому, шпрокому, трохи кирпатому носі, засмаглому на сонці і свіжих вітрах рівнини.

Я зацікавлено розглядав малого. Він подобався мені. А хлопчик ніби зовсім не помічав мого погляду, спокійно сів долі, вийняв сопілку, що стриміла в нього ззаду за поясом, приклав до губів і заграв.

«Мабуть, син господаря цього дому, де розташувалась караульна служба,— подумав я.— Певно, відповідальний товариш кудись пішов, а хлопчикові звелів нагадати, щоб я не забув чогось».

— Послухай, хлопчику,— звернувся я до нього, не відриваючи погляду від того дужого юнака, чий захоплені голос лунав у гурті бійців.— Піди скажи товаришу Велетневі, що його чекають.

Та хлопчик і не думав рушати з місця. Побачивши це, я петерпляче нукнув.

Хлопчик застромив сопілку за пояс і пролететає, дивлячись на мене:

— Велетень, дядьку, це я. Щось трапилося?

— Ой, рятуйте мене, люди добрі! — вихопилось у мене.

Я лягнув його по штанцях, звалив додолу й зареготав. Однак, глянувши на нього ще раз, я раптом завагався: а що, коли й справді Велетень — не хто інший, як оцей малий? Надто серйозні були в нього очі. І... під їхнім поглядом зів'яли мої чудесні видіння, пов'язані з ім'ям Велетень. Прощайте, мої сподівання! Мені стало прикро, але я намагався не показувати цього і видушував із себе сміх. Та, на лихо, малий виявився кмітливим, він усе зрозумів, теж засміявся і поплескав мене по плечу:

— А ви, дядьку, гарячої вдачі. Нічого, такі й потрібні у ворожому тилу.

Увечері ми вирушили. Настрій у мене був кепський, і Велетень це помітив. Я поглядав на слабеньке тільце свого провідника, який ішов трохи попереду, і серце моє стискалося від жалю. Я прискорив крок, дай, думаю, наздожену його, підбадьору трішки, але він пішов

ще швидше і раптом звернув до розлогого дерева, що самотньо стояло на горбку. Зупинившись під ним, він скинув гвинтівку з плеча, серйозно глянув на мене і сказав рішуче:

— Отаборійтесь, товариші. В дорозі слід дотримуватися суворого розпорядку.

Почувши його дивне звертання, угледівши його священнодійство, я не міг утриматися від сміху і сам незчужся, як слухняно сів. А він коротко пояснював мені всілякі дрібниці. Одне слово, поночі не курити, не заводити балачок, пам'ятати про умовний сигнал. Іти я повинен на деякій відстані позад нього, щоб у разі небезпеки він устиг попередити.

Закінчивши, він відкашлився і сказав:

— Товариші, запитання будуть?

Я заперечливо крутнув головою. Він закинув гвинтівку за плече й рушив, та, ніби щось пригадавши, звелів мені пробиратися заростями, а сам вийшов на дорогу. «Оце так супутник, оце так товариш»,— подумав я. Через деякий час хлопець вийняв сопілку й заграв. «Тирли-тирли»,— злетіло вгору й полинуло над перелогами то гучно на повному диханні, то стихшено, коли видих кінчався. Отакої! Я наздогнав малого, смикнув за чуба:

— Як же це, хлопче, розуміти? Мені не можна балакати, бо район небезпечний, а чому ж ти своєю сопілкою он який шум здійняв? Для тебе що, не існують правила обережності?

— Спокійно, дядьку, не кричіть. Балакати — то одне, а грати на сопілці — зовсім інше.

— І поясни мені, чому ти сам ідеш дорогою, а мені звелів пробиратися чагарями й бамбуковими хащами? Ти що, глузуєш із мене?

— Такий, дядьку, поридок.

І він знову затирликав. Що йому скажеш? Глянув я на нього, на його губи, складені дудочкою, зітхнув

і подумав: «Гаразд, потерплю вже твої вибрики, скоро зустрінемося з нібіньцями — і прощай, повертайся назад до Нама».

* * *

Серед поля ми забралися в сторожку на палях, що одним боком спиралася на високу межу. Вже повернуло на зиму, холодний вітер проймав до кісток. Іншим разом и заривси б з головою в солому і спав би до ранку. А зараз не міг улежати. За домовленістю ми повинні були зустрітися з нашою людиною з Нібіня об одинадцятій ночі. Зараз була вже друга, скоро й ранок, а нікого не було. Село тонуло в темряві, спокійне й мовчазне. Лише подеколи десь далеко загавкають собаки та гримне кілька пострілів на посту Нібіня.

Я вибрався з соломи, сів.

— А якщо з Нібіня так ніхто й не прийде?

— Значить, туди зараз краще й не потикатися, треба вертати назад.

— Ти знаєш кого-небудь із тутешніх?

— Знаю, і багатьох... Опдечки хата тітки Ти Льеу, біля отієї височенної пальми. Звідси не більше кілометра... Аби ж хоч знати, де залигли ті бандити.

Він замислився, раз по раз лискаючи москітів у себе на обличчі. Раптом рвучко підвівся, вибіг із сторожки, поглянув у бік села.

— Дядьку, ви сидіть тут, а я піду на розвідку. Та глядіть не засніть. А як скоїться щось, тікайте он туди,— хлопець указав рукою на гайок, що здіймався праворуч, трохи навкосо від сторожки. Потім нахилився мені до вуха: — Як свисну в сопілку тричі попташиному, знайте, що то я вас гукаю.

Він застромив сопілку за пояс, звів курок і пішов. Побачивши, як його маленька постать тане в тумані,

я відчув до нього таку ніжність, такий пекучий жаль, що кинувся услід, наздогнав і сказав:

— Давай краще підемо разом, Велетню.

— Що ви! Ні в якому разі, дядьку. Такий порядок!

— Як же я можу віденджуватись у схові, а тебе відпустити в вороже лігво? А раптом вони схоплять тебе?

— Схоплять то схоплять. Але поки що ви повинні слухатись мене, бо я дію за інструкцією. Зрозуміло?

Коли він говорив це, обличчя його лишалося холодним, як і раніше. Та, мабуть, щоб утішити мене, він міцно потис мені руку, пустотливо засміявся її побіг.

Кроки його поволі віддалялись, і вже чулося лише сумне кумкання жаб. Як і завжди, жаб'ячий концерт розпочала одна пара, та вже за мить її підтримав цілий хор, у якому налічувалось чи не кілька тисяч учасників. Кум-кре-ке-ке! Кум-кре-ке-ке! Ква, ква!.. Я важко сів посеред сторожки і, клянучи ту остогидлу музику, став чекати Велетня. Страшенно хотілося палити, і я намацав у кишені куриво, хотів витягти, але згадав хлопцеву пересторогу і відсмикнув руку. Встав, потягнувся, вистромив голову в ніч. Усе навколо тонуло в нічних тінях. Віддалік курився дим, жевріло кілька ліхтарів. Либонь, то ліхтарі на сторожках, з яких підстерігають качок мисливці. Дивитися на них все-таки не так нудно, як слухати оте жаб'яче кумкання.

«Тіть-тіу, тіть-тіу!» — долинув здалеку пташиний крик.

Як приємно почути його, який він чистий і заспокійливий! Спів цього птаха завжди лунає над полями, коли рие жовтіє, а гілки дерев гнуться від спілих плодів... То, певно, голос Велетневої сопілки — умовний сигнал, що він натрапив на людину з Нібіня. Я з трепетом став прислухатися, чекав третього, але більше

ніяких звуків не було, тільки ще дужче надривалися в кумканні жаби. Хто зна, чи натрапив Велетень на потрібну людину чи ні, але я заспокоївся, адже слідом за тим тіюканням не почулося пострілів. Я ліг на соломі й дивився, як у небі мерехтіли зірки.

Раптом з поля ліворуч од сторожки долинув тривожний пташиний крик. Кигикаючи, неподалік пролетіла чайка. Жаби ще оглушливіше виводили свої партії. Я підхопився, вийняв гранату і, тримаючи її наготові, поповз і визирнув у ніч. Було дуже темно. Людських постатей не можна було розгледіти, але все ясніше чулося хляпання по воді. Хто ж то? Велетень? Чи хто інший? Раптом по сторожці вдарив промінь світла кишенькового ліхтарика. Промінь метнувся туди-сюди і падовго зупинився на сторожці, освітив рисову солому й кілька необмолочених снопів. Струмені яскравого світла повзли по моїй спині, я лежав нерухомо, як неживий.

— Гей, в'єтконги, годі вам вписиджувати качині яйця, давайте їх сюди, на закуску!

— Виходьте, погріємось трохи, у нас є пляшечка, гиги-ги! А то моїм хлопцям остогидло день і ніч бродити по коліна у воді.

Вся банда вибухнула реготом. Знову вдарило світло ліхтарика, але плюскоту не почулося, певно, ніхто не наважувався увійти в сторожку. Гранату я тримав у руці, ладен кинути будь-якої миті. Скориставшись із того, що промінь ліхтарика перемістився вбік, я відповз далі за снопи, звідки мені було зручніше стежити за ворогом. За якусь сотню тхиоків я побачив кілька солдатів. Вони стояли під високим берегом і гомоніли поміж себе. Раптом один сказав понуро:

— Годі, ходімо, вони, видно, не бажають бути нам за компанію.

— Ходімо, то й ходімо. Гей, в'єтконги, бувайте здорові!

Світлова смужечка повернула в бік села, почулося хляпання по воді, воно швидко віддалялося. Я не зрушив з місця, прислухався. Здавалось, ніби від того берега долинули якісь звуки: «Хляп-хляп, буль-буль»,— і знову стихне. Крізь темінь ніби майнула тінь. Не інакше, як ворог хитрує. Я обережно переповз на межу, до горбка, думаю, піднущу ближче і жбурну гранату. Та ледве я розгледів, що постать вибралась на високий берег біля сторожки, як по ній дзвінко вдарила автоматна черга.

— Убили, пане молодший лейтенант, малого в'єтконга вбили!

— А сто чортів тобі в печінку! Якого дідька роззявив пельку? Стріляй, стріляй, паскудо!

Вони несамовито горланили й стріляли, кулі градом сипались на стежину. Вогняно-червоні доріжки прокреслили весь простір над рисовим полем. Отже, там Велетень. Щоб відвернути від нього увагу солдатів, я жбурнув гранату і, не гаючи ні секунди, шмигнув у цукрову тростину й подався в гайок, як радив мені хлопчик. Відбігши досить далеко, я раптом почув близьку з межі:

«Тіть-тіу, тіть-тіу, тіть-тіу!»

Озираючись, я помітив чорний горбочок. Метнувся туди — це був Велетень. Ще й обличчя його не роздивився, як він раптом підхопився і похапцем пригнув мені голову:

— Лягайте!

Ледве я припав до землі, як кілька куль просвистіло над головою і врізалося в межу. У мене аж мурашки побігли по спині. Перечекавши, поки стихне черга, я підвів голову, але Велетня не побачив. Кинув оком туди-сюди — тхиоків за тридцять ліворуч він вовтузився на межі зі снопом. Знову вдарили автомати, хлопчик побіг, пригинаючись, і тихо гукнув до мене:

— Дядьку, біжіть слідом!

Я підхопився й побіг, а ворожі кулі спонули в те місце, де я щойно лежав. Потім захлюпала вода — солдати бігли й горлачили:

— Не стріляйте, виймати живими!

— Носи розквашу, якщо випустите!

Серце в мене калаталося, мов хто вибивав ним барабанний дріб, а груди некло вогнем. Я смикнув Велетня за штанці, благально глянув на нього. Але він тільки передав мені сопілку й прошепотів:

— Потримайте, щоб мені було вільніше. Та тихше!

Пробігши ще трохи, він зупинився і приклав вухо до високої межі, прислухаючись, потім повернувся до мене:

— Дядьку, ви що-небудь чуєте?

Я заперечливо похитав головою. Він прихилив мою голову поруч своєї, вказав рукою в бік сторожки. Крізь гуркіт стрілянини я раптом розібрав слова, пересипані брудною лайкою:

— Та не стріляйте, сучі сини, не марнуйте патронів. Ті в'єтконги вже дременули к лихій годині!

— Чому ви так вважаєте, пане молодший лейтенанте?

— Бо ми всі диски всадили в сніг. Йолопи! Біс вашого батька зна, які ви йолопи!

Я з радості здорово вщипнув Велетня за руку, а він засміявся.

— Ну ходімо,— прошепотів я,— поки ворог не отямився.

Та хлонець не рушив з місця, припавши вухом до межі. Обличчя напружене.

— Що там таке? — смикнув його за руку.

Замість відповіді він пригнув мою голову до землі. Я підкорився, як автомат, і чітко розчув хлюскіт по воді — він наближався в наш бік. Я ущипнув хлопця нижче спини і, мабуть, дуже боляче, хотів, щоб він

глянув на мене, але він навіть не ворухнувся, лише напружено вдихався туди, де хлюпотів ворог. У його маленьких грудях піби щось клекотіло і з важким видихом біхлюпувалось назовні.

Чалап, чалап...

Раптом один за одним гримнули два вибухи, луною прокотившись над полями. Солдати злякано заверещали і, но тямлячи себе, чкурнули хто куди. Велетень підстрибнув і побіг, тягнучи мене за руку.

— Ох і ловко ж як, дядьку, ох і ловко!

— Невже ото вони самі себе пригостили?

Почувши моє запитання, хлопець зупинився і провів мою рукою по двох патронташах у себе за спиною, зараз зовсім порожніх. Засміявся.

— Так ти заклав міни коло сторожки?

— Ні, у сніп! Шкода, що більше не було, а то б я їх стільки порішив тут, що цілий день переносили б мертвяків.

Він на мить припав мені головою до грудей, взяв у мене з рук сонілку, дмухнув у неї раз і застромив за пояс.

* * *

Моя робота в Нібіні вже наближалась до кінця, коли раптом одна новина сколихнула весь район. Базар, як відомо,— це той центр, де почуєш про всі найновіші, найважливіші події. Звідси й полетіла вість про хоброго підлітка, що потрапив до рук американців. Його виставили на базарі, сподіваючись залякати народ.

А було це так. Рано-вранці в базарний день, коли народу зійшлося сила-силенна, раптом заревли сирени і з машин сипонули солдати. Прожогом вони оточили весь базар. Кийками штовхали людей, горлали в рупор:

— Увага! Увага! Державна постанова: всім зібратися біля базарних воріт, там судитимуть в'сткопга.

За десятки років вороги безліч разів влаштовували на базарі прилюдні катування, подібні до того, яке збиралися вчинити й цього разу. У присутніх серце краялось і душа холонула від баченого. Тому кожен волів би втекти, бо хіба можна стояти й дивитися, як підлі собачі виродки живцем здирають шкіру з полонених, запускають свої пазури в живе тіло. Та канчуки шмагали людей по обличчях, дула цілились у груди.

— Але-оп! Куди це ти, га?

— Назад! Назад!

Юрмище вирувало. Раптом до воріт базару під'їхала закрита машина, двоє винесли звідти готовий дерев'яний поміст, огорожений з усіх боків колючим дротом, і встали біля нього. За дріт кинули хлопчика років дванадцяти-тринадцяти. На ньому були тільки латані-перелатані коротенькі штанці. Все тількице — в чорнющих синцях, на штанях, на грудях, на боках проступала кров. Волосся на голівці геть усе посмалене і теж у крові, а місцями стовбурчилось, певно, над гулями. Обличчя хлопчика, його худі щічки були в ножових ранах, губи розпухлі, порепані, закривавлені.

І хоч який він був знесплений тортурами, вороги все одно боялися, що малий утече: прив'язали до борту машини, поставленої поруч, а обабіч вишикували солдатів, лютих на вигляд і з карабінами напоготові. Та хоч ворогів було повно-повнісінько, хлопчик стояв зовсім спокійно. Він не зважав на солдатів — ні коли прив'язували його, ні коли пробували міць дротяної огорожі чи зазирали під поміст. І жодного разу не глянув на свої рани, на густу червону кров, що просякла йому всі штанці і стікала по тоненьких піжках. Весь час він дивився тільки поперед себе, в чисте небо, туди, де клубочились, пропливаючи вдалину, білі, мов бавов-

на, хмаринки, дивився на зелені верхівки струнких ко-
косових пальм, яким щось нашіптував грайливий вітер
з рівнини.

— Гей ти, вишкребок, куди це ти задивився?

Здоровенний солдат підійшов до хлопчика ззаду,
вдарив його в обличчя і вдоволено зареготав. Потім,
відхилившись убік, зазирнув жертві в очі, водночас
ляскаючи себе прутиком по долоні. Хлопчик нічого не
відповів, лише зневажливо зміряв його поглядом. Той
сердито ступив до хлопчика і вдарив у зуби.

— Ти, вишкребок!

Хлопчик повернув до нього личко, зиркнув гнівно
в самісінькі очі й на весь голос вигукнув:

— Прошу добирати слів! Я тобі не вишкребок!

Юрма тривожно сколихнулася. Жінки заплакали,
втираючи сльози нашійними хустками. Хлопчаки-од-
нолітки схвально засміялись. Реакція натовпу розлю-
тила солдата. Він крутнувся до людей і сипонув бруд-
ною лайкою. Потім підскочив до розкритої валізки, ви-
хопив звідти гострий ніж і завертів ним перед носом
хлопчика:

— На коліна, вишкребок!

— Я вмю тільки стояти! А плазувати навколіш-
ках — це діло твоє і твоєї банди!

— Ах, он ти який розумний! А ось я зараз розпорю
тобі пузо й подивлюся, чи велика твоя печінка, і де
в ній вміщується стільки хоробрості. Має бути велика,
якщо вбив з гвинтівки двох республіканських солда-
тів, та ще й пана американського радника.

У відповідь на погрозу хлопчик тільки ворухнув ку-
точками губів у посмішці. На мить його личко освіті-
лось. Він знову глянув у небо, потім на людей, яких
усе більше збиралося перед помостом, і його очі спа-
лахнули:

— Навіщо ж ти, собачий впродку, брешеш людям
про мій бойовий подвиг? Чого ж ти применшуєш його?

Той осатапіло підскочив до хлопчика.

— Тобто як це применшую?

— А так. Якщо говорити правду, то в тому бою я вбив двох маріонеткових солдатів і двох американських загарбників. Або собак-радників, якщо тобі так до вподоби!

Його гнівний голос брив дивовижною силою, від якої ніби аж загойдався поміст під ногами хлопчика й сітка колючого дроту навколо нього. Оскаженілі солдати кинулись до помосту, стали в шеренгу, заклацали затворами й спрямували дула просто в обличчя хлопчика. Побачивши, що бандити зараз можуть вчинити розправу, натовп зметнувся смерчем, заревів, ніби перевернувся небо й земля. У солдатів полетіли коромисла, на яких люди поприносили продавати городину, глеки з-під риб'ячого соусу, засклені лотки рознощків.

— Геть! Геть, убивці!

— Врятуймо хлопчика! Врятуймо хлопчика!

Ніби вода, що прорвала греблю, весь той люд, якого солдати зігнали з навколишніх вулиць, ринув на ворогів. Перелякавшись, ті поспіхом відв'язали хлопчика, вкинули в машину з критим кузовом і втекли...

Почувши про цю подію, яку жваво обговорювали повсюдно, я кинувся розпитувати про юного героя, але марно. Ніхто не знав імені хлопчика, а прикмети кожен описував по-своєму. Та й прикмети ті — самі спиці та кров. Чи то він справді був такий непримітний, як і слід з огляду безпеки, чи ворог так катував його, що нічого іншого не впадало в око, — хтосьна.

Невже то був Велетень, мій хоробрий провідник, безмежно дорога мені людина? Ота манера триматися, оті вчинки, оті відповіді — все було таке схоже на нього. А в найближчі дні ми повинні були зустрітись з ним... Працюючи у невеличкому селі неподалік од ворожого поста, я не мав можливості зв'язатися з то-

варшамми з общини, щоб дізнатися щось докладніше про подію на базарі і пересвідчитись, чи Велетень не вирушав у Пібінь, щоб провести мене назад до Нама.

Та ось у справах підпілля мені довелося зайти в один дім. Це виявився дім тієї самої тітки Ти Льсу, про яку Велетень говорив уночі в сторожці.

Господиня, жіпка років десь під сорок, була чомусь дуже сумна і така бліда, як після важкої хвороби. Довідавшись, що я знав Велетня, вона зітхнула і впала в задуму. Чоло її прорізали глибокі зморшки, а запалі очі дивились туди, де вдалині зеленів гайок.

Я завів мову про ту подію, про яку гомонів увесь базар. Але глянув на неї — й замовк. Жінка розридалась. Потім метнулась у кімнату і винесла на долонях бамбукову сопілку, всю заліплена грязюкою. З одного боку її було перев'язано червоною шворкою, з другого — вирізьблено: «Велетень».

Тітка сказала, що знайшла цю річ у гайку після того бою, коли схопили Велетня.

Із сопілкою в руках я пішов за тіткою в кінець садби. Стояв і мовчки дививсь на гайок. Висока сторожка, місце, де Велетень двічі вступав у бій з ворогом, звідси виднілася явельничкою цяточкою, острівцем серед безмежного моря хлібів. Співучий вітер доносив мелодії рівнини, залитої вранішнім сонцем. Зі змішаним почуттям смутку, любові й гордості я ловив у тих мелодіях тихі й ніжні звуки Велетневої сопілки: «Тіть-тіу, тіть-тіу...»

ЧОЛОВІК ВІВ КОНЯ ЧЕРЕЗ ПЕРЕВАЛ

Я командував відділенням розвідників. Одного разу командир батальйону викликав мене й наказав підібрати групу людей для розвідки в Фувіснзі. З нами мав піти заступник комбата. Готувався наступ.

Я мимоволі подумав про Занга Лі, свого щярого приятеля. Він був родом із Фувіснга, знав тут кожну гору, кожну стежку, з ним ми це блукали б і завдання виконали б якнайкраще. Сказав про це комбату. Він погодився взяти Занга Лі в групу розвідників.

Радісно збуджений, помчав я круткм схилом униз, у розташування дев'ятої роти. Така чудова нагода! Занг Лі побачить рідне село! Знайшовши його, я так і випалив усе. Йому аж дух перехошило, очі округлилися...

— Що? До Фувіснга? — вигукнув він, і обличчя його раптом зблідло.

— Та тихше, ти!.. Своїх провідувати не можна. А от рідне село побачиш.

Занг Лі несподівано розплакався. От тобі й маєш! Мене аж зло взяло. Ви тільки погляньте на нього!

— Ну чого ти, чого розкис?

Занг Лі не відповів. Присоромлений, затулив обличчя руками, принав до дерева і плакав, голосно схлипуючи. І це той хлопець, що не боїться ні бомб, ні снарядів, аніякого дідька! Це той, що прославився своєю відвагою! Таж хоробрішого чи хоч рівного йому в хоробрості — не знайти! Щоб оце він злякався?

Якось він пішов ловити рибу, і раптом на нього кинувся шовковичний удав. Умить обкрутився навколо хлопця — от-от здушить — і затріщать кісточка бідо-

дашного Занга Лі. З іншим так би й сталося. А Занг Лі не розгубився. Вихопив свого гострючого ножа, з яким не розлучаються мео, і вмить порізав удава на шматки. Потім нанизав на мотузку і приніс у частину. Ото був бенкет!.. Навіть якби Занг Лі не відзначився в боях з ворогом, самого б цього випадку з удавом вистачило б для слави сміливця. То що ж оце зараз? Нічого не второпаю!

Я довго вмовляв та розпитував його, а він, схлипуючи, відповів:

— Там... у Фувіснзі... у мене не тільки дім... не тільки батько й мати, брати та сестри... Там у мене ще й І Лай...

— Знаю,— кивнув я.— І Лай дуже гарна, просто красуня з красунь. Ну то й що?

— Вона дуже любить мене... і чекає... У Фувіснзі я не втримаюся, щоб не побачитися з нею. А це... порушення дисципліни, це може зірвати операцію...

І він знову затулив обличчя руками.

Я тицьнув йому пачку тютюну і, сердитий, пішов геть. Так, думаю, вона й ждатиме тебе, ота красуня мео. Аж до самісінької перемоги!

Узяв замість нього іншого хлопця, і під ранок, ледь почало сіріти, ми вирушили. Опівдні дісталися до перевалу Самсао. Звідти, згори, вже видно й Фувіснг.

Посідали відпочити. Тут панував такий холодний вітер, що його пориви мовби обдавали крижаною водою з гірського потоку і та вода просочувалась тобі в самісіньке нутро. Але цієї клятвій вітер ніс пахощі безлічі лісових трав. Серед них вчувався запах квітів бана — саме була пора його цвітіння. Перед нами, скільки сягало око, тяглися гори. Вони хвилями котились до підніжжя перевалу, і їхні схили були білі від банового цвіту, як хвилі від піни. Весна. Прекрасна пора, коли не тільки наввипередки розквітають лісові квіти, а й розпускаються всі дерева, всі рослини. На-

ливаються, бубнявляють бруньки, розгортаються зелененькі листочки, свіжі й чисті, як джерельна вода. А на деяких деревах молода парость червоніє, наче прапори. Ще на інших вона золотиста і сяє на сонці, мовби справді із щирого золота... Щороку, ледь настає весна, лісисті гори мого рідного краю чепуряться, хизуються в новому вбранні, стають такими гарними, як дівчина мео на виданні, коли причепить до пояса шовкові стрічки всіх кольорів і походить майданчиком, де розважається молодь...

— Он з-за перевалу хтось іде сюди! — раптово сказав заступник комбата.

Усі ми разом озирнулись і побачили людину та коня. Приставивши до очей бінокль, я розгледів, що то літній мео в чорній сорочці й штанах веде за вуздечку коня, на якому сидить дівчина. О, тепер цей красвид аж проситься на полотно.

— Гляньте-но! — поспішив я передати бінокль заступникові комбата. — Схоже на те, що у них медовий місяць і старий не знає, як прислужитися своїй молодій жіночці.

На таке всім було цікаво поглянути, і бінокль пішов з рук у руки.

— Після перемоги неодмінно одружся! — зітхнув заступник комбата.

— З такою молодюсінькою?

— Тільки з такою! — засміявся він, погладжуючи бороду.

За кілька хвилин подорожні піднялися на перевал. Ми помилилися у своїх здогадах. Ці двоє не могли бути подружжям. Чоловікові, що вів коня, перевалило вже за шістдесят. Ну й гарний же дідуган, скажу я вам! Волосся ще зовсім чорне та лискуче і спадає аж до плечей. Чоло високе, вольове. Очі гострі, погляд відвертий. Потиснув нам руки, запитав, як годиться, про здоров'я. Ну, а тій, що сиділа на коні, було — ми всі

на тому зійшлися — не більше сімнадцяти. Чи треба казати, що дівчата моє — гарні? Та хоч я за своє солдатське життя де лиш не бував, яких лиш красунь не бачив, але такої, як оця, досі не зустрічав. Чи й у цілім світі ще є така! Личко аж проміниться світлом, а очі — мов чорний оксамит. Носик гарненький, я сказав би, як молодий ніжний паросток. Щічки біло-рожеві, наче пелюстки бана. А уста — квітонька!

Тільки як же прикро, що ті уста ані веміхнуться, що ті чорні оксамитові очі ані зиркнуть на жодного з нас, навіть на заступника комбата — чоловіка хоч куди: брови густі, борода широка!.. І отака дівчина сидить собі на коні, звисла ноги на один бік, повернулася до нас спиною, мовби нас і немає, і замислено, якимось відчуженим поглядом дивиться на Фувієнг.

«Либонь, це дід і внучка,— подумав я,— а ні — то батько з найменшою дочкою, своєю улюбленицею».

Ми всі були вдягнені як звичайні селяни, і дід розговорився з нами. Витяг солдатського тютюну, запропонував покурити. Назвався селянином із Фувієнга і запросив при нагоді завітати до нього. А ми сказали, що скуповуємо опій та коней. Він обіцяв продати нам пару добрих жеребчиків.

Дівчині не подобалося, що старий завів з нами таку довгу балачку,— вона не приховувала цього, насупилася. Я помітив у неї родимку на красчку правої брови. Моїм друзям та родимка не сподобалася. А я, навпаки, вважав, що завдяки їй очі дівчини здавалися лагіднішими, не такими сердитими та колючими.

— Годі, Ньїа Вай! Ходімо! — подала голос дівчина.

— Не гнівайся, серденько. Ну, трохи затримався, бо ж нечасто зустрінеш таких людей! — відповів дід.

Що за дівчина? Чому це вони так звертаються одне до одного? Невже?..

— Годі, Ньїа Вай. Кінчай розмови! Невже ти не помітив, що вони дивляться на мене, як кіт на сало?

А голос у неї теж гарний.

— І Лай, серденько, це ж дорогі гості, купці...

Така гарна дівчина і така сварлива на вдачу! Ну, я б тобі відповів! Довго б чекала!

А дід, ніби вибачаючись, сказав, щоб ми не звертали уваги на І Лай, бо вона ще дуже молода і звикла так поводитися з солдатнею у Фувієнзі...

Заступник комбата й не думав ображатися, розмовляв собі, мов нічого й не трапилось, розпитував, як у селі з харчами, з крамом, аж поки дід не заспокоївся. Та, видно, заступник комбата здивувався не менше, ніж ми, бо він сказав те, що так і вертілося в кожного на язичці:

— А... ким доводиться вам ця дівчина?

О, з якою цікавістю чекали ми відповіді!

— Чого критися,— певимушено відповів дід.— Це моя молодша дружина.

Усі розвідники й заступник комбата аж роти пороззявляли. Правда, ми таке припускали, але...

У мене в голові роїлися здогади. Можливо, дівчина з бідної сім'ї, батько з матір'ю повмирали, то старий і купив її собі за жінку. Або ж цей дід із багатих та впливових осіб, отож скористався своїми зв'язками й силою примусив дівчину жити з ним. А як ні, то він — хитрий чаклун і заволодів бідолашною за допомогою чар...

Згадавши, що дід називає дівчину І Лай, я перепитав:

— Її звать І Лай?

— Так.

— І вона живе у Фувієнзі?

— Авжеж. Ви її знаєте?

— Та ні,— я ледве втримався, щоб не сказати дідові про Занга Лі. Не вистачало ще провалити операцію! — Просто перепитав, щоб запам'ятати. Може, трапиться пагода завітати до вас.

— Я Ньїа Вай,— аж повеселішав дід.— Як прийдете у Фувієнг,— усяк вам покаже, де я живу.

Вони пішли, а наші хлопці ще довго прицмокували язиками, вихваляючи красу дівчини, і щиро шкодували, що вона пішла за такого старого діда. Мені теж було шкода дівчини, і водночас непокоїла думка, чи це не та сама І Лай, кохана Занга Лі, мого найкращого приятеля?

Повернувшись у частину, я поклав зброю й, навіть не вмившись і не поївши, помчав у дев'яту роту до Занга Лі.

Він саме грав у п'ятдесят шість, та, побачивши мене, квапливо передає карти хлопцеві, що спостерігав за грою, і вийшов за мною у двір. Обличчя його сяло.

— Уявляєш, ударимо на Фувієнг усією частиною! — похвалився він.— Дев'ята рота нанесе основний удар. Коли б ти знав, як хочеться мені зустрітися один на один з Кіа Ту, командиром поста. Поквитатися за все, а вже потім сходити в село побачитися з І Лай.

Я збентежено розмовляв з ним про пости Фувієнга і не скоро зважився розповісти йому, як ми зустріли старого з дівчиною на перевалі Самсао. Одначе приховав, що дівчина, яку звали І Лай (так само, як кохану Занга Лі),— дружина діда Ньїа Вая. Коли я сказав про родимку на красчку правої брови, Занг Лі аж підстрибнув:

— Це вона! Моя І Лай! Ти правильно підмітив. У Фувієнзі є тільки одна І Лай. Кажеш, того діда звуть Ньїа Вай?

— Точно.

— Він дуже гарна людина. І до мене змалечку ставився добре, жалів мене. Мабуть, він узяв із собою І Лай, сподіваючись знайти мене у визволеному районі...

Тут у Занга Лі на очах виступили сльози:

— Бачиш! А якби я пішов з вами?.. Пропала б уся конспірація!..

Що більше я говорив із Зангом Лі, то важче ставало в мене на серці.. Як він любить І Лай, як сподівається, що вона й досі вірна йому! Аби він знав, що вона зараз і не думає про нього! Як мені було шкода свого друга! Нічого, думаю, от розгромимо пост у Фувієнзі, спіймаємо того Кіа Ту та інших ворожих лакуз, а тоді й це діло залагодимо. Якщо цей Ньїа Вай домігся свого грошима, то ми кинемо йому ті гроші просто в пику. Якщо ж узав дівчину хитрістю, то ми, коли треба, навіть виведемо його перед громадою, хай усі люди знають, який він підлий. І примусимо повернути І Лай!

Я ще більше зненавдив діда після того, як Занг Лі назвав його гарною людиною. Ех!.. Вести коня, на якому сиділа І Лай, мав би Занг Лі. Хіба він не заслужив такого щастя?

Бій за Фувієнський пост — велике укріплення, голвне в цьому районі, — був не з легких. Гарнізон поста складався з двох рот, що мали кулемети й вісімдесятиміліметрові міномети. Вогнева потужність ворога була велика, і бій кипів запеклий.

Я йшов в атаку з дев'ятою ротою — на самісінькому вістрі основного удару. Вже вибухнула п'ята закладена нами міна, а проходу в укріплення досі немає. Вогонь усього батальйону був зосереджений на підтримку дев'ятої роти, яка мала зробити прорив. Ворог шалено відстрілювався. Бій гримів усе запекліше, кулі сипалися градом.

А я все дужче рвався в бій. З яким нетерпінням чекав я, коли з'явиться прохід! Я б одразу прослизнув у нього, навіть випередив би Занга Лі, стрілою метнувся б у командирський бліндаж, у схованку того Кіа Ту! Як я ненавдив його! Занг Лі не раз розповідав мені про нього. У того типа аж шестеро жінок. І все ж він хотів узяти ще одну — І Лай! Дізнавшись,

що вона кохає Занга Лі, Кіа Ту не раз викликав його на пост і грозився вбити, якщо той не відмовиться від дівчини. І взагалі не давав йому проходу, сікався без будь-якого приводу. Занг Лі мусив податися до армії Патетлао¹, щоб колись повернутись у Фувієнг, за все поквитатися з Кіа Ту й жити з І Лай, поки й віку.

Думав я про Кіа Ту, про те, як він отруював життя Занга Лі, і мене душила ненависть.

«Гох! Гох!» — один за одним гримнули два вибухи.

— Є! Прокід є!

Дев'ята рота навально ринула в нього.

Я кинувся вперед на чолі свого загону розвідників, гукаючи щосили:

— Занг Лі! Гей, Занг Лі-і-і!

Хотілося, щоб Занг Лі був зі мною, щоб ми разом увірвалися на ворожий командний пункт і поквиталися з Кіа Ту. Я строчив з автомата, кидав гранати у вогневі точки ворога. Звідусіль гуркотіли постріли, свистіли кулі. Ми ніби опинилися у вогненному смерчі.

Раз у раз доводилося залягати. Бліндаж Кіа Ту здіймався, наче панцир велетенської черепахи. Звідти безперервно били снопи вогню. Я зі своїми хлопцями ускочив у хід сполучення. Зараз зберемося на силі й ринемо на той барліг. Я віддав бійцеві свій автомат, узяв базуку Б-40 і зарядив її схожим на плід банана снарядом.

Мій постріл з базуки був досить влучний: найнебезпечніша вогнева точка ворога замовкла. Та майже одразу все попливло у мене перед очима. Я рвонувся вперед — треба ж вести бійців в атаку, — але захитався і впав.

Про те, чим завершився бій і чи пустили кулю в лоб тому бандитові Кіа Ту, я дізнався аж через два дні, коли опритомнів в польовому госпіталі, що розмістився

¹ П а т е т л а о — Патріотичний фронт визволення Лаосу.

у визволеному Фувієнзі. Був ранок, у намет падало павскісне жовтаве сонячне проміння. Радісно дурхали барвисті метелики. А десь у лісі птахи задьористо кликали одне одного до денних справ; дятли вже постукували дзьобами по корі...

Медсестра розповіла мені, що наш наступ на Фувієнг закінчився повною перемогою. А Кіа Ту, виявилося, схопили живим. «Хіба для такого негідника не знайшлося кулі?» — обурився я... Що ж до Занга Лі — чи бачився він з І Лай — годі було й питати! Звідки медсестрі знати про це?

Але того ж ранку сталося таке, що я не одразу повірив своїм очам, думав, просто марю: мене прийшли провідати Занг Лі та І Лай.

Я лежав крижем, і їм дозволили підійти до мого ліжка. Почувши голос Занга Лі, я розплющив очі і перше, що побачив, було обличчя дівчини, яку ми стріли тоді на перевалі. Вона мене, певно, не впізнала. А в самої очі ясні, губи горять жаром, як і тоді...

— Ну що? — нетерпляче спитав я.

Занг Лі підійшов до мене зовсім близько, оглянув повними жалю очима і сказав пошепки:

— Тобі повезло! Кажуть, ще б міліметр — і осколок урізався б у мозок. А то не жарти...

Я вже страшенно втомився, та все ж перепитав:

— Це І Лай? То як?

— Та нічого, все гаразд. От зустрілися знову. Були б такі щасливі, що й не сказати, коли б не сталося неоправданого... — Тут він повернувся до дівчини: — І Лай! Іди познайомся. Це мій пайкращий друг.

— Добридень! — ввічливо привіталася І Лай.

До чого ж гарний голос!

— Що саме? — запитав я, хоч мені було ясно: І Лай одружена.

— Отой дід Ньїа Вай, добра душа, якого ви зустріли

на перевалі Самсао,— тихо сказав Загг Лі сумним голосом,— його більше немає. Кіа Ту застрелив. Лише за п'ять днів до того, як ми визволили Фувієнг.

— Як це — застрелив?

— Кіа Ту давно хотів узяти собі І Лай, ще коли я був удома. Дізнавшись про це, люди порадилися між собою і звернулись до діда Ньїа Вай, щоб він про людське око взяв шлюб з І Лай і привів її до себе в дім нібито як жінку, може, хоч тоді Кіа Ту дасть їй спокій, відмовиться від своїх чорних намірів. Та хіба голодний тигряка облишить свою жертву? Почувши, що старий одружився з І Лай, Кіа Ту так оскаженив, що звелів солдатам підстергти діда, коли він з І Лай повертатиметься з поля, і вбити. Добре, хоч люди нагодилися, а то б солдати одвели І Лай на пост.

Я полегшено зітхнув. Адже доля не обминула мого найкращого друга. На поміч йому прийшли добрі люди. Та враз серце мені стиснуло пекучим жалем за дідом Ньїа Ваєм. Після зустрічі на перевалі, думаючи, що він і справді чоловік І Лай, я кляв його останніми словами. Та, мабуть, не тільки я. А він — він поклав своє життя, щоб І Лай та Загг Лі були щасливі...

«Були б такі щасливі, що й не сказати, коли б не сталося непоправного». Я думав, що йдеться про їхнє одруження. А воно он що! Звичайно, смерть — річ непоправна... Дід Ньїа Вай знав, що Кіа Ту може вбити його, і все ж не злякався, зробив усе, що міг, аби зберегти щастя хлопця й дівчини...

І Лай тепер теж упізнала мене. Але дивилася на мене з ніжністю і співчуттям, не так, як на перевалі. І вся світилася добротою й щирістю. І мені раптом страшенно закортіло туди, на перевал. О, я тепер чекатиму того дня, коли одужаю. Сяду там, на перевалі, і милуватимусь мальовничим краєвидом та чекатиму, коли Загг Лі вестиме за вуздечку коня, а на ньому сидітиме І Лай...

НГУЄН КОНГ ХОАН (1903—1977) — письменник-саатирик, його твори відіграли значну роль у становленні й утвердженні в'єтнамської реалістичної прози. 1926 року закінчив педучилище й до Серпнєвої революції 1945 р. працював учителем. Почав друкуватися в 20-і роки, а на початку 30-х здобув визнання. До революції написав понад двісті оповідань, а також роман «У безвиході» (1939). Цей твір викликав невдоволення колоніальних властей, і Нгуєн Конг Хоана було вислано на острови Тонкінської затоки. Після революції бере активну участь у бойових діях Визвольної армії під час війни Опору 1946—1954 рр., багато пише. По війні вийшли друком його оповідання «Поміщики й селяни» (1956), «Шарварок» (1962), «Купа старого мотлоху» (1963), мемуари «Моє життя в літературі» (1971).

Тривалий час був секретарем і головою правління Спілки письменників В'єтнаму, багато сил віддав вихованню молодого літературного зміни.

НГУЄН ТУАН (нар. 1910 р.) — один з найстаріших сучасних письменників і діячів мистецтва В'єтнаму. Значний його внесок у становлення нової національної літератури. Письменник пройшов велику життєву школу: був репортером багатьох ханойських газет, актором, театральним критиком, журналістом. В роки боротьби проти французьких колонізаторів став першим генеральним секретарем створеної в 1947 р. Асоціації діячів літератури й мистецтва В'єтнаму.

Видав збірки: «Тіні й відгуки часу» (1940), «Без батьківщини» (1944), «Нгуєн» (1945), «Храм музики» (1946), «Дух Опору» (1950) та «Нариси боротьби Опору» (1955), удостоєні Національної літературної премії. Його оповідання відзначаються романтичним піднесенням і витонченістю стилю. Автор книги «Чорна річка» (1960) та численних гостро і яскраво написаних нарисів про події на фронтах війни проти американських загарбників.

Переклав на в'єтнамську мову книгу оповідань

А. Чехова, написав цікаві есе про А. Чехова і Л. Толстого та сповнені щирого тепла нариси про поїздки по СРСР.

НГУЄН ХОНГ (1918) — один з найбільших сучасних в'єтнамських письменників. Його твори справили значний вплив на розвиток нової реалістичної літератури В'єтнаму. В юності вчителював у Хайфоні, там написав свої перші оповідання, брав участь у демократичному русі, за що потрапив до в'язниці, а потім до концтабору. 1943 р. вступив до підпільної Асоціації діячів культури «За врятування вітчизни». Після Серпневої революції (1945) тривалий час працює редактором газети «Ван нге» («Література і мистецтво», 1948—57), потім «Ван» («Література», 1957—58). В роки війни Опору і після неї викладав в Народній школі мистецтв та Школі молодих літераторів. Нгуєн Хонг — член правління СПВ, голова Хайфонського відділення Асоціації діячів літератури й мистецтва.

Автор численних збірок поезій, новел, нарисів. Відомі його романи «Ганебна оболонка» (1938), «Крізь вавісу темряви» (1942), «Харчівня «Китиця» (1942), «Останній подих» (1944). Розвиткові революційного руху в Хайфоні присвятив тетралогію «Морські ворота»: «Хвилі ревуть» (1961), «Тайфун розігрався» (1968), «Час затемнених ламп» (1973), «Коли діти йдуть у світ» (1976).

ТО ХОАЙ (нар. 1920 р.) — письменник і громадський діяч, лауреат міжнародної премії «Лотос» 1969—1970 рр. Брав активну участь в антиколоніальній боротьбі. 1943 року вступив до підпільної Асоціації діячів культури «За врятування вітчизни». Дебютував казкою-сатирою «Пригоди коника Мена». Видав повісті «Чужа батьківщина» (1942), «Повість про Північний Захід» (1955, удостоєна літературної премії), романи «Західний край» (1967), «Безлюдний острів» (1976), оповідання «Людина з передмістя» (1973), книги нарисів про СРСР та ін. Багато пише для дітей, зокрема сценарії для мультфільмів.

ТЮ ВАН (нар. 1922 р.) — прозаїк, колишній учасник війни Опору.

Відома його збірка оповідань «Поронниця з річки Нінь» (1960). В романі «Морський тайфун» (1969) по-

казує важкий процес перебудови свідомості селянина при переході до нового життя в католицьких селах. Видав понад десять книжок, зокрема збірку оповідань «Пахощі арєка», «Квіти залізного дерева» (1972), двотомний роман «Солончаки» (1975).

НГУЄН ДІНЬ ТХІ (нар. 1924 р.) — письменник і громадський діяч. 1943 року вступив до підпільної Асоціації діячів культури «За врятування вітчизни». В 1958 р. його обрали генеральним секретарем СПВ; один з керівників Асоціації діячів літератури і мистецтва В'єтнаму.

Свою творчу діяльність почав як літературний критик, після революції пише ряд поетичних і прозових творів. Видав збірку віршів «Солдат» (1956), «Чорноморську поему» (1959), присвячену подвигу Тон Дік Тханга, який у 1919 р. під час повстання Чорноморського флоту підняв червоний прапор солідарності на французькому крейсері. Його роман-дилогія «Обвалюються береги» (1961—1970) — багатоплапове широке полотно, присвячене революційному рухові у В'єтнамі. Боротьбу проти іноземних агресорів змальовано в його повістях «Вперед, в атаку!» (1951), «У вогні» (1966), «Лінія фронту перетнула небо» (1967). Виступає і як драматург.

ДОАН ЗОЙ (нар. 1924 р.) — прозаїк, пише твори для дітей — популярна його новість «У джунглях Півдня» (український переклад 1976 р.).

ВО ХІОЇ ТАМ (нар. 1926 р.) — колишній шахтар. Перший його роман — «Шахтарський край» (1951) — був удостоєний Національної літературної премії, кілька разів перевидався. Вийшли друком також його романи «Люди шахтарського краю» (1961), «На-гора» (1971), оповідання «Місяць провіщає тайфун», (1975) та ін.

НГУЄН ТХІ КАМ ТХАНЬ (нар. 1927 р.) — письменниця і журналістка, у своїх творах змальовує долю жінки за колоніалізму та після Серпневої революції. Перша значна книжка — збірка оповідань «Подруги» (1964). Згодом вийшли книжки «Село в пісках» (1967), «Ніч у чайному гаю» (1974). Пише також для дітей.

ДАО ВУ (нар. 1929 р.). Дебютував романом-дилогією «Вимощений двір» (1959), «Жнива» (1960) — про складний процес перебудови свідомості селянина під час колективізації сільського господарства. Видав також збірки оповідань «Бамбук росте» (1961), «Хутір священника» (1966), «Зелене поле битви» (1972), повісті «Люди з гирла» (1966), «Солонці» (1967), «Земля піднялась» (1972), роман «Той битий шлях» (1972) — про невтомну героїчну працю добровільних молодіжних ударних загонів, які перетворили всесвітньовідому стежку Хо Ши Міна на широкую мережу шосейних доріг, що зв'язували Північ з Півднем. Видав трилогію «Безталанна» (1973), «Шовкова стрічка» (1973), «Вогненна квітка» (1974). Пише також для дітей.

НГУЄН КХАЙ (нар. 1930 р.) — прозаїк, публіцист, учасник боротьби проти американських загарбників. Видав збірки повістей, новел, нарисів — «Конфлікт» (1959), «Урожай арахісу» (1960—1974), «Треба йти далі» (1963), «Повернувся» (1964), «Вони живуть і борються» (1966), «Миру!» (1968), «Голова повіткому» (1972), «Березень на Тейнгуєні» (1976) та ін.

ФАН ТИ (нар. 1930 р.) — прозаїк, як письменник сформувався у роки боротьби проти американської агресії. У своїх творах простежує пробудження громадянської свідомості людини. Премії Національного фронту визволення Південного В'єтнаму (НФВПВ) імені Нгуєн Дінь Тьєу удостоєна збірка його оповідань «Повернення в село» (1964). Відомі його романи «Родина матусі Бай» (1968), «Ман і я» (1972), «Табір Т-18» (1974).

НГУЄН НГОК (псевдонім Нгуєн Чунг Тхань, нар. 1932 р.) — в роки війни Опору був членом групи пропаганди, потім журналістом. Брав участь у визвольній боротьбі на Півдні В'єтнаму. 1956 р. дебютував повістю «Країна підіймається», в якій показав боротьбу гірських народностей проти колоніалізму. Повість удостоєна Національної літературної премії. Видав збірку оповідань «Високо в горах» (1962). За нарис «Ліс са-ну» удостоєний премії Національного фронту визволення Південного В'єтнаму імені Нгуєн Дінь Тьєу. Відомі також збірки його оповідань «На батьківщині героїв Дманхонга» (1969), «Битва починається сьогодні» (1975) та роман «Земля Куанг» (1971).

НГУЄН ШАНГ (псевдоім Нгуєн Куанг Шанг, нар. 1932 р.) — прозаїк, учасник боротьби проти американської агресії. За оповідання удостоєний премії НФВПВ ім. Нгуєн Дінь Тьєу. Видав збірки оповідань «Вогненна земля», «Гребінець із слонової кістки» (1968), «Мармурові серезжки» (1969), повість «Сорочка з соломяного опудала» (1973) та ін.

МА ВАН КХАНГ (нар. 1933 р.). Після перемоги на конкурсі тижневика «Ван нге» («Література і мистецтво») 1967—1968 рр. опублікував збірки оповідань «Са Фу» (1969), «Хлопець із роду Хангів» (1972), «Пісня місячного сяйва» (1974), роман «Лісовий вітер» (1977). Багато пише для дітей.

АНЬ ДИК (псевдонім Буй Дик Ай, нар. 1935 р.) — прозаїк, з 1963 р. брав участь у визвольній боротьбі на Півдні. Під псевдонімом Буй Дик Ай опублікував «Повість, записану в госпіталі» (1959), збірку оповідань «Відкрите море» (1961). Його роман «Гора Хондат» (1966), удостоєний премії НФВПВ ім. Нгуєн Дінь Тьєу, був інсценізований та екранізований. Провідна тема його творчості — визвольна боротьба. Вийшли друком його оповідання «Листи з Камау» (1965), роман «Діти землі» (1972) та ін. В перекладі на українську мову видано роман «Гора Хондат» (1976).

ТХЮІ ТХУ — прозаїк. Оповідання письменника удостоєні премії НФВПВ ім. Нгуєн Дінь Тьєу. Автор повісті «Рідний край» (1965), збірки оповідань «Фортеця в кокосовому гаю» (1971) та ін.

ХОАЙ ВУ — молодий новеліст і поет. Його вірші й оповідання в перекладі на українську мову друкувались у періодиці й різних збірниках.

ВАН ЛІНЬ — молодий письменник, багато пише про Лаос, про боротьбу народів Лаосу і В'єтнаму проти спільного ворога, про будівництво соціалізму в цих країнах. Автор збірки оповідань «Сао Кхай» (1970), повісті «У відкритому морі» (1976), романів «Па Шуа» (1974), «Рідне обличчя» (1978). Пише також для дітей.

З М І С Т

<i>Микола Нікулін. Подих життя і боротьби . . .</i>	5
<i>Нгуєн Конг Хоан. Переполох</i>	18
<i>Нгуєн Туан. І грабіжники, і жебраки</i>	24
<i>Нгуєн Хонг. У залізних лабетах</i>	30
<i>То Хоай. Вулиця</i>	51
<i>Тю Ван. Розповідь молодого бійця</i>	88
<i>Нгуєн Дінь Тхі. Полонений марокканець</i>	100
<i>Доан Зой. Напередодні Нового року</i>	107
<i>Во Хюї Там. Трупа твоє</i>	121
<i>Нгуєн Тхі Кам Тхань. Мати й донька</i>	134
<i>За Киавістом</i>	144
<i>Дао Ву. Пісня Шон</i>	161
<i>Нгуєн Кхай. Названа дочка</i>	176
<i>Фан Ти. Пробудження</i>	206
<i>Нгуєн Нгок. Високо в горах</i>	227
<i>Тьїєн</i>	239
<i>Нгуєн Шанг. Гребінець із слонової кістки</i>	246
<i>Ма Ван Кханг. Са Фу</i>	265
<i>Ань Дик. Димова завіса</i>	285
<i>Тхюї Тху. Маленький гуок</i>	297
<i>Хоай Ву. Бамбукова сопілка</i>	306
<i>Ван Лінь. Чоловік вів коня через перевал</i>	320
 <i>ДОВІДКИ ПРО АВТОРІВ</i>	 330

РАСКАЗЫ
ПИСАТЕЛЕЙ ВЬЕТНАМА

Сборник

Составление и перевод с вьетнамского
Майи Дмитриевны Кашель

Серия «Зарубежная новелла»,
книга тридцать девятая

Издательство художественной
литературы «Дніпро»

(На украинском языке)

Редактор А. М. Чердакли
Художник Р. М. Багаутдинов
Художній редактор А. Д. Назаренко
Технічний редактор Л. І. Ільченко
Коректор О. С. Назаренко

ИБ № 1122.

Здано до складання 01.06.81. Підписано до друку 01.12.81.
Формат 70×90¹/₃₂. Папір офсетний № 2. Гарнітура звичай-
на нова. Друк високий. Ум. друк. арк. 12,285. Ум. фарб.-
відб. 12,504. Обл.-вид. арк. 14,677. Тираж 15 000. Зам. 1—1388.
Ціна 1 крб. 60 к.

Видавництво художньої літератури
«Дніпро».

252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Головне підприємство республіканського виробничого об'єд-
нання «Поліграфкнига». 252057, Київ, вул. Довженка, 3.

О-61 Оповідання письменників В'єтнаму:
Збірник / Перекл. з в'єт., упоряд., довідки
про авт. М. Кашель; Передм. М. Ніку-
ліна. — К. : Дніпро, 1981. — 335 с. — (Зару-
біжна новела, кн. 39).

До збірника увійшли кращі оповідання в'єтнамських
письменників: Нгуєн Коєг Хоана, Нгуєн Туана, То
Хоая, Тю Вана, Нгуєн Дінь Тхі, Ань Дика та багатьох
інших. Глибоко правдиві, різні за стилем і тематикою
оповідання дають яскраву картину життя і боротьби
талановитого, працьовитого і мужнього в'єтнамського
народу, який на звільненій землі будує нове життя.

70500—245
О М205(04)—81 БЗ.20.11.81 4703000000 И(В'єт)

1 крб., 60 коп.

